

НАУЧНИЙ

ДОВІДНИК

О. В. ГІСЕМ, О. О. МАРТИНЮК

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

10-11

Київ — Харків
VESTA

Рецензент:

**В. В. Нартов, учитель-методист, учитель вищої категорії
СНВК «Слобожанська гуманітарна школа»**

Пропоноване видання розпочинає серію наочних посібників зі шкільних дисциплін, які допоможуть учням систематизувати, конкретизувати і поглибити набуті знання і вміння, а також прилучитися до активної самостійної роботи.

Структура і зміст посібника повною мірою відповідають вимогам чинної навчальної програми зі шкільного курсу всесвітньої історії. Навчальний матеріал згруповано за програмними темами і подано у наочній формі, тобто у вигляді таблиць, схем, діаграм тощо.

Автори свідомо уникли методичних порад щодо практичного використання посібника. Структурно-змістовна простота і повнота зумовлюють необмеженість можливостей як самостійного опрацювання учнями наведеного матеріалу, так і роботи під керівництвом учителя. Такий підхід, на думку авторів-практиків, сприятиме ефективній реалізації навчально-виховних завдань.

Висловлюємо надію, що пропонований наочний довідник буде надійним помічником і порадиником в опануванні шкільного курсу всесвітньої історії.

Гісем О. В.

Г51 Всесвітня історія. 10—11 класи: Наочний довідник / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. — К.; Харків: Веста, 2007. — 160 с.

Видання містить навчальний матеріал у вигляді таблиць, схем, діаграм зі шкільного курсу всесвітньої історії, що повною мірою відповідає чинній навчальній програмі.

Наочний довідник розрахований на учнів, абітурієнтів і вчителів історії.

Навчальне видання

ГІСЕМ Олександр Володимирович

МАРТИНЮК Олександр Олександрович

Всесвітня історія. 10—11 класи

Наочний довідник

Редактор Л. А. Шведова

Технічний редактор О. В. Романова

Коректор О. Г. Неро

Видано за ліцензією ТОВ Видавництво «Ранок»

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355.

З питань реалізації: (0572) 58-25-61.

www.ranok.com.ua

© О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, 2007

© ТОВ «Веста», 2007

ЗМІСТ

10 КЛАС. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ (1914—1939 рр.)

Тенденції світового розвитку в 1914—1939 рр.	5
Тема 1. Перша світова війна (1914—1918 рр.)	
Тема 2. Облаштування повоєнного світу	
Створення Версальсько-Вашингтонської системи	12
Міжнародні відносини 1920-х рр.	18
Тема 3. Західні демократії	
Сполучені Штати Америки	26
Велика Британія.	29
Франція	33
Тема 4. Тоталітарні та диктаторські режими	
Тоталітаризм.	35
Росія—СРСР (1917—1939 рр.)	36
Італія.	48
Німеччина	49
Іспанія.	54
Тема 5. Країни Центральної та Східної Європи	
Загальна характеристика країн Центральної та Східної Європи	56
Польща	58
Чехо-Словаччина	59
Угорщина	60
Румунія	62
Болгарія	63
Югославія	65
Тема 6. Країни Азії, Африки та Латинської Америки	
Японія	65
Китай.	66
Індія	68
Країни Близького та Середнього Сходу	70
Країни Африки	71
Країни Латинської Америки.	73
Тема 7. Розвиток культури	
Освіта. Наука. Техніка	75
Література. Мистецтво	76
Тема 8. Міжнародні відносини	
Наростання загрози війни	77
Згуртування сил агресії	79

Тема 1. Друга світова війна (1939—1945 рр.)	
Початок Другої світової війни	80
Основні події першого періоду Другої світової війни (1939—1941 рр.)	82
Воєнні дії в середині 1941—1942 р.	85
Воєнні дії у 1943 р.	90
Окупаційний режим у поневолених країнах. Рух Опору	92
Воєнні дії у 1944 р.	94
Завершення та підсумки війни.	95
Тема 2. Країни Північної Америки	
США	99
Канада	101
Тема 3. Країни Західної Європи	
Особливості суспільно-політичного та економічного розвитку країн Західної Європи у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.	102
Велика Британія.	106
Франція	108
Німеччина	110
Італія	112
Тема 4. Радянський Союз і пострадянські країни	
СРСР у 1945—1964 рр.	113
Роки «застою» 1964—1985 рр.	116
Перебудова та розпад СРСР (1985—1991 рр.)	119
Відновленні та нові незалежні держави.	122
Тема 5. Країни Центральної та Східної Європи	
Встановлення радянського домінування у східноєвропейських країнах	124
Польща	126
Чехословаччина	128
Угорщина	128
Румунія	130
Болгарія	131
Югославія	133
Тема 6. Країни Азії, Африки і Латинської Америки	
Деколонізація після Другої світової війни	134
Японія	135
Китай	137
Індія	139
Країни Близького і Середнього Сходу	140
Країни Південно-Східної Азії	146
Країни Африки	149
Країни Латинської Америки	150
Тема 7. Міжнародні відносини	152
Тема 8. Культура країн зарубіжного світу в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.	
Розвиток освіти і науки	157
Література та мистецтво	159
Світ на межі тисячоліть	160

Тенденції світового розвитку в 1914—1939 рр.

■ Головні риси розвитку

Розвиток	Характеристика
Економічний	<p>У першій половині ХХ ст. найбільші зрушення відбувалися на Заході (Західна Європа і США). Тут завершилось формування індустріального суспільства (машинне виробництво, масове виробництво, урбанізація, остаточне утвердження ринкових механізмів регулювання тощо). На початку століття вагоме місце в промисловості провідних країн починають набувати новітні галузі виробництва: хімічна, електротехнічна, автомобільна, авіаційна, нафтопереробна та ін. Проте виплавка чавуну і сталі, виробництво машин і обладнання, добування основних сировинних ресурсів продовжують виступати головними показниками розвитку країн. Світова економіка продовжує розвиватися екстенсивним шляхом.</p> <p>Небачене до того зростання продуктивних сил і виробництва штовхало провідні країни світу до пошуку нових ринків збуту і, відповідно, призводило до гострої конкуренції. Переділивши між собою світ, західні країни у своїх колоніальних володіннях нещадно знищують традиційні системи господарювання, насильно втягують народи Азії, Африки, Латинської Америки у світове господарство. Така економічна експансія Заходу зумовила взаємозв'язок економік країн світу. Свідченням цього стала «велика депресія» 1930-х рр., яка, розпочавшись у США, охопила майже всі країни світу. У першій половині ХХ ст. відбувається зміна лідерів. Якщо в ХІХ ст. провідною державою світу була Англія, яку на початку ХХ ст. потіснила Німеччина, то в 1920-ті рр. остаточно утверджується економічне лідерство США. Перша світова війна, й особливо економічна криза 1929—1933 рр., сприяли становленню систем державного регулювання економікою. У СРСР, Італії, Німеччині та Японії установився жорсткий державний контроль, проте в США, країнах Скандинавії було знайдено більш дієвий, опосередкований вплив держави на економіку, який не призводив до деформації її структури</p>
Фактори економічного зростання	
Екстенсивні	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання кількості працюючих. • Подовження робочого дня (тижня). • Збільшення розмірів капіталовкладень. • Збільшення кількості обладнання, нових підприємств, поголів'я худоби, розорювання нових земель. • Зростання об'ємів використання сировини.
Інтенсивні	<ul style="list-style-type: none"> • Науково-технічний прогрес. • Раціональне використання наявних засобів виробництва. • Підвищення кваліфікації робітників. • Удосконалення організації праці та виробництва. • Режим економії. • Підвищення якості продукції. • Підвищення врожайності сільгосппродукції і продуктивності тваринництва

Розвиток	Характеристика
Соціальний	<p>На початок ХХ ст. соціальна структура зазнала докорінних змін. Еліту суспільства склали великі промисловці та фінансисти (фінансова олігархія) й представники колишніх могутніх аристократичних родів.</p> <p>Новим явищем стало формування середнього класу, що був зацікавлений в проведенні такої внутрішньої політики, яка унеможливила б соціальні потрясіння. Найчисленнішою соціальною групою у цей період були наймані робітники, які, незважаючи на реформи кінця ХІХ — початку ХХ ст., лишалися найбезправнішими і соціально незахищеними.</p> <p>У першій половині ХХ ст. серед робітників виділилася досить численна група робітничої аристократії (робітники з високими професіональними навичками і значними доходами). Відбулося розшарування серед робітників старих і нових галузей виробництва. У цей час загально покращується життєвий рівень робітників. Робочий тиждень із 60—70 годин скоротився до 40. З'явилося робітниче законодавство, система охорони праці, відпустки, що оплачувались, тощо. Ці зміни в основному торкалися країн Західної Європи і США.</p> <p>Принципово нова соціальна система сформувалась у СРСР. Тут зник прошарок власників. Привілейоване становище посіла партійно-бюрократична еліта. Рівень життя населення залишався низьким. Була декларована пріоритетність прав робітників.</p> <p>Важливим явищем у соціальному розвитку стала урбанізація. На кінець 1930-х рр. у більшості країн Європи міське населення перевищувало сільське. Найбільш радикальних соціальних змін зазнало селянство в СРСР. Відбулась насильницька ломка селянського укладу. Найзаможніша частина селянства була фізично знищена, а решта, утративши права власності на землю, перетворилася на дешеву робочу силу в штучно створених колективних господарствах.</p> <p>У першій половині ХХ ст. розгорнувся процес емансипації жінок. По війні майже в усіх країнах Європи вони отримали виборчі права. Проте продовжувала зберігатися дискримінація жінок: вони отримували меншу заробітну плату, ніж чоловіки за аналогічну роботу, першими звільнялися з роботи в разі економічних негараздів, не була розроблена система соціального захисту жінок тощо</p>
Політичний	<p>Перша світова війна загострила всі соціальні проблеми. В одних країнах вони вибухнули революціями, в інших — правлячі еліти віддали перевагу проведенню досить глибоких політичних і соціальних реформ.</p> <p>Основною рушійною силою революцій стали масові робітничі партії. Соціальні революції охопили території Російської і Австро-Угорської імперій, Німеччини. Значні соціальні виступи відбулись у Болгарії та Італії. Спочатку в ході революцій формувалося прагнення створити демократичні республіки з більш справедливим соціальним устроєм. У той же час зневіра в існуючі органи влади і відсутність політичного досвіду породили прагнення створити систему прямого народовладдя у формі рад. Але ці спроби обернулись для радянських республік обмеженнями, а згодом і ліквідацією демократичних інститутів влади, встановленням жорстких диктатур (диктатура пролетаріату в радянській Росії). Спроби побудувати соціально справедливе (соціалістичне, комуністичне) суспільство обернулись встановленням тоталітарної системи радянського зразка.</p> <p>Разом із поглибленням революційних процесів наростала і хвиля контрреволюції, яка в більшості випадків призводила до втрати демократичних завоювань перших днів революцій: встановлення авторитарних режимів (Угорщина та ін.) або до домінування консервативних сил у подальші роки (Німеччина, Фінляндія та ін.). У країнах, де вдалось уникнути революцій (Англія, Франція, Скандинавські країни та ін.), були проведені реформи в напрямі подальшого розвитку ліберальної демократії: розширення виборчих прав, розвиток інститутів громадянського суспільства, розширення системи соціального захисту тощо.</p> <p>Повоєнне загострення соціальної і політичної боротьби, криза існуючих інститутів влади викликали і нове політичне явище — фашизм. Прибічники цих політичних ідей теж запропонували свої рецепти подальшого розвитку суспільства, але з повним запереченням демократії і насадженням тоталітарної системи фашистського типу</p>

Розвиток	Характеристика
Політичний	<p>Таким чином, після Першої світової війни людству відкрилися три основні перспективи подальшого розвитку: розвиток ліберальної демократії, будівництво соціалізму (комунізму), фашистська модернізація. Зміст розвитку світу в 1920—1930-ті рр. полягав у боротьбі цих напрямів. Зрештою два останніх виявилися тушковими гілками розвитку людства і довели, що розвиток демократії і ринкової економіки не має альтернативи.</p> <p>На стан політичного життя у міжвоєнний період значно впливали національно-визвольні рухи. Методи, якими людство намагалось вирішити національні проблеми в 1920—1930-ті рр. (від масового знищення народів до спроб знайти порозуміння) засвідчили, що єдиний шлях вирішення національних проблем — або надання права на самовизначення, або врахування інтересів національних меншин і створення такої системи міжнародних відносин, яка забезпечувала б вільний розвиток усіх народів без втрати їхньої національної ідентичності</p>

■ Періодизація світового розвитку першої половини ХХ ст.

Період	Назва
1914—1918 рр.	Перша світова війна
1918—1923 рр.	Післявоєнна нестабільність
1923—1929 рр.	Стабілізація, процвітання
1929—1933 рр.	Світова економічна криза, «Велика депресія»
1933—1939 рр.	Назрівання Другої світової війни

Тема 1. Перша світова війна (1914—1918 рр.)

■ Причини Першої світової війни

Характеристика	
Причини війни	<ul style="list-style-type: none"> • Загострення економічних протиріч між провідними країнами світу. • Боротьба за ринки збуту та світове панування. • Протистояння між двома воєнно-політичними блоками європейських держав (Антанта — Троїстий союз)
Загарбницькі цілі великих держав	
Німеччина	<ul style="list-style-type: none"> • Прагнення до переділу колоніальних володінь Англії, Франції, Бельгії на свою користь. • Установлення панування в Європі та світі. • Загарбання великих територій в Європі, особливо за рахунок Франції і володінь Російської імперії (Польща, Україна, Прибалтика та ін.). • Зміцнення позицій на Близькому Сході й поширення впливу в Індії. • Ослаблення Франції та Росії.
Австро-Угорщина	<ul style="list-style-type: none"> • Установлення повного панування на Балканах. • Придушення національно-визвольних рухів слов'янських народів. • Загарбання Сербії, Волині, Поділля. • Встановлення контролю над нафтовими родовищами Румунії

Характеристика	
Англія	<ul style="list-style-type: none"> • Ослаблення Німеччини. • Захоплення частини німецьких колоніальних володінь. • Розподіл володінь Османської імперії. • Збереження свого панування на морі.
Франція	<ul style="list-style-type: none"> • Ослаблення і розчленування Німеччини на декілька незалежних держав. • Повернення Ельзасу і Лотарингії. • Захоплення частини німецьких колоніальних володінь. • Розподіл володінь Османської імперії.
Росія	<ul style="list-style-type: none"> • Ослаблення Німеччини. • Установлення панування на Балканах і протоках Босфор і Дарданелли. • Приєднання Галичини, Східної Пруссії.
Італія	<ul style="list-style-type: none"> • Установлення контролю над східним узбережжям Адріатичного моря (Далмація, Албанія тощо). • Приєднання Тіролю. • Повернення Савої та Ніцци, що належали Франції. • Загарбання Тунісу та Східної Африки (Сомалі, Ефіопія, Кенія)
Ворогуючі сторони	<ul style="list-style-type: none"> • Троїстий союз (Німеччина, Австро-Угорщина) (з 1915 р. — Четверний союз). • Антанта (Англія, Франція, Росія)
Привід до війни	Австро-сербський конфлікт (убивство 28 червня 1914 р. у Сараєві наступника австрійського та угорського престолів ерцгерцога Франца-Фердинанда)

■ Основні особливості Першої світової війни

Особливості війни
<ul style="list-style-type: none"> • Війна була світовою. • Носила переважно загарбницький характер (крім Бельгії та Сербії, що стали жертвами агресії). • Масове використання новітніх видів зброї (потужні гармати, кулемети, літаки, танки, підводні човни тощо). • Існування безперервних ліній фронту. • Мобілізація до армії значних людських ресурсів (73,4 млн осіб). • Величезні масштаби руйнувань (особливо у Франції, Бельгії, західних регіонах колишньої Російської імперії, східних регіонах колишньої Австро-Угорщини). • Значні людські втрати: близько 10 млн осіб (із них 10 % — мирне населення). Так, у Франції загинув кожен 28-й громадянин, Англії — 57-й, Росії — 107-й. • Економічний потенціал і технологічний рівень виробництва стали одними з вирішальних факторів перемоги у війні. • Війна потребувала відповідних структурних змін у системі державного управління, висвітлила всі негаразди в структурі державної влади. • Важливим фактором війни стали ідеологія, пропаганда, здатність мобілізувати й об'єднати населення навколо певної ідеї. • Внесла докорінні зміни в стратегію і тактику війни
<p>Висновок. Війна створила цілий ряд прецедентів, які згодом стали звичайним явищем в історії ХХ ст.: створення структури державного регулювання економікою; масові трудові мобілізації; насильницьке залучення іноземних робітників до роботи на підприємствах; тотальна війна (до повного вичерпання матеріальних і людських ресурсів); масові пропагандистські кампанії, створення систем залякування й обдурювання громадян; знецінення людського життя; акти геноциду (знищення вірмен у Туреччині в 1915 р.); використання зброї масового знищення (хімічної) тощо</p>

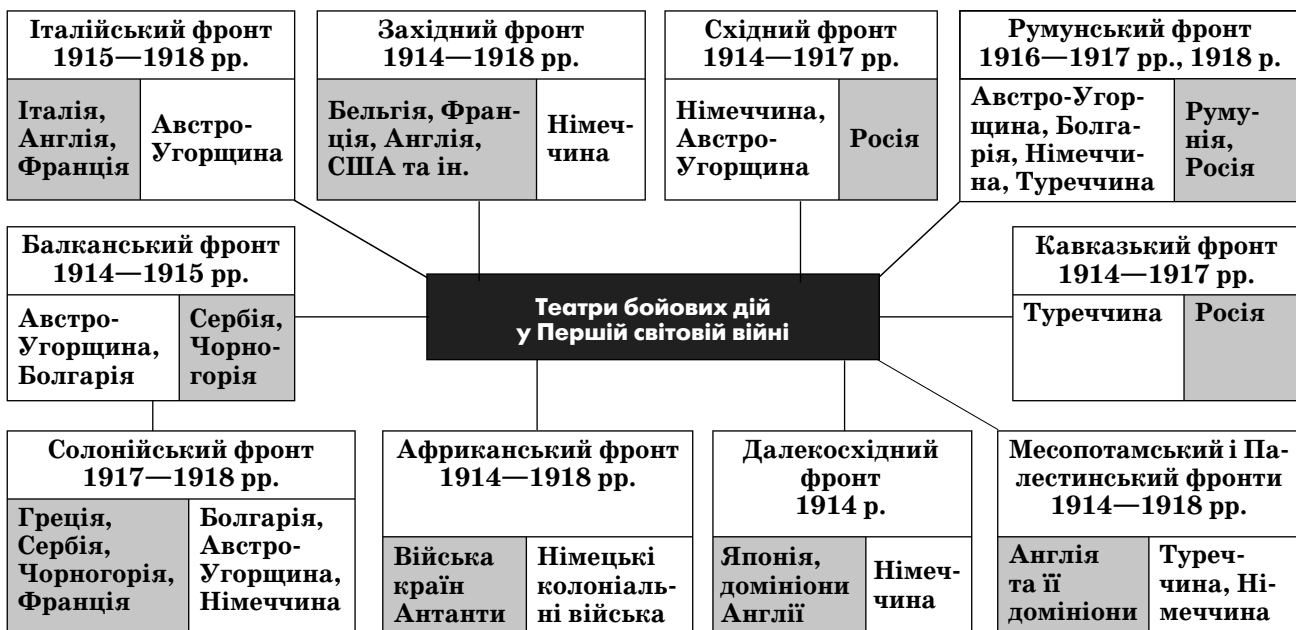
■ Події початку Першої світової війни

Дати	Події
28 липня 1914 р.	Австро-Угорщина оголосила війну Сербії
29 липня 1914 р.	Росія розпочала часткову мобілізацію з метою здійснити тиск на Австро-Угорщину
1 серпня 1914 р.	Німеччина оголосила війну Росії
3 серпня 1914 р.	Німеччина оголосила війну Франції і через нейтральну Бельгію вторглася до Франції (початок реалізації «Плану Шліффена»)
4 серпня 1914 р.	Англія оголосила війну Німеччині, використавши як привід порушення нейтралітету Бельгії. На боці Англії виступили і її домініони (Канада, Австралія, Нова Зеландія, Південно-Африканський союз) та Індія
6 серпня 1914 р.	Австро-Угорщина оголосила війну Росії, у відповідь на це Англія та Франція оголосили війну Австро-Угорщині
15 серпня 1914 р.	Японія зажадала від Німеччини передачі їй своїх територій у Китаї і Тихому океані. Отримавши відмову Німеччини, Японія оголосила їй війну
29 жовтня 1914 р.	Османська імперія вступила у війну на боці Німеччини та Австро-Угорщини

■ Втягування основних держав у Першу світову війну

Рік	Антанта та її союзники	Німеччина та її союзники
1914	Сербія, Росія, Франція, Бельгія, Чорногорія, Англія, Японія, Єгипет	Австро-Угорщина, Німеччина, Туреччина
1915	Італія	Болгарія
1916	Португалія, Румунія	
1917	США, Куба, Греція, Сіам, Ліберія, Китай, Бразилія	
1918	Гватемала, Нікарагуа, Коста-Рика, Гаїті, Гондурас	

■ Театри бойових дій у Першій світовій війні

■ Сепаратні мирні угоди з країнами Четверного союзу в роки Першої світової війни

Назва угоди	Країна, яка укладала угоду	Умови угоди
Берестейська угода (27 січня 1918 р.)	Україна (УНР)	<ul style="list-style-type: none"> УНР визнавалася як суверенна держава. Німеччина та Австро-Угорщина погоджувалися на передачу УНР території Холмщини і Підляшшя. Сторони відмовлялися від взаємних претензій на відшкодування збитків, викликаних війною, обмінювалися військовополоненими і зобов'язувалися відновити взаємні економічні відносини. УНР зобов'язувалася поставити до Німеччини та Австро-Угорщини 60 млн пудів хліба, 2750 тис. тонн м'яса (живою вагою), іншу сільгосппродукцію та сировину
Брестський (Брест-Литовський) мир (3 березня 1918 р.)	Радянська Росія	<ul style="list-style-type: none"> Від Росії відійшли території Польщі, Литви, частина Білорусії та Латвії; Карс, Ардаган і Батум передавалися Османській імперії. Загалом територіальні втрати склали 1 млн км². Радянські війська виводилися з України, Фінляндії, Естонії. Росія зобов'язувалася визнати законність уряду УНР на території України та укладений ним договір з Четверним союзом. Росія мала негайно припинити будь-яку агітацію і пропаганду проти уряду і громадських установ УНР, укласти з нею мирний договір. Росія зобов'язувалася визнати незалежність Фінляндії. 13 листопада 1918 р. радянською Росією договір було анульовано
Бухарестський мир (7 травня 1918 р.)	Румунія	<ul style="list-style-type: none"> Румунія виходила з війни, її територія була окупована австро-німецькими військами. Румунія повертала Болгарії Південну Добруджу. Румунія зобов'язувалася постачати країнам Четверного союзу продовольство, нафту та іншу сировину

■ Комп'єнське перемир'я

Характеристика	
Учасники	<ul style="list-style-type: none"> Німеччина і країни Антанти
Дата	<ul style="list-style-type: none"> 11 листопада 1918 р.
Умови	<ul style="list-style-type: none"> Німеччина зобов'язувалася: <ul style="list-style-type: none"> — вивести протягом 15 днів війська з території Бельгії, Франції, Люксембургу; — покинути Ельзас і Лотарингію, Румунію, Австро-Угорщину та Туреччину; — відмовитися від Брестського та Бухарестського мирних договорів; — капітулювати з території Східної Африки; — звільнити лівий берег р. Рейн; — територію колишньої Російської імперії німецькі війська мали покинути тільки тоді, «коли союзники визнають, що для цього настав момент, беручи до уваги внутрішнє становище цих територій»; — передати союзникам 5 тис. локомотивів, 150 тис. вагонів, 5 тис. вантажних автомобілів, 5 тис. гармат, 1700 літаків, 30 тис. кулеметів (згодом зменшено до 25 тис. одиниць), видати 6 дредноутів, 8 важких крейсерів, 10 крейсерів, 300 підводних човнів (хоча реально існувало близько 100) тощо. Залишалась блокада Німеччини. Установлювався термін перемир'я — 36 днів

Політичні, економічні й територіальні наслідки

- Змінився склад головних дійових осіб у світовій політиці:
 - революція в Росії виключила країну з числа впливових країн світу;
 - країни Четверного блоку (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина) зазнали поразки і випали з числа країн, які визначали світову політику;
 - позиції Англії та Франції послабилися внаслідок зростання впливу США та Японії;
 - перестали існувати імперії: Німецька, Російська (хоча згодом Російська імперія відродилась у формі СРСР), Австро-Угорська, Османська;
 - на території Європи утворилися нові держави: Польська Республіка, Чехо-Словацька Республіка, Королівство сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. — Югославія), Австрія, Угорщина, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія. Це докорінно змінило розстановку сил у Східній Європі. Порушення етнічного принципу під час встановлення кордонів нових держав та амбіції їхніх лідерів перетворили цей регіон на постійне вогнище напруженості.
- Значно змінилися кордони європейських держав: кордони сучасної Європи на 70 % склалися внаслідок Першої світової війни.
- Бойові дії минулої війни призвели до розорення економіки багатьох країн, зокрема промисловості, транспорту, сільськогосподарства. Так, Росія втратила 60 % національного багатства перед початком війни; Австро-Угорщина — 41 %, Німеччина — 33 %, Франція — 31 %; Англія — 15 %.
- Японія та США примножили свої багатства, оскільки не брали активної участі у війні, а їхні території не були ареною бойових дій.
- Війна прискорила технічний прогрес, сприяла завершенню індустріалізації та заклала принципово нові форми організації та управління виробництвом. Значно посилилось втручання держави у виробництво і його регулювання.
- Великими були людські втрати: 10 млн загиблих, 20 млн поранених і калік, із них 90 % становили військові, а 10 % — мирні жителі. Не менше 6 млн осіб, ослаблених тягарем війни, померло в результаті епідемії грипу «іспанка» 1918—1919 рр.
- Мирне населення, що потерпало від неймовірних труднощів, з якими воно мирилось у перші роки війни, із затягуванням бойових дій почало боротьбу не тільки за свої права, а й проти тих сил, які цю війну розв'язали. Як наслідок у ряді європейських країн спалахнули революції (Росія, Німеччина, Угорщина, Австрія, Фінляндія, Словаччина). В інших були проведені реформи (Англія, Франція, США). В Італії встановилась фашистська диктатура.
- Війна і революції привели до краху монархій: із 41 правлячої династії в Європі після завершення війни залишилось тільки 17.
- Посилились міграційні процеси. Гостро постала проблема біженців. Тільки за 1918—1920 рр. з Росії емігрувало 2 млн осіб.
- Перша світова війна активізувала національно-визвольний рух у країнах Азії та Африки:
 - у Туреччині відбулась національна революція: було скинуто султанат і проголошено республіку на чолі з Ататюрком, який здійснив низку реформ, спрямованих на модернізацію країни;
 - в Ірані до влади прийшли націоналісти, які теж здійснили реформи на зразок турецьких;
 - народ Афганістану захистив свою національну незалежність;
 - у середині 1920-х рр. Китай було об'єднано під владою Чан Кайші, лідера партії Гоміндану. Проте виник конфлікт між націоналістами і комуністами;
 - в Індії англійські колонізатори змушені були піти на розширення представництва індійців в органах влади;
 - розпочався новий етап національно-визвольної боротьби народів, що знаходились у колоніальній залежності. Посилився процес політизації цієї боротьби.
- Перша світова війна вплинула на воєнне мистецтво та методи ведення війни. Уперше з'явилися безперервні фронти, стала масово використовуватися бойова техніка (танки, літаки, машини тощо). Не зайвими виявилися варварські методи ведення війни: використання зброї масового знищення. Уперше війна зачепила всіх громадян воюючих держав. Вагомим чинником війни стала економіка, могутність якої визначала могутність армії

Висновок. Отже, Перша світова війна стала важливим рубежем у розвитку людства. Вона довела єдність і взаємозалежність світу і започаткувала докорінні зміни в економіці, внутрішньополітичному житті, міжнародних відносинах, культурі, а головне — у свідомості й поведінці людей

■ Витрати основних учасників Першої світової війни

Воєнні витрати основних учасників Першої світової війни							
млн дол.							
Країни Антанти				Країни Четверного союзу			
Англія	США	Франція	Росія	Німеччина	Австро-Угорщина		
24,143	17,337	11,208	7,658	19,894	5,438		

Людські втрати основних учасників Першої світової війни							
млн осіб							
Країни Антанти				Країни Четверного союзу			
Франція	Англія	Росія	США	Німеччина	Австро-Угорщина	Османська імперія	Болгарія
1,4	0,743	Близько 2	0,2	2	1,8	0,5	0,155
Італія	Сербія	Румунія	Японія				
0,7	0,4	0,8	0,07				

Тема 2. Облаштування повоєнного світу

СТВОРЕННЯ ВЕРСАЛЬСЬКО-ВАШИНГТОНСЬКОЇ СИСТЕМИ

■ «14 пунктів» президента США В. Вільсона (8 січня 1918 р.)

Основні положення
<ol style="list-style-type: none"> 1. Відкриті мирні договори. 2. Свобода судноплавства. 3. Усунення економічних бар'єрів у торгівлі. 4. Встановлення гарантій, що могли б забезпечити скорочення озброєнь. 5. Справедливе врегулювання колоніальних питань. 6. Визволення від німецької окупації російських територій, а також надання Росії безперешкодної можливості визначити її політичний розвиток і національну політику, вступ до «співтовариства вільних націй». 7. Визволення і відновлення Бельгії. 8. Повернення Франції Ельзасу та Лотарингії, відновлення окупованих районів Франції. 9. Уточнення кордонів Італії згідно з національними ознаками. 10. Надання автономії народам Австро-Угорщини. 11. Визволення від німецької окупації території Румунії, Сербії та Чорногорії, надання Сербії виходу до моря. 12. Самостійне існування турецьких та автономія інонаціональних частин Османської імперії. 13. Створення польської держави. 14. Утворення Ліги Націй

■ Позиції головних учасників напередодні Паризької мирної конференції (18 січня 1919 р. — 21 січня 1920 р.)

Країна	Франція	Велика Британія	США
Питання			
Політика щодо переможених країн	<ul style="list-style-type: none"> Максимальне ослаблення. Отримання максимальних репарацій (500 млрд марок золотом). Позбавлення колоніальних володінь 	<ul style="list-style-type: none"> Позбавлення колоніальних володінь. Ліквідація їх воєнно-морської могутності. Збереження воєнно-економічної могутності Німеччини, як протипаги Франції на континенті 	<ul style="list-style-type: none"> Укладення мирних договорів, які усунули б прояви агресивності переможених
Територіальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> Повернення Ельзасу та Лотарингії. Проведення кордонів з метою максимального послаблення Німеччини. Створення могутніх держав на сході Європи, які замінили б Росію як протипагу Німеччині 	<ul style="list-style-type: none"> Проведення кордонів згідно з принципами: самовизначення націй та етнічних кордонів 	<ul style="list-style-type: none"> Проведення кордонів держави відповідно до етнічних меж
Система безпеки	<ul style="list-style-type: none"> Створення союзу держав Східної Європи під зверхністю Франції. Укладення воєнно-політичного союзу з Англією та США. Розчленування Німеччини. Утримання сильної армії, яка має стримувати будь-які спроби відродити воєнну могутність Німеччини 	<ul style="list-style-type: none"> Збереження воєнно-морської першості. Відновлення системи протипаг у Європі. Загальне роззброєння 	<ul style="list-style-type: none"> Створення дієвого міжнародного органу (організації) для колективного стримування агресивних держав. Перетворення США на світового лідера. Загальне роззброєння. Відмова від таємної дипломатії

■ Версальський мирний договір (28 червня 1919 р.)

Характеристика	
Рішення з територіальних питань	<ul style="list-style-type: none"> Закріплення договором статусу Бельгії, як нейтральної держави, а також включення до її складу округів Ейпен, Мельмеді, Морене. Визнання Німеччиною повної незалежності Люксембургу, який виходив з Німецького митного союзу. Німеччина зобов'язувалася провести демілітаризацію Рейнської зони (ширина 50 км з кожного берега), лівий берег займали окупаційні війська Антанти. Повернення областей Ельзасу та Лотарингії — під французький суверенітет. Німеччина поступалася на користь Франції вугільними копальнями Саара, які на 15 років переходили під управління Ліги Націй. По закінченні цього терміну передбачалося проведення плебісциту, що мав визначити державну приналежність цієї території. Німеччина зобов'язувалася поважати незалежність Австрії, визнавати незалежність Чехо-Словаччини і Польщі. Німеччина поступалася на користь Польщі частиною Верхньої Сілезії, Померанії, Познані та частиною Східної Пруссії. Місто Данциг (Гданськ) переходило під управління Ліги Націй і входило в митні кордони Польщі. Німеччина відмовлялася від усіх прав на Мемельську область, що переходила під управління Ліги Націй. Німеччина зобов'язувалася скасувати Брестський мир і всі угоди з радянською Росією. Німеччина позбавлялася всіх своїх колоній
Тема 2. Облаштування повоєнного світу	

Характеристика	
Воєнні обмеження	<ul style="list-style-type: none"> • Скасування загальної військової повинності. • Обмеження чисельності армії (не більше 100 тис. осіб). • Заборона мати танки, бойову авіацію, важкі гармати, підводні човни і великі надводні кораблі. • Заборона виробляти вказані та новітні зразки зброї
Інші умови	<ul style="list-style-type: none"> • Визнання Німеччини винною у розв'язуванні війни. • Сплата репарацій: аванс — 20 млрд марок, загальна сума була визначена згодом. • Проголошення повітряного простору Німеччини відкритим. • Оголошення свободи судноплавства на чотирьох найбільших річках Німеччини. • У договорі містився статут Ліги Націй

■ Умови мирних договорів Німеччини з країнами-союзниками

Назва договору, дата, країна	Територіальні питання	Воєнні обмеження	Інші умови
Сен-Жерменський договір, 10 вересня 1919 р., Австрія	<ul style="list-style-type: none"> • Колишні австрійські володіння — провінції Богемія, Моравія та Сілезія увійшли до складу Чехо-Словаччини. • Італія отримала Південний Тіроль, Юлійську Крайну, майже всю Істрію, крім міста Фіуме (Рієка). • Королівство сербів, хорватів і словенців отримало Боснію і Герцеговину, Далмацію, Крайну, Словенію. • Румунія отримала Буковину, а Польща захопила Галичину. • Чехо-Словаччині було передано Закарпатську Україну 	<ul style="list-style-type: none"> • Скасовувалася загальна військова повинність. • Кількість німецької армії обмежувалася (не більше 30 тис. осіб). • Заборонялося мати танки, бойову авіацію, важкі гармати тощо. • Заборонялось виробляти старі й нові зразки зброї 	<ul style="list-style-type: none"> • Австрія повинна була сплачувати репарації, хоча їх суму не було визначено. Їй заборонялося приєднуватися до Німеччини
Нейський договір, 27 листопада 1919 р., Болгарія	<ul style="list-style-type: none"> • Греції передавалася: південна частина Кюстенджийського району, Західна Фракія та частина Адріанопольського округу. Як наслідок Болгарія позбавлялася виходу до Егейського моря. • Південна Добруджа залишилася у складі Румунії. • Королівству сербів, хорватів і словенців передавалися території: Тімок, Царіброд, Босілеград, Струміца 	<ul style="list-style-type: none"> • Скасовувалася загальна військова повинність. • Болгарії заборонялося тримати в армії більше як 20 тис. солдатів. Заборонялося мати танки, бойову авіацію, важкі гармати тощо 	<ul style="list-style-type: none"> • Суму репарацій було визначено у 2,25 млрд золотих франків, які належало сплачувати протягом 37 років
Тріанонський договір, 4 червня 1920 р., Угорщина	<ul style="list-style-type: none"> • Територія Угорщини скорочувалася на 77 %, а кількість населення — на 59 %. • Румунія отримала Трансільванію та Східний Банат, Королівство сербів, хорватів і словенців — Західний Банат, Воєводину і Хорватію. • Угорщина втрачала вихід до Адріатичного моря. • Словаччина і Закарпатська Україна увійшли до складу Чехо-Словаччини 	<ul style="list-style-type: none"> • Скасовувалася загальна військова повинність, армія обмежувалася до 35 тис. солдатів. • Заборонялося мати танки, бойову авіацію, важкі гармати тощо 	<ul style="list-style-type: none"> • Угорщина повинна була сплачувати репарації

Назва договору, дата, країна	Територіальні питання	Воєнні обмеження	Інші умови
Тріанонський договір, 4 червня 1920 р., Угорщина	<ul style="list-style-type: none"> Угорщина відмовлялася від усіх прав на території колишньої Австро-Угорської монархії, у тому числі Закарпатської України. Угорщина передавала Австрії Бургенланд (прикордонна територія заселена німцями) 		
Севрський договір, 10 серпня 1920 р., Османська імперія	<ul style="list-style-type: none"> Туреччина відмовлялася від арабських володінь, визнавала англійський протекторат над Єгиптом, а французький — над Марокко і Тунісом. Туреччина була позбавлена прав на Судан, визнавала анексію Кіпру (Англією), втрачала володіння на Аравійському півострові та в Європі. Острови Егейського моря та місто Ізмір передавалися Греції, Анталія — Італії, території, прикордонні з Сирією, — Франції. Туреччина визнавала незалежність Вірменії 	<ul style="list-style-type: none"> Чисельність армії обмежувалася 50 тис. солдатів 	<ul style="list-style-type: none"> На території всієї країни зберігався режим капітуляції, що фактично означав перетворення Туреччини в напів-колонію. Севрський договір так і не набрав чинності
Лозаннський договір, 24 липня 1923 р., Туреччина	<ul style="list-style-type: none"> Визначалися нові кордони Туреччини (п-в Мала Азія): поверталися території, що раніше були передані Греції та Вірменії. Згодом Франція поступилася частиною Сирії на користь Туреччини. У 1920-х рр. арабські володіння Османської імперії за мандатами Ліги Націй було передано Великій Британії (Ірак, Трансйорданія, Палестина) та Франції (Сирія, Ліван) 	<ul style="list-style-type: none"> Знімалися всі обмеження щодо чисельності армії, видів і кількості озброєння збройних сил Туреччини 	<ul style="list-style-type: none"> Юридично закріплювався розпад Османської імперії

■ Ліга Націй

Мета створення Ліги Націй — розвиток співробітництва між народами і гарантія безпеки післявоєнного світу. Рішення з усіх питань Ліга Націй мала виносити одногосно. Переможці у війні держави, а також радянська Росія не входили до Ліги Націй.

Генеральна Асамблея Ліги Націй виконувала роль справжнього міжнародного парламенту і мала право виносити рішення з усіх

міжнародних політичних питань, разом із заходами, спрямованими на збереження миру.

10 січня 1920 р. вступив у дію статут Ліги Націй. 16 січня у Парижі відбулося перше засідання Ради Ліги Націй, 15 листопада в Женеві (яка стала постійним місцем перебування штаб-квартири організації) відбулась перша сесія її Асамблеї.

■ Генеральні Секретарі Ліги Націй

Ім'я	Роки
Ерік Дрюммонд, Англія	1920—1933
Жорж Авеноль, Франція	1933—1946

■ Структура Ліги Націй

■ Мандатна система Ліги Націй

■ Вашингтонська конференція (1921—1922 рр.)

Характеристика	
Дата	<ul style="list-style-type: none"> • 12 листопада 1921 р. — 6 лютого 1922 р.
Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Обмеження воєнно-морських озброєнь та врегулювання відносин в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні
Учасники	<ul style="list-style-type: none"> • США, Велика Британія (домініони та Індія), Японія, Франція, Італія, Бельгія, Голландія, Португалія, Китай
Угоди, укладені на конференції	
«Договір чотирьох» (США, Велика Британія, Франція, Японія)	<ul style="list-style-type: none"> • Гарантував учасникам договору збереження володінь у басейні Тихого океану. • Гарантував взаємну недоторканність колоніальних володінь учасників договору строком на 10 років. • Скасовувався англо-японський союзний договір 1902 р.
«Договір п'яти» (США, Велика Британія, Японія, Франція, Італія)	<ul style="list-style-type: none"> • Заборонялось створювати нові воєнно-морські бази (крім Англії та США) у басейні Тихого океану. • Встановлювалась пропорція у співвідношенні воєнно-морських флотів країн, що підписали договір (5 : 5 : 3 : 1,75 : 1,75). • Учасники договору зобов'язувалися не будувати лінкори і крейсери більше визначених тоннажів.
«Договір дев'яти» (всі учасники конференції)	<ul style="list-style-type: none"> • Визнання суверенітету і територіальної цілісності Китаю. • Японія повертала Китаю колишні німецькі володіння. • Великі держави брали на себе зобов'язання не прагнути до розподілу Китаю на сфери впливу і дотримуватися принципів «відкритих дверей» і «рівних можливостей»

■ Значення Версальсько-Вашингтонської системи

Характеристика	
Позитивне значення	<ul style="list-style-type: none"> • Створення Версальсько-Вашингтонської системи забезпечило вихід з війни, надало можливість розрядити післявоєнну напруженість і заклало підвалини для відносної стабільності в міжнародних відносинах у 1920-ті рр. • Рішення містили положення, які засвідчували розуміння державами необхідності змін у системі міжнародних відносин, а саме: визнання права на самовизначення народів, відмову від війни як засобу вирішення конфліктів та ін. • Створення Ліги Націй. • Визнання незалежності ряду європейських держав
Недоліки	<ul style="list-style-type: none"> • Установлені репарації аж ніяк не відповідали реальним можливостям переможених країн. Через ці обставини хвиля шовінізму і націоналізму, піднята Першою світовою війною, не вщухла, тепер її підтримувало почуття національного приниження. • Не сприяло послабленню націоналізму і рішення стосовно кордонів. Проголосивши принцип самовизначення народів як основу для національно-державного розмежування, переможці неодноразово порушували його самі та заплющували очі, коли його порушували інші. За такого переділу кордонів у багатьох країнах виникли райони з компактним проживанням національних меншин, які потрапили туди в більшості випадків не з власної волі: німці — у Чехо-Словаччині, Франції, Бельгії та Польщі, угорці — у Чехо-Словаччині, Югославії та Румунії, українці — у Польщі, Румунії, Чехо-Словаччині тощо. Навряд чи Версальсько-Вашингтонська система могла розраховувати на підтримку цих народів

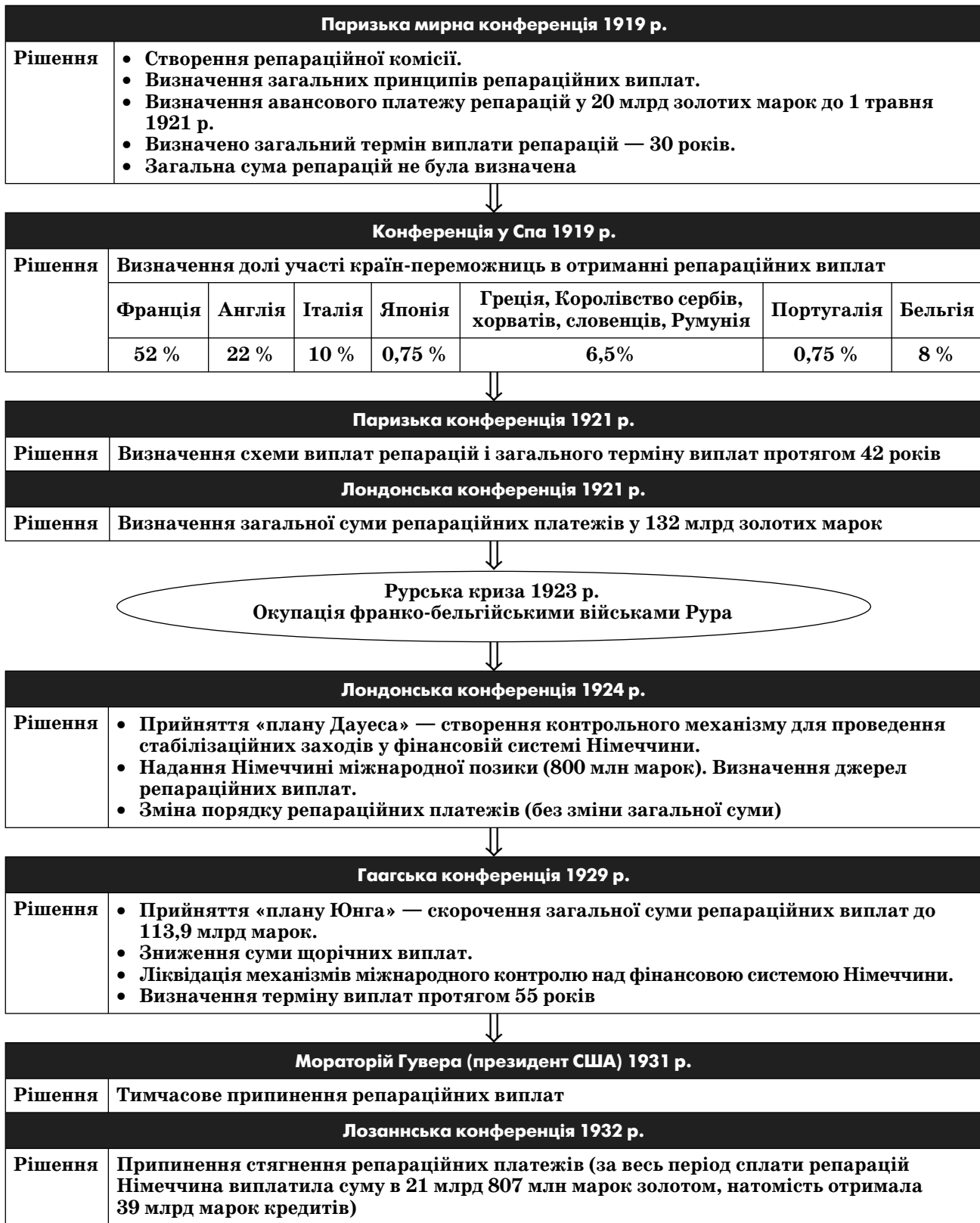
Характеристика	
Недоліки	<ul style="list-style-type: none"> • Поза Версальсько-Вашингтонською системою залишилася Росія, що стало значним дестабілізуючим чинником. Для держав Антанти Росія була насамперед зрадницею, яка уклала сепаратний мир із ворогом (Брестський мир від 3 березня 1918 р.). До того ж, більшовизм викликав у країн Антанти ворожість, що привело до інтервенції в Росію (1918—1922 рр.), а після її провалу — до ізоляції Росії на міжнародній арені. • Ще одним серйозним недоліком Версальсько-Вашингтонської системи були її гарантії збереження. Нові політичні лідери, що прийшли до влади в США, Англії, а згодом і Франції, прагнули відмежуватися від закладеної їхніми попередниками несправедливості. Першим сигналом, що система є вразливою, стало рішення конгресу США не ратифікувати Версальський договір (у 1921 р. США уклали окремий договір із Німеччиною, який включав усі положення Версальського договору). Одночасно Конгрес США анулював франко-американський договір про взаємодопомогу. Англія, за прикладом США, теж анулювала англо-французький договір. У таких умовах Франція, щоб зберегти своє домінування над Німеччиною, пішла на створення союзу східноєвропейських держав, які були зацікавлені у збереженні Версальської системи. До того ж ці держави мали стати і «санітарним кордоном» проти СРСР. Так, у 1921 р. Франція уклала політичний пакт і воєнну конвенцію з Польщею. У 1920—1921 рр. за підтримки Франції Чехо-Словаччина, Румунія, Югославія утворили Малу Антанту. Таким чином Франція, Польща і Мала Антанта утворили союз, який на деякий час став гарантом збереження Версальської системи

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ 1920-Х РР.

■ Основні питання міжнародних відносин 1920-х рр.

Питання	Шляхи вирішення	Результати
Роззброєння	<ul style="list-style-type: none"> • Підготовка Лігою Націй всесвітньої конференції із роззброєння. • Підписання пакту Бріана—Келлога про врегулювання конфліктів мирним шляхом 	<ul style="list-style-type: none"> • Питання про повне і загальне роззброєння залишилося не вирішеним
Територіальні проблеми	<ul style="list-style-type: none"> • Підписання Рейнського гарантійного пакту про збереження існуючих кордонів. • Визнання СРСР країнами Заходу. Укладення договорів про кордони між СРСР і країнами Східної Європи і Прибалтики 	<ul style="list-style-type: none"> • Питання вирішувалось, але відкритим залишилось питання східних кордонів Німеччини
Питання репарацій і боргів	<ul style="list-style-type: none"> • Спроба вирішити проблему царських боргів і боргів Тимчасового уряду Росії на конференції в Генуї. • Скорочення виплат репарацій Німеччиною («план Дауеса»). Скорочення загальної суми репарацій («план Юнга»). Скасування репараційних платежів 	<ul style="list-style-type: none"> • Питання боргів Росії не було вирішено. • Питання репараційних платежів Німеччини остаточно не були розв'язані

■ Вирішення питання репарацій щодо Німеччини

■ Генуезька конференція

Характеристика	
Дата	• 10 квітня — 19 травня 1922 р.
Учасники	• 29 держав (разом з англійськими домініонами — 34) представлені повноважними представниками чи головами урядів
Голова	• Прем'єр-міністр Італії Факта
Особливості	• Перша міжнародна конференція в Європі після Першої світової війни, у якій за стіл переговорів сіли представники країн Антанти, колишнього Четверного союзу і радянської Росії. США відмовилися взяти участь у конференції (був присутній спостерігач)
Мета	• Відновлення міжнародної торгівлі; налагодження економічного співробітництва між країнами Європи з метою її економічної відбудови після Першої світової війни; вироблення умов для нормалізації відносин з Росією та країнами колишнього Четверного союзу
Позиції основних учасників	
Спільна позиція країн Заходу	<ul style="list-style-type: none"> • Позиція країн Заходу вироблена на конференціях в Каннах (січень 1922 р.) і Лондоні (лютий 1922 р.) • Визнання усіма учасниками конференції недоторканності іноземного капіталу і майна іноземців, їхніх прав і доходів. • Визнання всіх державних боргів і зобов'язань попередніх урядів. • Утримуватися від ворожих дій стосовно сусідів тощо. • Щодо Росії висувалися вимоги: <ul style="list-style-type: none"> а) сплатити довоєнні та воєнні борги всіх російських урядів (у тому числі борги О. Колчака, А. Денікіна тощо) на суму близько 18 млрд крб золотом; б) повернути націоналізовану власність іноземців; в) відшкодувати збитки іноземців після Жовтневої революції, для контролю створити комісію російського боргу; г) поновити екстериторіальний статус іноземців у Росії; д) скасувати монополію зовнішньої торгівлі; е) заборонити комуністичну пропаганду за кордоном.
Єдиний фронт радянських республік	<ul style="list-style-type: none"> • Створення дипломатичного союзу дев'яти радянських республік (Росія, Україна, Білорусія, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Хорезмська, Бухарестська, Далекосхідна республіки). Урядові Росії було доручено відстоювати спільні інтереси республік. • Установлення розмірів збитків, заподіяних країнами Заходу в ході інтервенції та громадянської війни (39 млрд крб золотом). • Укладення Ризької угоди між Росією, Польщею, Латвією, Естонією про економічне співробітництво та взаємну безпеку. • Проведення переговорів з Німеччиною про можливість укладення сепаратного миру (Німеччина відмовилася)
Результати	• Сторони не змогли знайти спільної мови, проте відбулось зближення між Німеччиною і радянською Росією, які 16 квітня 1922 р. в містечку Рапалло (поблизу Генуї) уклали договір
Рапальський договір	
Основні положення	<ul style="list-style-type: none"> • Відновлення дипломатичних та консульських відносин між двома країнами. • Взаємна відмова від відшкодування воєнних витрат і претензій у зв'язку з націоналізацією німецької власності в Росії. • Розвиток взаємовигідної торгівлі на основі принципів найбільшого сприяння.
Наслідки	• Прорив у дипломатичній ізоляції радянської Росії (СРСР). З 1924 р. прокотилася хвиля дипломатичного визнання СРСР

Характеристика	
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Налагодження плідного економічного співробітництва між Німеччиною (отримувала значний ринок збуту для промислової продукції і джерело сировини та продовольства) і СРСР (отримував передові західні технології). • Налагодження плідного воєнного співробітництва, яке давало можливість Німеччині обійти умови Версальського договору, а СРСР — вдосконалити системи озброєння, підприємства воєнної промисловості, покращити підготовку командних кадрів

■ Гаазька конференція

Характеристика	
Дата	• 15 червня — 20 липня 1922 р. (Гаазька конференція стала продовженням Генуезької)
Учасники	• 26 держав (без Німеччини), які були представлені промисловцями і банкірами. Представник США був спостерігачем
Мета	• Виробити механізм повернення націоналізованої приватної власності іноземців у Росії; повернення боргів
Позиції сторін	
Країни Заходу	<ul style="list-style-type: none"> • Повернення Росією боргів. • Надання Росії кредитів за умови повернення всіх боргів. • Скасування радянською Росією монополії на зовнішню торгівлю.
Радянська Росія	<ul style="list-style-type: none"> • Юридичне визнання радянської Росії. • Радянський уряд погоджувався здати в оренду або концесію частину підприємств їх колишнім власникам. • Надання радянській Росії кредиту на три роки на суму 3224 млн крб золотом. • Домогтися скасування воєнних боргів Росії ціною відмови від відшкодування втрат часів воєнної інтервенції. • Виплата деякої компенсації колишнім власникам
Результати	• Завершилася безрезультативно. Під тиском США (загроза позбавити країни Заходу американської допомоги, якщо ті підуть на компроміс із радянською Росією) країни Заходу не дійшли згоди з радянською делегацією
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Участь радянської Росії у переговорах означала її фактичне визнання. • Конференція засвідчила можливість мирного співіснування держав. • Були зірвані плани створення єдиного антирадянського фронту великих держав. • Проблема російських боргів не була вирішена

■ Лозаннська конференція

Характеристика	
Дата	• Листопад 1922 р. — липень 1923 р.
Учасники	• Англія, Франція, Італія, Греція, Японія, Румунія, Королівство сербів, хорватів, словенців, Туреччина, Болгарія (брала участь у роботі лише однієї комісії); радянська Росія (РФСРР), радянська Україна (УСРР), Грузія (брали участь лише в обговоренні питання про режим чорноморських проток). США виступали в ролі спостерігача
Мета	• Укладення мирного договору з Туреччиною після втрати Севрським договором фактичної сили; установлення режиму чорноморських проток

Характеристика	
Лозаннський договір з Туреччиною (24 липня 1923 р.)	
Основні положення	<ul style="list-style-type: none"> • Ліквідація Османської імперії, визнання незалежності Туреччини. • Встановлення нових кордонів: за Туреччиною закріплювалася територія Малої Азії, в Європі за нею залишалася Східна Фракія (23 тис. км²). • На розгляд Ліги Націй виносилося питання про приналежність Мосула, на який претендував Ірак. • Прийняття конвенції про режим чорноморських проток, які підлягали демілітаризації, право вільного проходу отримували не більше ніж три кораблі будь-якої держави (кожний до 10 тис. тонн) як у мирний, так і у воєнний час. • Скасування режиму капітуляції (юридичні й торговельні привілеї для країн Заходу). • Туреччина і Греція мали здійснити обмін населенням. • Скасування міжнародного контролю за турецькими фінансами. • Визнання Туреччиною державного боргу Османської імперії у частині, що відповідала турецькій території. • Скасування обмежень для турецьких збройних сил.
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Лозаннський договір включав у себе 17 окремих документів: Заключний акт, Лозаннський мирний договір, Конвенцію про режим чорноморських проток, Конвенцію про обмін грецьким і турецьким населенням та ін. • Договір підписали учасники конференції, а також Бельгія і Португалія. Не ратифікувало договір Королівство сербів, хорватів, словенців

■ Локарнська конференція

Характеристика	
Дата	• 5—16 жовтня 1925 р.
Учасники	• Міжнародна конференція міністрів закордонних справ Бельгії, Великої Британії, Італії, Німеччини, Франції; наприкінці роботи конференції до них приєдналися представники Чехо-Словаччини і Польщі
Мета	• Обговорення і схвалення договорів і угод, які гарантували б західні кордони Німеччини і встановлювали систему арбітражів
Особливості	<ul style="list-style-type: none"> • Було вироблено комплекс із восьми угод і договорів, які були остаточно підписані в Лондоні 1 грудня 1925 р. Ключовим документом конференції був Рейнський гарантійний пакт (Франція, Бельгія, Німеччина, Англія, Італія). Гарантами пакту виступали Велика Британія та Італія. Договір набував чинності після того, як Німеччина ставала членом Ліги Націй. Дев'ятим документом стало колективне звернення до Ліги Націй про прийняття до її складу Німеччини (8 вересня 1926 р. Німеччину було прийнято до Ліги Націй). • Складовими Локарнського договору стали Рейнський гарантійний пакт та франко-польський і франко-чехословацький гарантійні договори. Також були підписані чотири двосторонні конвенції про арбітраж між Німеччиною і кожною державою окремо: Францією, Бельгією, Польщею і Чехо-Словаччиною на випадок виникнення прикордонних суперечок
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Локарнський договір послабив позиції Франції, яка змушена була відмовитися від системи союзів на сході Європи, що були утворені на початку 1920-х рр. (Мала Антанта тощо). • Німеччина була визнана рівноправним партнером і стала членом Ліги Націй. • Східні кордони Німеччини не були визнані сталими, що давало можливість територіальних претензій

Характеристика	
Рейнський гарантійний пакт	
Основні положення	<ul style="list-style-type: none"> Гарантував недоторканність франко-німецького і бельгійсько-німецького кордонів, встановлених Версальським мирним договором. Підтверджувався статус Рейнської демілітаризованої зони. Учасники пакту зобов'язувалися вирішувати всі суперечки мирним урегулюванням — арбітражем або судовим рішенням, не розпочинати один проти одного бойових дій. У разі «неспровокованого акту агресії» жертва отримувала негайну воєнну та іншу допомогу. Договір набував чинності після того, як Німеччина ставала членом Ліги Націй. У разі «неспровокованого акту агресії» жертва отримувала негайну воєнну та іншу допомогу. Порушення положення про Рейнську зону розглядалося як акт агресії
Франко-польський і франко-чехословацький гарантійні договори	
Основні положення	<ul style="list-style-type: none"> Франція зобов'язувалася надати Польщі та Чехо-Словаччині допомогу, у разі нападу на них Німеччини, якщо Ліга Націй не визнає за необхідне прийняти які-небудь колективні заходи

■ Пакт Бріана—Келлога

Характеристика	
Дата	• 27 серпня 1928 р.
Учасники	• З ініціативи міністра закордонних справ Франції А. Бріана і державного секретаря США Ф. Келлога в Парижі 15 держав підписали пакт Бріана—Келлога. (Згодом до цього пакту приєдналися майже всі європейські держави, у тому числі й СРСР.)
Основні положення	<ul style="list-style-type: none"> Високі договірні сторони від імені своїх народів урочисто заявляють, що вони засуджують використання війни з метою вирішення міжнародних спорів і відмовляються від неї як від інструменту державної політики в їхніх взаєминах. Високі договірні сторони визнають, що для врегулювання всіх суперечок або конфліктів, які можуть виникнути між ними, незалежно від їхнього характеру чи причин, вони прагнуть тільки до мирних засобів

■ Основні конфлікти 1920-х рр. в Європі

Назва	Основні учасники	Зміст
Суперечка навколо Тешина (1919 р.)	Польща і Чехо-Словаччина	Тешинська область на кордоні між Польщею та Чехословаччиною стала місцем збройного протистояння між двома державами, які претендували на багаті вугільні копальні цього регіону. До 1918 р. місто входило до складу Австро-Угорщини і було одним з центрів польського національно-визвольного руху. Рада послів Ліги Націй, розглянувши польсько-чехословацькі претензії, прийняла рішення про поділ території між двома державами. Місто відійшло до Чехо-Словаччини. (За Мюнхенською угодою 1938 р. м. Тешин (і область) відійшло до Польщі.)
Конфлікт навколо Фіуме (1918—1924 рр.)	Югославія, Італія	Під час Паризької мирної конференції Італія висловила претензії щодо порту Фіуме, проти цього заперечили, у першу чергу, США. 12 вересня 1919 р. італійський поет Г. Д'Аннунціо на чолі загону добровольців захопив місто і проголосив незалежність, маючи на меті довести його італійське походження і підготувати до включення до складу Італії

Назва	Основні учасники	Зміст
Конфлікт навколо Фіуме (1918—1924 рр.)	Югославія, Італія	Після тривалих суперечок на Паризькій мирній конференції було прийнято рішення полишити розв'язання проблеми Італії та Королівству сербів, хорватів, словенців. 12 листопада 1920 р. обидві держави визнали незалежність Фіуме, а також чітко розмежували кордон між двома державами (Рапалльський договір). Проти угоди виступив Г. Д'Аннунціо, який оголосив війну Італії. Італійські війська швидко примусили його здати місто. У 1922 р. ситуація у місті загострилася у зв'язку з приходом до влади в Італії фашистів. У 1924 р. Королівство сербів, хорватів, словенців визнало приналежність Фіуме Італії
Радянсько-польська війна (1920—1921 рр.)	Радянська Росія, Польща, УНР	Розпад Російської імперії і громадянська війна на її теренах створили умови для територіальних претензій відновленої Польської держави. Договір між С. Петлюрою (УНР) і Ю. Пілсудським 21 квітня 1920 р. став початком україно-польсько-радянської війни. Наступ польських військ в Україні тривав до травня 1920 р. Контрнаступ Червоної Армії переріс у «похід на Варшаву» (спроба на багнетах принести соціалістичну (світову) революцію в Європу) під командуванням М. Тухачевського. «Чудо на Віслі» врятувало Польщу та Європу від більшовицької агресії. Зрештою Польща, з одного боку, і РФСРР, УСРР, БСРР — з іншого, уклали Ризький мир (18 березня 1921 р.), за яким Польща закріплювала за собою західноукраїнські та західнобілоруські землі (Східні Креси)
Загарбання Польщею Віленського краю (1920 р.)	Польща, Литва	Отримавши незалежність, Литва намагалась розмістити свою столицю у давньому центрі Литовської держави Вільнюсі. Проте на той час литовське населення міста складало лише близько 10 % від загальної кількості жителів. Поляки також вважали його своїм національним і культурним центром. Вагомим чинником претензій Польщі щодо Вільнюса (Вільно) було те, що у Віленському краї знаходився родинний маєток Ю. Пілсудського. Не бажаючи йти на відкритий конфлікт із країнами Антанти, Ю. Пілсудський вдався до хитрощів. Ключовим у встановленні контролю над Віленським краєм мав стати «заколот» генерала Л. Желіговського. «Повстали» війська (більшість бійців були вихідцями з Вільно) під командуванням Л. Желіговського «самочинно» вирішили визволити свою батьківщину від влади Литви. 8 жовтня 1920 р. війська Л. Желіговського рушили на Вільнюс і до вечора захопили місто. Литовці не змогли відстояти, а згодом і відбити місто. 20 січня 1922 р. віленський Сейм прийняв рішення про включення Віленського краю до складу Польщі. Литва так ніколи і не визнала анексії краю. Ліга Націй не змогла вплинути на Польщу
Греко-турецька війна (1920—1922 рр.)	Греція, Туреччина, країни Антанти	Підписання султаном Мехмедом VI Севрського договору викликало обурення в Туреччині. У центральних районах країни ширився національний рух під проводом Мустафи Кемалю (з червня 1919 р.). Щоб примусити Туреччину виконати умови договору і розгромити центр національного руху, грецькі війська, підтримані країнами Антанти, рушили вглиб країни. Турецька армія чинила опір. 7 січня 1921 р. вона завдала першого суттєвого удару грекам, а через декілька місяців перейшла в рішучий наступ, який завершився розгромом грецьких військ (вересень 1922 р.). Також М. Кемаль досяг значних успіхів на дипломатичному фронті; угода з радянською Росією, яка надала воєнну допомогу Туреччині, а також віддала йому вірменські округи Карс і Ардаган після агресії проти Вірменії; Італія вивела війська з Анталії, Франція з Кілікії. Уряд М. Кемалю був визнаний країнами Антанти. Поразка у війні з Туреччиною призвела до падіння республіки, відновлення монархії в Греції (лютий 1921 р.). Перемога Туреччини у війні примусила країни Антанти укласти з нею Лозаннський договір (1923 р.)

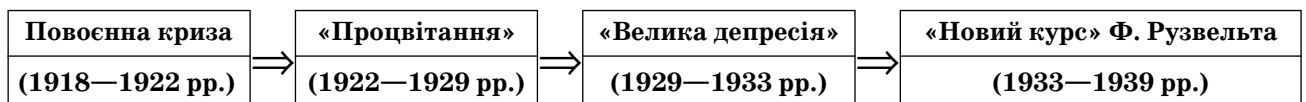
Назва	Основні учасники	Зміст
Конфлікт у Верхній Сілезії (1921 р.)	Польща, Німеччина	За Версальським договором приналежність Верхньої Сілезії мала бути вирішена шляхом плебісциту, за результатами якого за приналежність до Німеччини висловилося 700 тис. осіб, за приналежність до Польщі — 500 тис. Польське населення, не погодившись з такими результатами, черговий раз піднялося на збройну боротьбу (протягом 1919—1921 рр. відбулись три повстання). Зрештою Ліга Націй поділила Верхню Сілезію між двома державами
Конфлікт навколо Аландських островів (1921 р.)	Швеція, Фінляндія	Після здобуття незалежності Фінляндія прагнула встановити свій суверенітет над Аландськими островами, що колись належали Російській імперії, але більшість населення островів складали шведи. Зрештою конфлікт було улагоджено — острови відійшли до Фінляндії, але їх було демілітаризовано
Суперечки навколо Мемельського краю (1923 р.)	Литва, Ліга Націй	Незважаючи на те що більшість населення Мемельського краю (м. Клайпеда (Мемель)) становили литовці, за Версальським договором ця територія колишньої Німецької імперії була оголошена підмандатною територією Ліги Націй. Губернатором краю був призначений французький генерал. У 1923 р. литовські війська увійшли на територію краю і встановили тут свій контроль. Після тривалих переговорів керівництво Ліги Націй погодилося на передачу цієї території Литві
Англо-радянський конфлікт (1923 р.)	Англія, СРСР	«Ультиматум Керзона» від 8 травня 1923 р., у якому СРСР звинувачувався у проведенні «антибританської пропаганди в Індії, Афганістані та Ірані». За умовами ультиматуму передбачалося відкликання радянських дипломатичних місій з Ірану та Афганістану, висловлювався протест проти переслідувань і репресій щодо колишніх учасників білого руху та інших антирадянських рухів, вимагалася компенсація за осуджених англійських шпionів. Строк виконання ультиматуму — 10 днів. У Біле море вводився англійський флот. Англія загрожувала повним розривом торговельних відносин (договір 1921 р.). СРСР відхилив ультиматум, оголосивши політичний та економічний бойкот Швейцарії, де 10 травня у Лозанні було вбито радянського дипломата В. Воровського. «Ультиматум Керзона» не знайшов підтримки серед країн Заходу, які були зайняті рурською кризою, а в країнах Європи розгорнувся рух солідарності з СРСР. Уряд Англії змушений був відступити. У 1924 р. між двома країнами були встановлені дипломатичні відносини. Із 1924 р. почалась хвиля дипломатичного визнання СРСР
Рурська криза (1923 р.)	Франція, Бельгія, Німеччина	Прагнучи примусити Німеччину виконувати свої репараційні зобов'язання, Франція і Бельгія ввели на територію Рура (промислове серце Німеччини) свої війська. Цю акцію засудили Велика Британія, США та інші держави. У відповідь Німеччина взагалі припинила сплачувати репарації. По всій країні розпочалися страйки протесту, масові мітинги, виступи тощо. Виникла міжнародна криза, для розв'язання якої був розроблений «план Дауеса». Через два роки французи і бельгійці вивели свої війська з території Рура
Інцидент навколо острова Корфу (1923 р.)	Італія, Греція	27 серпня 1923 р. на греко-албанському кордоні під час його демаркації було вбито італійського генерала Телліні та чотирьох членів штабу. У відповідь на це Б. Муссоліні зажадав від греків матеріальних відшкодувань (50 млн лір). Коли греки відмовилися, італійський флот обстріляв і висадив десант на острів Корфу. Втручання Ліги Націй змусило греків погодитися виконати претензії італійців, а італійці, у свою чергу, вивели свої війська з Корфу

Назва	Основні учасники	Зміст
Греко-болгарський інцидент (1925 р.)	Болгарія, Греція	Після Першої світової у Греції залишалися складні відносини з усіма своїми сусідами. Часто виникали перестрілки і збройні сутички. 22 жовтня 1925 р. під час перестрілки на кордоні з Болгарією було вбито грецького прикордонника. У відповідь на це греки вторглися на територію Болгарії і націлили свій удар на місто Петрич. У конфлікт оперативно втрутилася Ліга Націй, яка надіслала туди своїх спостерігачів. Грецька сторона визнавалася винною у цьому інциденті й зобов'язувалася сплатити відшкодування у розмірі 45 тис. фунтів стерлінгів. Це був майже єдиний успіх Ліги Націй у врегулюванні конфліктів за період її існування
Англо-радянський конфлікт (1927 р.)	Англія, СРСР	Приводом до конфлікту став сфабрикований «лист Комінтерну», який закликав до здійснення соціалістичної революції в Англії. 23 лютого 1927 р. англійський уряд направив до Москви ноту протесту щодо «антибританської пропаганди» за кордоном і монополії на зовнішню торгівлю. Також за потураннями англійської поліції сталися напади на радянські постпредство в Пекіні, консульства в Шанхаї та Тяньцзині, торговельне представництво і Англо-радянське акціонерне товариство (АРКОС) в Лондоні. На протест радянської сторони Англія анулювала торговельний договір і розірвала з СРСР дипломатичні відносини. У червні 1927 р. міністр закордонних справ Н. Чемберлен закликав країни Заходу до «хрестового походу» проти СРСР. Напередодні у Варшаві колишніми білими офіцерами було вбито радянського повноважного представника в Польщі П. Войкова. Проте цей заклик не був підтриманий союзниками Англії

Тема 3. Західні демократії

Сполучені Штати Америки

■ Періодизація розвитку США в 1920—1930-ті рр.

■ Президенти США в міжвоєнний період

Ім'я	Роки перебування при владі	Партійна приналежність
Вудро Вільсон	1913—1921	Демократична партія
Уоррен Гардінг	1921—1923	Республіканська партія
Келвін Кулідж	1923—1929	Республіканська партія
Герберт Гувер	1929—1933	Республіканська партія
Франклін Рузвельт	1933—1945	Демократична партія

«Процвітання» у США

Особливості «процвітання»

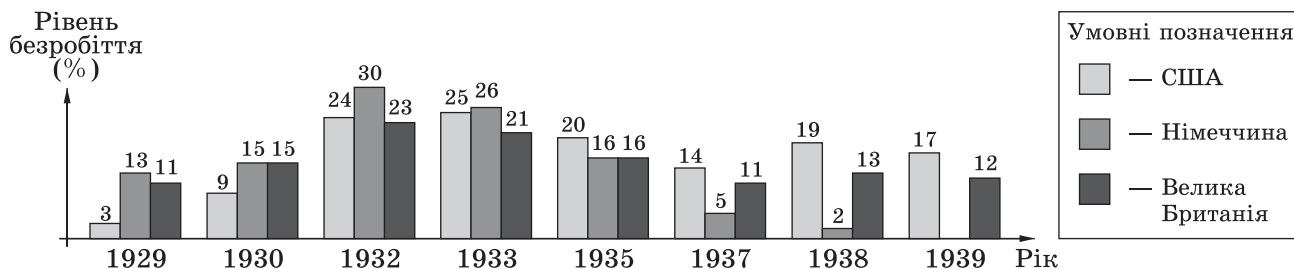
- Швидкі темпи економічного розвитку. За період 1922—1929 рр. економіка США зростає на 70 %.
- Усунення держави від регулювання економічними процесами. Нестримний розвиток приватного бізнесу.
- Переважаючий розвиток новітніх галузей промисловості (автомобільна, авіаційна, хімічна та ін.).
- Кризовий стан сільського господарства і застій традиційних галузей.
- Масове оновлення виробництва. Широке запровадження технологій масового виробництва.
- Посилення концентрації виробництва, формування могутніх монополістичних об'єднань. (Найбільшими фірмами стали «Форд», «Крайслер», «Дженерал електрик», «Дженерал моторс» та ін.).
- Масове використання кредитів і реклами.
- Бум на фондовому ринку. Спекулятивний бум цінних паперів. (Ціна на акції зростає в 4 рази.).
- Згорання соціальних програм. Відсутність системи соціального захисту.
- Вузкість внутрішнього ринку. Відсутність масового споживання.
- Значна нерівномірність розподілу національних багатств. Скасування податків на надприбутки.
- Широка експансія на зовнішньому ринку.
- Домінування консервативних тенденцій у суспільстві.
- Процвітання організованої злочинності

Загальна характеристика «Великої депресії» (1929—1933 рр.)

Характеристика

Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Невідповідність між попитом і пропозицією (значне перевищення пропозиції над попитом). • Структурна криза економіки. Поява технологій масового виробництва не була підкріплена масовим споживанням. • Найнижча точка синусоїди коливань економічної активності (за Леонтьєвим)
Прояви	<ul style="list-style-type: none"> • Масове розорення підприємств і підприємців. Падіння виробництва. • Політична криза. • Фінансова криза. • Падіння заробітної плати і доходів значної частини громадян. • Масове безробіття. • Загострення соціальних проблем. Розгортання масових соціальних виступів. • Загострення міжнародних відносин
Особливості	<ul style="list-style-type: none"> • Світовий характер (охопив усі країни світу, крім СРСР). • Тривалість (1929—1933 рр.). У деяких регіонах світу криза тривала й протягом 1934—1935 рр. • Глибина падіння виробництва сягала в середньому до 50 %, а іноді й більше. • Криза охопила всі сфери економічного, політичного і суспільного життя

Безробіття у період депресії (у % від працездатного населення)

■ Основні шляхи виходу з кризи

■ «Новий курс» президента Ф. Рузвельта (1933—1939 рр.)

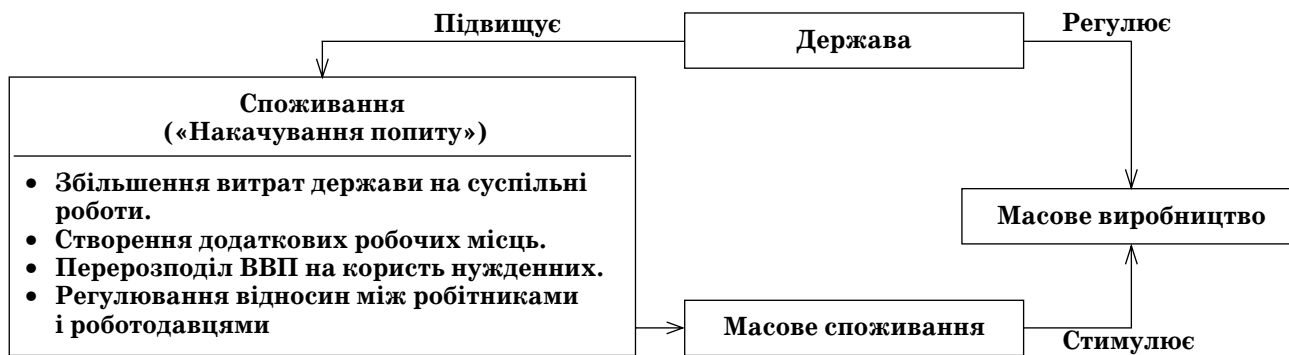
Сфера	Основні заходи	Підсумки і результати
Промисловість	<ul style="list-style-type: none"> Запровадження «Кодексу чесної конкуренції» (Закон про відродження промисловості (NIRA)), який обмежував можливості підприємця зменшувати об'єм випуску продукції, завищувати ціни, знижувати розмір заробітної плати, збільшувати тривалість робочого дня. Створення державної адміністрації відродження (діяла в 1933—1935 рр.) Отримання профспілками права укладати трудові договори і представляти інтереси робітників перед роботодавцями 	<ul style="list-style-type: none"> Призупинення спаду виробництва і падіння доходів робітників
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> Запровадження закону про регулювання сільським господарством (AAA). Створена Адміністрація регулювання сільським господарством (1933 р.). Вона скуповувала у фермерів сільгосппродукцію за фіксованими цінами, сплачувала компенсації за скорочення виробництва. Створення у 1935 р. служби збереження родючості ґрунтів (діяла в 1935—1936 рр.). Уведення у 1936 р. закону про допомогу фермерам, згідно з яким уряд виплачував дотації фермерам за згорання посівів тих культур, що виснажували ґрунти 	<ul style="list-style-type: none"> Усунення загрози масового розорення фермерів, стабілізація цін на сільгосппродукцію, зниження валового збору продукції. Збереження ґрунтів. Створення в країні стабільного продовольчого резерву
Банківська система	<ul style="list-style-type: none"> Запровадження екстреної системи порятунку банків. Створення Федеральної корпорації депозитів, страхування банківських внесків. Уведення заборони на переведення капіталу за кордон і випуску незабезпечених акцій 	<ul style="list-style-type: none"> Відновлення довіри вкладників до банків. Припинення відтоку капіталу за кордон
Соціальні відносини	<ul style="list-style-type: none"> Створення федеральної системи соціального захисту. Організація трудових таборів для молоді та громадських робіт. Розширення прав профспілок. Уведення мінімального розміру заробітної плати і максимальної тривалості робочого тижня 	<ul style="list-style-type: none"> Усунення загрози соціального вибуху, припинення зростання безробіття й падіння життєвого рівня населення

■ Теорія «ефективного попиту» Д. Кейнса

Основні положення:

1. Збільшення або зменшення державних витрат залежно від рівня виробництва.

2. Гнучка податкова політика.
3. Зміна обрахункової ставки і банківського відсотка залежно від рівня попиту.

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

■ Наслідки Першої світової війни

Показники	Характеристика
Людські втрати	<ul style="list-style-type: none"> • Становили 743 тис. загиблих, 1,7 млн поранених
Матеріальні збитки	<ul style="list-style-type: none"> • Складали 15 % національного багатства. • Із кредитора країна перетворилася на боржника (борг сягнув 8 млн фунтів стерлінгів)
Територіальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> • Надання Ірландії статусу домініону, а згодом визнання її незалежності. • Досягнення Британською колоніальною імперією максимального розширення своїх володінь (за рахунок німецьких колоніальних володінь і володінь Османської імперії)
Економічні зміни	<ul style="list-style-type: none"> • Скорочення на 20 % промислового виробництва. • Спад виробництва у традиційних галузях (вуглевидобувна, металургійна, суднобудівна та ін.). • Зростання ролі хімічної, автомобільної, авіаційної, машинобудівної галузей економіки. • Втрата деяких традиційних ринків збуту. • Зміцнення економіки в країнах-домініонах
Соціальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> • Зниження життєвого рівня населення. • Зростання у 6 разів податків. • Проведення виборчої реформи (1918 р.): скасування майнового цензу; надання виборчих прав жінкам
Політичні зміни	<ul style="list-style-type: none"> • Проведення урядом у 1918—1920 рр. широких реформ. • Зростання впливу Лейбористської партії, занепад Ліберальної партії

■ Уряди Великої Британії в 1920—1930-ті рр.

Прем'єр-міністр	Період існування	Партійна приналежність
Ллойд Джордж	1918—1922 рр.	Ліберальна партія
Бонар Лоу	1922—1923 рр.	Консервативна партія
Стенлі Болдуїн	1923—1924 рр.	Консервативна партія
Рамсей Макдональд	1924 р.	Лейбористська партія
Стенлі Болдуїн	1924—1929 рр.	Консервативна партія

Прем'єр-міністр	Період існування	Партійна приналежність
Рамсей Макдональд	1929 р.	Лейбористська партія
Рамсей Макдональд	1929—1935 рр.	Коаліційний уряд: лейбористська, консервативна, ліберальна партії
Стенлі Болдуїн	1935—1937 рр.	Консервативна партія
Невілл Чемберлен	1937—1940 рр.	Консервативна партія

■ Реформи уряду Ллойд Джорджа

Зміст реформи
<ul style="list-style-type: none"> • Ліквідація надзвичайних законів періоду війни. Згортання системи державного регулювання і контролю. • Демобілізація армії (4 млн вояків). Скорочення воєнних витрат. • Підвищення заробітної плати і скорочення робочого тижня до 40 годин. • Реформа виборчого права: ліквідація майнового цензу, отримання жінками, яким виповнилося 30 років, права голосу. • Прийняття програми допомоги безробітним та будівництво дешевого житла для малозабезпечених. • Реформування системи освіти: запровадження у 1918 р. восьмирічної освіти, а у 1921 р. — обов'язкової дев'ятирічної безкоштовної освіти. • Надання Ірландії статусу домініону (1921 р.), крім шести графств на півночі (Ольстер)

■ Ірландське питання

На шляху розв'язання ірландської проблеми існувало дві перепони: перша — Ллойд Джордж, який виступав проти повної незалежності Ірландії; друга

— шість графств на півночі Ірландії (Ольстер), заселені переважно англійцями-протестантами, які не бажали мати нічого спільного з ірландцями-католиками.

Дата	Перебіг подій
24 квітня 1916 р.	Ірландські націоналісти, неочікувавши від уряду Англії надання Ірландії статусу домініону, вирішили шляхом збройного повстання проголосити Ірландську республіку. Озброєні загони ірландських націоналістів на чолі з Д. Коннолі, Г. Пірсом та іншими лідерами Ірландської Республіканської Армії (ІРА) захопили Центральний поштамт у Дубліні, де й зачитали декларацію про незалежність Ірландської республіки. Хоча повстання було придушене, воно сприяло зростанню популярності націоналістичної партії Шин фейн. Серед повсталих був майбутній президент Ірландії Імон де Валера
Грудень 1918 р.	На виборах партія Шин фейн здобула повну перемогу. Обрані до англійського парламенту депутати від Ірландії зібралися в Дубліні й проголосили утворення ірландського парламенту. На першому засіданні було проголошено утворення Ірландської республіки. Цей акт призвів до громадянської війни в Ірландії (1919 р.). Загони ІРА, озброєне крило Шин фейн, атакували ірландську королівську поліцію і частини англійських добровольчих частин. ІРА намагалася силою примусити англійців визнати незалежність Ірландії

Дата	Перебіг подій
Червень 1921 р.	Король звернувся до ворогуючих сторін із закликом сісти за стіл переговорів, під час яких було прийнято рішення про надання Ірландії статусу домініону (Ірландська вільна держава), а шість графств Ольстера отримали право самостійно визначитися, чи залишатися їм у складі Ірландії
1937 р.	Остаточне визнання незалежності Ірландії

■ Перший лейбористський уряд (23 січня — 9 жовтня 1924 р.)

Передвиборча програма лейбористів (1923 р.)	Результати діяльності уряду
<ul style="list-style-type: none"> • Встановлення «справедливої» заробітної плати. • Уведення податку на капітал. • Націоналізація шахт, капіталу, залізниць. • Ліквідація безробіття. • Розв'язання житлової проблеми. • Повернення Англії «економічного благополуччя». • Встановлення дипломатичних відносин з Радянським Союзом 	<ul style="list-style-type: none"> • Удосконалення системи страхування та соціального забезпечення. • Збільшення розмірів допомоги у зв'язку з безробіттям, пенсій по старості. • Скорочення непрямих податків. • Збільшення державних субсидій на житлове будівництво. • Зменшення мита на деякі продовольчі товари

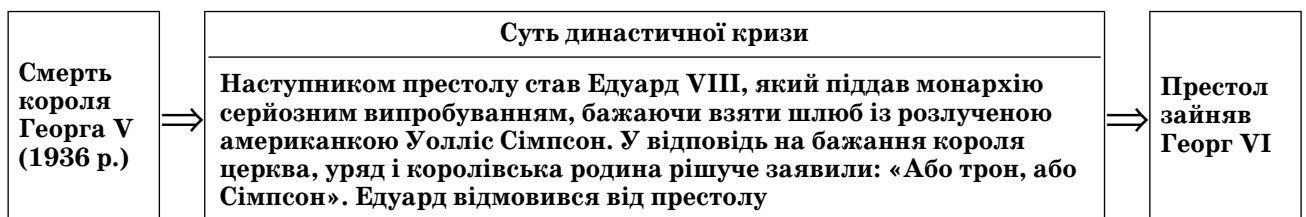
■ Загальний страйк 1926 р.

Характеристика	
Причини і передумови	<ul style="list-style-type: none"> • Зниження конкурентоспроможності англійських товарів на світовому ринку внаслідок фінансової реформи та відновлення золотого стандарту фунта стерлінга в 1925 р. • Бажання промисловців і підприємців зменшити собівартість продукції, накладні витрати за рахунок робітників (зниження заробітної плати, подовження робочого дня)
Перебіг подій	<ul style="list-style-type: none"> • Улітку 1925 р. власники шахт поставили ультимативні вимоги гірникам: погодитися на зниження зарплати і збільшення робочого дня, погрожуючи в разі відмови закриттям підприємств і звільненням усіх працюючих (локаут). Федерація гірників відповіла відмовою. Її підтримали профспілки залізничників, транспортників і машинобудівників. Перед об'єднаним фронтом робітників вуглепромисловцям довелося відступити. Уряд зобов'язався протягом дев'яти місяців виплачувати власникам шахт субсидію для забезпечення попереднього рівня заробітної плати гірників. День, коли робітники зірвали локаут, дістав назву «червона п'ятниця»
Основні події страйку	<ul style="list-style-type: none"> • Після закінчення дев'ятимісячного строку власники шахт оголосили локаут, оскільки гірники знову відхилили їхні вимоги. Уряд увів у країні надзвичайний стан. Рішучість робітників вести боротьбу змусила Генеральну раду (керівний орган профспілки) оголосити загальний страйк, який відбувся 4—12 травня 1926 р. Кількість учасників (разом з родинами) становила близько 18 млн, тобто понад 40 % усього населення країни. Робітники виявили високий ентузіазм, стійкість і самовідданість. Повсюди створювалися страйкові комітети і ради з координації дій
Наслідки і результати	<ul style="list-style-type: none"> • Розмах страйку налякав лідерів профспілок, і вони відмовилися підтримувати страйкуючих. Гірники продовжили страйкувати наодинці й зазнали поразки (грудень 1926 р.). • Скорочення заробітної плати гірників. Подовження робочого дня. • Прийняття закону про трудові конфлікти (1927 р.), який забороняв загальні страйки й обмежував права профспілок під час страйків

■ Світова економічна криза 1929—1933 рр. у Великій Британії

Характеристика	
Симптоми	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання безробіття з 10 до 25 %. • Скорочення виробництва на 16—23 %
Хронологічні межі	• 1930—1935 рр.
Політичний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> • Створення уряду «Національної єдності» (коаліційного уряду консервативної, лейбористської і ліберальної партій). • Прийняття закону проти екстремізму
Економічна політика	<ul style="list-style-type: none"> • Відмова від золотого стандарту фунта стерлінга, скорочення зовнішніх фінансових зобов'язань. • Запровадження високих митних тарифів, режиму економії бюджетних коштів та контролю над 2/3 аграрної продукції

■ Династична криза (1936—1937 рр.)

■ Англійська колоніальна імперія

■ Особливості політичного та економічного розвитку Великої Британії у 1920—1930-ті рр.

Політичний розвиток	Економічний розвиток
<ul style="list-style-type: none"> • Домінування консервативних тенденцій. • Утрата ліберальною партією свого місця у двопартійній системі в результаті поступового витіснення її лейбористською партією. • Подальша демократизація політичного життя, розширення виборчих прав (ліквідація майнового цензу, надання права голосу жінкам). • Зміцнення парламентської монархії після подолання династичної кризи 1936—1937 рр. • Єдиним значним потрясінням був політичний страйк 1926 р. 	<ul style="list-style-type: none"> • Остаточна втрата світової першості за всіма показниками економічного розвитку. • Повільний економічний розвиток, структурна перебудова економіки. • Відносно незначний, порівняно з іншими країнами, вплив економічної кризи 1930-х рр. • Орієнтація економіки на ринки колоніальної імперії. • Розвиток новітніх галузей економіки (автомобільної, авіаційної, електротехнічної, хімічної тощо), занепад традиційних галузей (вуглевидобувної, суднобудівної, металургійної)

■ Наслідки Першої світової війни

Показники	Характеристика
Людські трати	<ul style="list-style-type: none"> Становили 1,4 млн загиблими; 2,8 млн пораненими; 600 тис. стали каліками. Деякі мільйони осіб у 1918—1919 рр. стали жертвами грипу «іспанка». Навіть після приєднання Ельзасу і Лотарингії кількість населення Франції була меншою, ніж до війни
Матеріальні збитки	<ul style="list-style-type: none"> Складали чверть національного багатства країни (200 млрд франків). Було зруйновано близько 10 тис. підприємств, 900 тис. житлових будинків, 200 шахт. Розорення сільського господарства північно-східних районів країни (2 млн га землі стали непридатними для сільськогосподарського використання). Борг країни сягнув 238,5 млн франків
Територіальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> Приєднання областей Ельзас і Лотарингія. Зростання колоніальних володінь: підмандатні території Ліван, Сирія, Камерун, Того
Економічні зміни	<ul style="list-style-type: none"> Зростання питомої ваги воєнної економіки. Посилення державного втручання в економіку. Зростання за рахунок приєднання Ельзасу запасів вугілля на 40 %, залізної руди — удвічі, потужність металургійної промисловості — на 75 %. Зростання концентрації виробництва. Швидке зростання новітніх галузей виробництва: авіаційної, автомобільної, хімічної та електротехнічної
Соціальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> Погіршення матеріального становища населення. Збільшення прошарків суспільства, що потребують соціального захисту (інваліди, біженці, безробітні, демобілізовані з армії тощо). Зростання робітників найманої праці. Скорочення кількості сільського населення. Нестача робочої сили, особливо кваліфікованої

■ Політичний розвиток Франції у 1920-ті — на початку 1930-х рр.

Події, що мали визначальний вплив на перебіг виборів	Партії, які здобули перемогу на виборах і утворили правлячу коаліцію	Політичний блок, що знаходився при владі. Роки перебування при владі	Політична програма, яку намагалися реалізувати політичні блоки, що перемогли на виборах
Перемога у Першій світовій війні	Праві партії	«Національний блок», 1919—1923	<ul style="list-style-type: none"> Зменшення втручання держави в економічне життя. Уникання соціальних реформ. Придушення страйкової і революційної боротьби. Закріплення за Францією домінуючого становища в Європі. Вирішення внутрішніх проблем за рахунок Німеччини: «Боші за все заплатять!»
Провал рурської авантюри	Ліві та центристські партії	«Картель лівих», 1924—1925	<ul style="list-style-type: none"> Запровадження прогресивного прибуткового податку. Контроль держави над провідними галузями економіки

Події, що мали визначальний вплив на перебіг виборів	Партії, які здобули перемогу на виборах і утворили правлячу коаліцію	Політичний блок, що знаходився при владі. Роки перебування при владі	Політична програма, яку намагалися реалізувати політичні блоки, що перемогли на виборах
Провал рурської авантюри	Ліві та центристські партії	«Картель лівих», 1924—1925	<ul style="list-style-type: none"> Відмова від жорсткого ставлення до Німеччини, примирення з Німеччиною. Встановлення дипломатичних відносин із СРСР
Фінансова криза і вплив капіталу. Колоніальні війни (Марокко, Сирія)	Праві та центристські партії	Партія «Національної єдності», 1926—1928	<ul style="list-style-type: none"> Боротьба з інфляцією. Скорочення державних витрат за рахунок зменшення бюрократичного апарату. Збільшення податків для дрібних власників. Надання пільг великим підприємцям. Надання допомоги у зв'язку з безробіттям. Упровадження пенсій по старості, допомоги в разі інвалідності, хвороби, вагітності. Прийняття пакту Бріана—Келлога. Створення єдиної Європи
Зміна виборчого закону. Запровадження мажоритарної системи	Праві партії	1928—1932	

■ Прояви світової економічної кризи 1929—1933 рр. у Франції

Характеристика	
Симптоми	<ul style="list-style-type: none"> Зростання безробіття (до 10 % працездатного населення). Масове розорення дрібних власників. Скорочення виробництва на 25 %
Хронологічні межі	<ul style="list-style-type: none"> 1930—1940 рр.
Особливості	<ul style="list-style-type: none"> Економічна криза переросла в політичну, яка в свою чергу призвела до національної катастрофи. Носила перманентний характер, переживалася з нетривалими періодами незначного зростання виробництва. Почалася пізніше, ніж в інших європейських країнах
Економічна політика	<ul style="list-style-type: none"> Державна підтримка банків, промисловості. Зростання воєнних замовлень, будівництво «лінії Мажино». Уведення обмежень на ввезення сільгосппродукції та встановлення мінімальних цін на зерно
Політичний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> Влада в коаліції правих партій, сильна ліва опозиція, зростання фашистського руху. Політичні вбивства. Корупція державного апарату. Спроба фашистського заколоту

■ Народний фронт у Франції

Характеристика	
Причини утворення	<ul style="list-style-type: none"> Недопущення приходу до влади профашистських сил. Вихід з економічної кризи та депресії. Забезпечення подальшого соціально-економічного розвитку

Характеристика	
Етапи становлення	
12 лютого 1934 р.	<ul style="list-style-type: none"> Спільна участь соціалістів і комуністів у антифашистському політичному страйку.
27 червня 1934 р.	<ul style="list-style-type: none"> Укладення пакту про єдність дій між соціалістами і комуністами з метою захисту демократичних свобод і заборони фашистських організацій.
Жовтень 1934 р.	<ul style="list-style-type: none"> Заклик М. Тореза до лідерів комуністів об'єднатися всім прихильникам свободи і демократії у «Народний фронт боротьби за хліб, свободу і мир».
Липень 1935 р.	<ul style="list-style-type: none"> Утворення Народного фронту.
14 липня 1935 р.	<ul style="list-style-type: none"> Спільна антифашистська демонстрація на чолі з Л. Блюмом (соціаліст), М. Торезом (комуніст), Е. Деладьє (радикал)
Учасники	<ul style="list-style-type: none"> Соціалістична партія. Комуністична партія. Радикальна партія. Профспілки. Антифашистські організації французької інтелігенції
Вибори 1936 р.	<ul style="list-style-type: none"> Народний фронт набрав 57 % голосів виборців і, відповідно, 330 із 612 місць у палаті депутатів парламенту та отримав право сформувати уряд, який очолив Л. Блюм
Заходи уряду	<ul style="list-style-type: none"> Прийняття 133 законів, які в основному реалізували програму Народного фронту. Заборона воєнізованих організацій — фашистських ліг. Фашистські (ультраправі) партії та організації мали діяти в межах, дозволених конституцією. Урегулювання трудових конфліктів між профспілками і роботодавцями. Запровадження 40-годинного робочого тижня, двотижневої оплачуваної відпустки. Підвищення пенсій. Збільшення допомоги у зв'язку з безробіттям. Створення системи державної закупівлі сільгосппродукції за стабільними цінами. Установлення державного контролю над Французьким банком і залізницями

Тема 4. Тоталітарні та диктаторські режими

ТОТАЛІТАРИЗМ

Тоталітаризм (від латин. *totalis* — весь, цілий, повний) — одна з форм політичного режиму, що характеризується повним (тотальним) контролем держави над усіма сферами життя суспільства

та окремої людини: політичного, економічного, соціального і навіть особистого. Сутність тоталітарної держави сформулював Б. Муссоліні: «Усе для держави, нічого проти держави, нічого поза державою».

■ Загальна характеристика тоталітаризму

Характеристика	
Виникнення тоталітаризму	<ul style="list-style-type: none"> У ХХ ст. в умовах кризи класичної ліберальної ідеї, при переході до розвинутого індустріального суспільства і соціальної демократії з'являється тип жорсткої диктатури, яка спирається на масові рухи і пронизана унітарною ідеологією. Тоталітаризм у найбільш завершеному вигляді існував в Італії, Німеччині, СРСР
Передумови виникнення тоталітарних режимів	<ul style="list-style-type: none"> Утвердження індустріального суспільства. Поява технологій масового виробництва. Запровадження механізмів державного регулювання економікою. Стандартизація усіх сфер життя. «Масова культура». Залучення наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. до політичного життя широких верств населення після запровадження загального виборчого права і демократизації політичного життя у провідних країнах світу. Вихід на політичну арену широких мас переважно неграмотного, з низькою політичною культурою, озлобленого соціальною несправедливістю населення. Ці явища привели до появи нових харизматичних лідерів, які вміло маніпулювали масами, прагли до одноосібної влади. Масові політичні партії і соціальні рухи, об'єднані масовими ідеологіями
Ознаки і риси тоталітарних режимів	<ul style="list-style-type: none"> Встановлення однопартійної системи і культу вождя. Зрощування партійного і державного апарату. Створення системи масових громадсько-політичних організацій, які охоплюють усі вікові категорії суспільства (жовтєнята, піонери, комсомол, профспілки, комуністична партія — в СРСР). Одержавлення економіки. (Встановлення повного контролю над виробництвом і розподілом продукції, суспільних благ). Мілітаризація економіки. Агресивний характер зовнішньої політики. Створення образу ворога (справжнього чи міфічного). Використання примусової праці. Масові репресії як засіб боротьби з опонентами і як система залякування. Ідеологічна обробка населення. Повний контроль над системою освіти, засобами масової інформації тощо. Ігнорування прав людини. Людина — «гвинтик» великого державного механізму. Прагнення до уніфікації: культури, свідомості, моди тощо. Опора на власні сили (автаркія)
Історична місія тоталітаризму	<ul style="list-style-type: none"> Став засобом для здійснення у деяких країнах «доганяючого» розвитку, мобілізуючи всі ресурси для досягнення певної грандіозної мети (побудови комуністичного суспільства, досягнення світового панування, досягнення в економічному розвитку рівня провідних країн тощо). Став кривавим прикладом того, до чого призводить ігнорування прав та інтересів окремої людини. Показав неефективність повного одержавлення економіки. Тоталітарний режим — це модернізуючий і мобілізуючий режим, який діє лише в екстремальних ситуаціях

Росія—СРСР (1917—1939 рр.)

■ Російська революція 1917 р.

Характеристика	
Причини революції	<ul style="list-style-type: none"> Протиріччя між відсталою політичною надбудовою (самодержавством) та новими суспільно-економічними відносинами. Протиріччя між працею і капіталом. Невирішеність аграрного питання (існування поміщицького господарства, безземелля значної частини селян). Невирішеність національного питання. Загострення усіх проблем Російської імперії внаслідок невдалої участі в Першій світовій війні

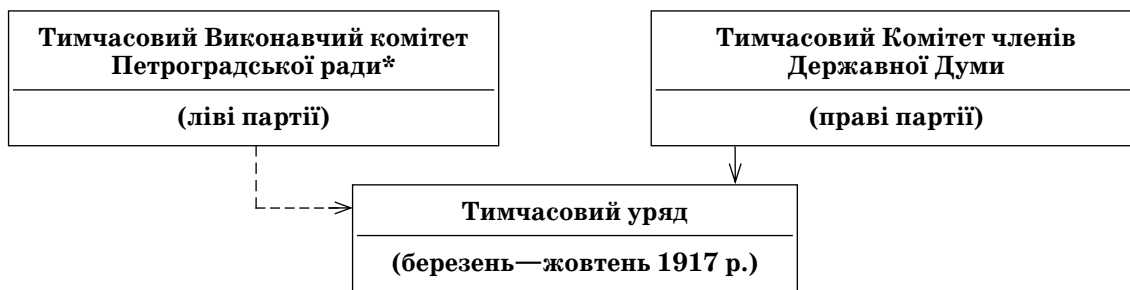
Характеристика	
Завдання революції	<ul style="list-style-type: none"> • Ліквідація самодержавної форми правління і перехід до парламентської демократії. • Створення умов для вільного розвитку ринкових відносин. • Вирішення аграрного питання. • Демократизація суспільно-політичного життя країни. • Гарантія захисту соціальних прав трудящих. • Забезпечення вільного розвитку націй на території Росії. • Вихід Росії з війни
Періодизація революції	
23 лютого — 3 березня 1917 р.	• Повалення монархії.
Березень—липень 1917 р.	• Двовладдя.
Липень—жовтень 1917 р.	• Революційна криза.
Жовтень 1917 р. — червень 1918 р.	• Встановлення диктатури більшовиків.
Червень 1918 р. — березень 1921 р.	• Громадянська війна

■ Основні революційні події у Петрограді (лютий 1917 р.). Повалення монархії

Привід. Трудовий конфлікт на Путилівському заводі між робітниками і власниками; перебої з постачанням продовольства до Петрограда.

Дата	Подія
23 лютого (8 березня) за н. ст.	• Демонстрації жінок з вимогами хліба і повернення чоловіків з фронту
25 лютого	<ul style="list-style-type: none"> • Початок загального політичного страйку під гаслами: «Геть царизм!», «Геть самодержавство!», «Геть війну!» (300 тис. осіб). Сутички демонстрантів з поліцією та жандармерією. • Телеграма царя командуючому Петроградським воєнним округом з вимогою «завтра ж препинити у столиці безладдя!»
26 лютого	<ul style="list-style-type: none"> • Арешти лідерів соціалістичних партій і робітничих організацій (100 осіб). • Розстріл демонстрацій робітників. • Оприлюднення указу царя про розпуск Державної думи на два місяці. • Війська (4-та рота Павловського полку) відкрила вогонь по поліції
27 лютого	<ul style="list-style-type: none"> • Заколот запасного батальону Волинського полку, перехід його на бік страйкуючих. • Початок масового переходу військ на бік революції. • Створення Тимчасового комітету членів Державної думи і Тимчасового виконавчого комітету Петроградської ради
1 березня	• Створення тимчасового уряду
2 березня	• Зрічення царем Миколою II престолу

■ Політичні структури, які прагнули взяти владу в країні

■ Заходи Тимчасового уряду

Сфери запровадження	Характеристика
Демократизація суспільства	<ul style="list-style-type: none"> • Проголошення демократичних прав і свобод. • Скасування смертної кари. • Амністії політичним в'язням. • Надання політичних прав жінкам. • Демократизація армії
Зміни системи державного управління та судочинства	<ul style="list-style-type: none"> • Скасування монархії, проголошення республіки (1 вересня 1917 р.). • Реформування системи органів влади, запровадження системи комісарів Тимчасового уряду. • Підготовка до виборів в Установчі збори на основі загального виборчого права та пропорційного представництва. • Прийняття закону про місцеве управління. • Надання автономії Фінляндії. • Установлення незалежності судів та суддів, ліквідація «спеціальних судів»
Трудові відносини, соціальне законодавство	<ul style="list-style-type: none"> • Запровадження явочним порядком 8-годинного робочого дня. • Підвищення заробітної плати на 20—25 %. • Створення «примирювальних камер» — арбітражних судів для вирішення трудових конфліктів. • Прийняття законів про профспілки та кооперативи
Аграрні відносини	<ul style="list-style-type: none"> • Декларування проведення аграрної реформи на основі принципу передання землі тим, хто її обробляє
Зовнішня політика	<ul style="list-style-type: none"> • Війна до переможного кінця. • Дотримання усіх договорів, підписаних царським урядом. • Збільшення зовнішніх запозичень (Тимчасовий уряд узяв позичку у розмірі 8 млрд золотих рублів)

■ Кризи Тимчасового уряду (1917 р.)

Місяць	Причини, привід	Спосіб подолання кризи
Квітень	<ul style="list-style-type: none"> • Заява П. Мілюкова — міністра закордонних справ Тимчасового уряду про участь Росії у Першій світовій війні до переможного кінця 	<ul style="list-style-type: none"> • Усунення з уряду П. Мілюкова і О. Гучкова. • Вхідження до складу Тимчасового уряду представників соціалістичних партій
Червень	<ul style="list-style-type: none"> • Масові виступи населення з вимогою реформ і припинення війни 	<ul style="list-style-type: none"> • Організація червненого наступу на фронті

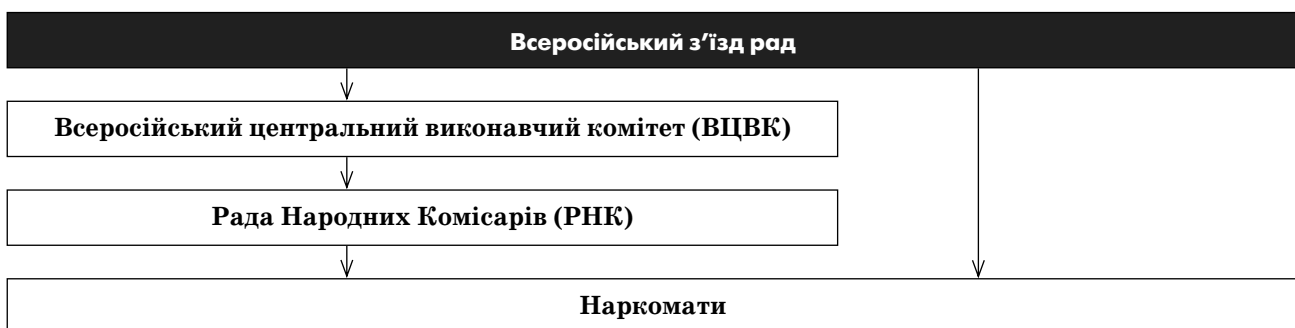
* Даючи згоду на формування Тимчасового уряду та передаючи йому повноту влади, Петроградська рада залишила за собою право підтримувати політику уряду тією мірою, якою вона сприятиме революції.

Місяць	Причини, привід	Спосіб подолання кризи
Липень	<ul style="list-style-type: none"> Угода між Тимчасовим урядом і Урядом Центральної Ради (II Універсал). Спроба більшовиків мирними засобами прийти до влади (під гаслом «Уся влада Радам!»). Провал літнього наступу російської армії на фронті, остаточна втрата Східної Галичини 	<ul style="list-style-type: none"> Ліквідація двовладдя. Створення уряду «Порятунку революції» на чолі з О. Керенським
Серпень	<ul style="list-style-type: none"> Заколот генерала П. Корнілова 	<ul style="list-style-type: none"> Придушення заколоту, розгром правих сил. Проголошення Росії республікою (1 вересня 1917 р.). Створення Директорії і Передпарламенту
Жовтень	<ul style="list-style-type: none"> Погіршення економічного становища. Втрата популярності Тимчасового уряду, який був неспроможний здійснити за час свого правління реальні реформи 	<ul style="list-style-type: none"> Повалення Тимчасового уряду в результаті більшовицького перевороту (25 жовтня (7 листопада))

■ Перші декрети більшовиків

Назва	Основні положення
Декрет про мир	<ul style="list-style-type: none"> Засудження війни. Вихід Росії з війни. Негайно розпочати мирні переговори. Заклик до всіх учасників війни укласти мир без анексій і контрибуцій. Скасування таємної дипломатії. Анулювання всіх імперіалістичних договорів царського і Тимчасового урядів
Декрет про владу	<ul style="list-style-type: none"> Перехід усієї влади до рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Повна ліквідація старого державного апарату. Встановлення диктатури пролетаріату
Декрет про землю	<ul style="list-style-type: none"> Скасування приватної власності на землю. Передача землі селянам без викупу. Урівнювальний розподіл землі. Періодичний переділ землі. Заборона оренди і найманої праці

■ Радянські органи влади

■ Основні етапи громадянської війни

Етапи	Характеристика
I етап. Жовтень 1917 р.— травень 1918 р.	<ul style="list-style-type: none"> Боротьба проти національно-визвольних рухів та окремих груп антибільшовицьких сил (виступ П. Краснова під Петроградом, А. Каледіна на Дону, А. Дутова на Уралі)
II етап. Травень — листопад 1918 р.	<ul style="list-style-type: none"> Боротьба за владу між соціалістичними партіями. Остаточне встановлення однопартійної системи та більшовицької диктатури. Повстання Чехословацького корпусу (травень 1918 р.). Початок інтервенції країн Антанти (висадка десанту в Мурманську, Архангельську, Владивостоці, на півдні України, Закавказзі, Середній Азії та інших містах). Консолідація антибільшовицьких сил
III етап. Листопад 1918 р. — весна 1919 р.	<ul style="list-style-type: none"> Посилення воєнного протистояння червоних і білих. Наступ білих армій О. Колчака (з листопада 1918 р.), А. Денікіна (із серпня 1918 р.), П. Краснова (із липня 1918 р.), Є. Міллера (із серпня 1918 р.) та інших. Розгортання інтервенції країн Антанти і США
IV етап. 1919 р. — весна 1920 р.	<ul style="list-style-type: none"> Наступ головних сил білого руху та їх розгром: О. Колчак (березень 1919 р. — січень 1920 р.), А. Денікін (травень 1919 р.— березень 1920 р.), М. Юденич (травень—жовтень 1919 р.). Евакуація основних сил іноземних військ
V етап. 1920 р.	<ul style="list-style-type: none"> Війна з Польщею. Розгром військ П. Врангеля
VI етап. 1920—1922 рр.	<ul style="list-style-type: none"> Інтервенція у Середню Азію, Закавказзя. Перемога на Далекому Сході. Остаточна перемога більшовиків

■ Перемога більшовиків у громадянській війні

Причини перемоги
<ul style="list-style-type: none"> Політичні прорахунки противників більшовиків щодо селянства, розкол сил опозиції, терор проти населення. Прорахунки опозиції в національному питанні, відмова підтримати національні рухи. Неузгодженість дій сил опозиції, амбіційність їхніх лідерів, спроба спиратися на сили інтервентів, вузькість соціальної бази опозиції. Інтервенція 14 держав дала змогу більшовикам використати патріотичне піднесення населення. Стратегічно вигідне розміщення частин Червоної Армії в центрі Росії, що давало можливість використовувати всі економічні та стратегічні переваги для організації воєнних дій. Залучення до служби в Червоній Армії офіцерів царської армії з бойовим досвідом (часто під загрозою знищення їхніх сімей, що ставали заручниками). Використання більшовиками надзвичайних заходів (політика «воєнного комунізму»), які дали змогу мобілізувати всі ресурси країни. Інтенсивна більшовицька пропаганда серед населення радикальної програми перетворень у суспільстві (побудова комунізму). Утома населення від безвладдя, байдужість до подій у країні, прагнення спокою та порядку

■ Громадянська війна

Основні підсумки
<ul style="list-style-type: none"> Громадянська війна закінчилася перемогою більшовиків. Здобути та втримати політичну владу в Росії могли лише сили, які були здатні забезпечити собі підтримку основної маси селянства

Основні підсумки

- Росія стала на шлях значних і тривалих соціальних експериментів з побудови нового суспільства.
- Повне розорення країни; падіння виробництва в усіх галузях господарства (у промисловості в десятки разів, у сільському господарстві на 40 %), країна була відкинута у своєму розвитку майже на півстоліття.
- Значні людські та матеріальні втрати.
- Міжнародна ізоляція.
- Докорінна зміна соціальної структури суспільства, знищення прошарку власників тощо.
- Зростання бюрократичного апарату (у 1917 р. — 1 млн осіб, а у 1921 р. — 2,5 млн).
- Скорочення кількості й кваліфікації робітників, особливо в провідних галузях (до 14—16 % від довоєнного рівня)

Рівень виробництва в радянських республіках на 1921 р. (порівняно з 1913 р.)

Назва галузі	Показники
Промислове виробництво	Скорочення у 7 разів
Добування вугілля	Скорочення у 3 рази (з 29,1 млн т до 8,6 млн т)
Видобуток нафти	Скорочення у 2,5 разу (з 10,2 млн т до 3,8 млн т)
Виписка чавуну	Скорочення у 22 рази
Виробництво тканин	Скорочення у 18 разів
Сільськогосподарське виробництво	Скорочення на 40 % (45 %, 33 %)
Посівні площі	Скорочення на 15 млн га

Політика «воєнного комунізму» і неп

Питання для порівняння	«Воєнний комунізм» (1918—1921 рр.)	Неп (1921—1928 рр.)
Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Побудова комунізму насильницькими методами, шляхом «кавалерійської атаки на капіталізм» 	<ul style="list-style-type: none"> • Ліквідація загрози нової громадянської війни. • Рятування більшовицького режиму. • Покращення економічного становища в країні, що знаходилася у міжнародній ізоляції
Основні заходи		
Промисловість	<ul style="list-style-type: none"> • Націоналізація промисловості. • Мілітаризація. 	<ul style="list-style-type: none"> • Часткова денационалізація (оренда та передача у приватну власність дрібних та середніх підприємств); концесії.
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> • Продовольча розкладка. • Заборона оренди, найманої праці. • Спроба запровадження колективних господарств (комуни, колгоспи). 	<ul style="list-style-type: none"> • Продовольчий податок; оренда, наймана праця. • Ліквідація безкоштовних послуг. • Розвиток кооперації.
Торгівля і обмін	<ul style="list-style-type: none"> • Заборона торгівлі; прямий продуктообмін, карткова система. • Скасування оплати за паливо, житло, транспорт тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> • Відновлення торгівлі (державна, кооперативна, приватна). • Відновлення платних послуг.
Фінанси	<ul style="list-style-type: none"> • Скасування грошей 	<ul style="list-style-type: none"> • Відновлення грошово-фінансової системи (запровадження твердої валюти — червонців)

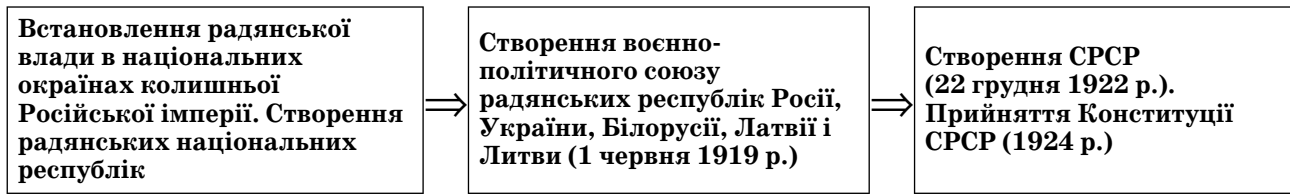
Питання для порівняння	«Воєнний комунізм» (1918—1921 рр.)	Неп (1921—1928 рр.)
Система управління Трудові відносини	<ul style="list-style-type: none"> Формування жорсткої вертикальної системи управління (система главків). Трудова повинність, мілітаризація праці, примусова праця «буржуазних елементів», створення трудових армій 	<ul style="list-style-type: none"> Децентралізація: запровадження горизонтальної системи управління (система трестів). Система вільного найму робочої сили. Матеріальне стимулювання праці. Підприємництво
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> Посилення господарської розрухи. Мобілізація ресурсів для боротьби з антибільшовицькими силами. Масове невдоволення населення. Селянські виступи і повстання 	<ul style="list-style-type: none"> Відновлення промисловості та сільського господарства, зруйнованих у роки Першої світової і громадянської воєн. Ліквідація політичної кризи. Стабілізація радянського режиму. Закріплення більшовиків при владі

■ Боротьба за владу в керівництві більшовицької партії

Рік	Лідери угруповань (партійних фракцій), що вели між собою боротьбу		Політичні питання, які маскували боротьбу за владу
1923—1924	Й. Сталін, Г. Зінов'єв, Л. Каменєв	Л. Троцький («Ліва опозиція»)	<ul style="list-style-type: none"> «Платформа» Л. Троцького: <ul style="list-style-type: none"> дрібнобуржуазне селянство потрібно «утримувати пролетарською диктатурою»; для успіху соціалістичного будівництва у відсталій селянській країні необхідна підтримка з боку світового пролетаріату і світової революції; потрібно розвивати важку промисловість, установити її «диктатуру» в економіці; відбувається бюрократизація партії, не можна допускати підміни диктатури пролетаріату диктатурою партії, потрібно перетряхнути апарат, омолодити кадри, допустити свободу фракцій
1925	Й. Сталін, М. Бухарін, О. Риков	Г. Зінов'єв, Л. Каменєв («Нова опозиція»)	<ul style="list-style-type: none"> «Наш генеральний секретар не є тією фігурою, яка може об'єднати навколо себе старий більшовицький штаб» (Л. Каменєв)
1927	Й. Сталін, М. Бухарін, О. Риков	Г. Зінов'єв, Л. Каменєв, Л. Троцький («Об'єднана опозиція»)	<ul style="list-style-type: none"> Платформа «блоку»: <ul style="list-style-type: none"> потрібні високі темпи індустріалізації — «надіндустріалізація», значне підвищення податків на селян; триває бюрократизація партії і переродження держави, таким чином треба відновити внутрішньопартійну демократію. Початок створення підпільної партії
1928—1929	Й. Сталін	М. Бухарін, О. Риков, М. Томський («Правий ухил»)	<ul style="list-style-type: none"> Опозиція виступає проти згортання непу і застосування надзвичайних методів в економіці, проти теорії «загострення класової боротьби по мірі просування до соціалізму»

Висновок. 1929 р. став роком остаточної перемоги Й. Сталіна в боротьбі проти лєнінських соратників за владу, роком початку утвердження в СРСР сталінського тоталітарного режиму. Основним методом встановлення й підтримки існування режиму особистої влади був тотальний контроль над суспільством і постійний терор проти всіх його верств. Таким чином, у СРСР, як і в ряді європейських держав, складався тоталітарний режим. Керівною та спрямовуючою силою радянської тоталітарної системи була більшовицька партія, основу якої складала ідеологія марксизму-лєнінізму

■ Етапи створення СРСР

■ Зростання кількості союзних республік у складі СРСР

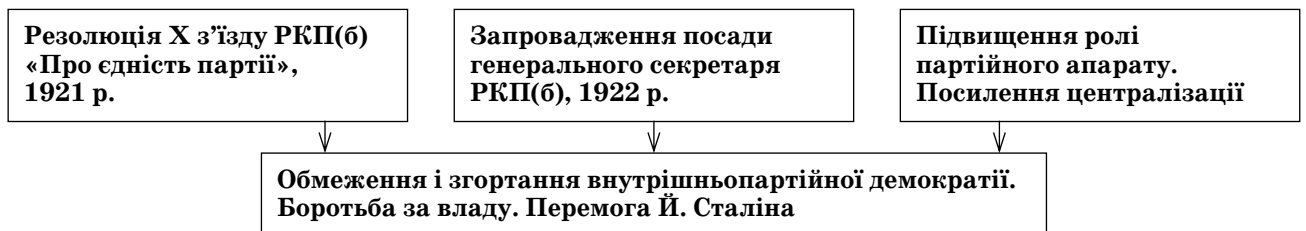
Дата	Республіки
1922 р.	Російська РФСР, Українська СРР, Білоруська СРР, Закавказька РФСР (Вірменська РСР, Азербайджанська РСР, Грузинська РСР)
1924 р.	Туркменська РСР, Узбецька РСР
1929 р.	Таджицька РСР
1936 р.	Казахська РСР, Киргизька РСР
1940 р.	Латвійська РСР, Естонська РСР, Литовська РСР, Молдавська РСР, Карело-Фінська РСР

■ Створення СРСР

Характеристика	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> Єдиний господарчий комплекс, успадкований від Російської імперії. Тісні економічні зв'язки. Перебування при владі в усіх республіках партії більшовиків. Однакова політична система. Радянська влада. Існування воєнно-політичного союзу радянських республік, утвореного в 1919 р. Міжнародна ізоляція, невизнання провідними країнами світу
Проекти програм	
План «автономізації» Й. Сталіна	<ul style="list-style-type: none"> Передбачав входження національних республік до складу Російської Федерації (РРФСР) на правах автономії.
Проект В. Леніна про утворення СРСР	<ul style="list-style-type: none"> Передбачав створення союзної держави шляхом укладення союзного договору між рівноправними радянськими республіками. Кожна республіка також мала отримати право вільного виходу із Союзу
Основні події	
1922 р.	<ul style="list-style-type: none"> Протягом року відбулися з'їзди рад України, Білорусії, Закавказзя, Російської Федерації, які підтвердили необхідність утворення федеративного рівноправного союзу націй.
Грудень 1922 р.	<ul style="list-style-type: none"> Конференція представників національних республік в Москві, яка затвердила проекти декларацій про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік та проект союзного договору.
30 грудня 1922 р.	<ul style="list-style-type: none"> І з'їзд Рад СРСР. На з'їзді було проголошено СРСР, обрано Центральний виконавчий комітет і Президію Союзу РСР, а також чотирьох голів Президії ЦВК СРСР, які мали по черзі головувати на засіданнях: від РРФСР — М. Калінін, від УРСР — Г. Петровський, від БРСР — А. Черв'яков, від ЗРФСР — Н. Наріманов. Але союзний договір не було підписано

Характеристика	
Січень 1923 р.	<ul style="list-style-type: none"> ЦВК СРСР утворив Конституційну комісію, яка підготувала проект конституції СРСР.
Січень 1924 р.	<ul style="list-style-type: none"> II з'їзд Рад затвердив проект конституції СРСР. Конституція містила Декларацію та Договір про утворення СРСР. З'їзд рекомендував союзним республікам ратифікувати текст конституції. Відбулося конституційне оформлення СРСР, про створення якого було оголошено ЦВК СРСР у липні 1923 р. у «Зверненні до народів та урядів світу»

■ Зміни в партії більшовиків у 1920-ті рр.

■ Індустріалізація

Індустріалізація — процес створення великого чи просто машинного виробництва в усіх галузях народного господарства, насамперед у промисловості.

Імпортозамінна індустріалізація — формування промислової

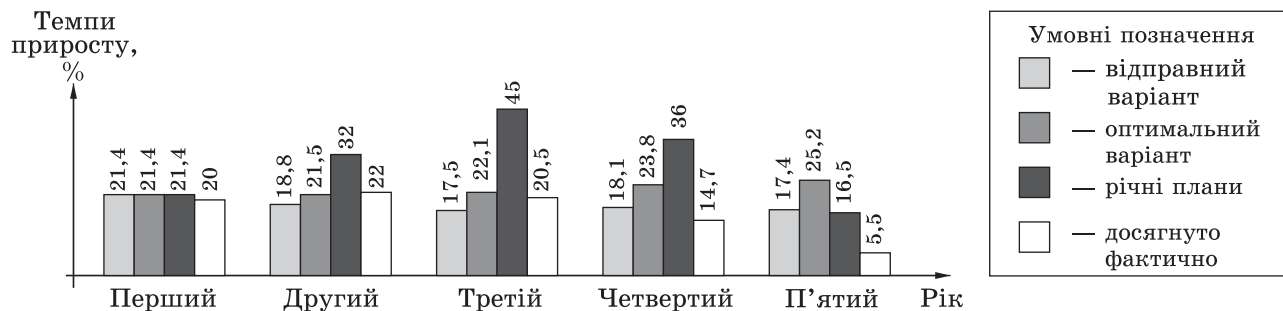
бази, яка створила умови для заміни імпоротної промислової продукції власною.

Політика індустріалізації — заходи уряду, спрямовані на створення важкої промисловості.

■ Джерела індустріалізації в СРСР

Основні джерела
<ul style="list-style-type: none"> Прибутки державних підприємств. «Ножиці цін». Трудовий ентузіазм. Рух передовиків. «П'яні гроші». Збільшення випуску спиртних напоїв. Скасування конвертації червонців. Прихована інфляція. Колективізація. «Розкуркулення». Примуснення населення до заощаджень і їх вилучення (облігації, лотереї). Продаж за кордон національних культурних цінностей. Антирелігійна компанія. Пограбування церков. Подовження робочого дня. Збільшення норм виробітку. Експорт сировини і сільгосппродукції за кордон. Використання праці в'язнів. Збільшення прямих і непрямих податків. Націоналізація промисловості. Запровадження карткової системи розподілу продуктів і предметів першої необхідності. Зниження життєвого рівня населення

■ Темпи приросту промислової продукції в роки першої п'ятирічки (у %)

■ Найбільші новобудови першої та другої п'ятирічок

Промислові об'єкти	Міста	Канали
Дніпрогес; Магнітогорський, Кузьнецький металургійні комбінати, «Азовсталь»; Сталінградський, Харківський тракторні заводи; Московський, Горьковський автомобільні заводи; Турксиб; Уральський, Краматорський заводи важкого машинобудування	Кіровськ, Комсомольськ-на-Амурі	Біломоро-Балтійський, Москва—Волга
Висновок. У роки першої п'ятирічки введено в дію 1500 нових великих підприємств. У роки другої п'ятирічки введено в дію 4500 нових великих підприємств		

■ Колективізація в СРСР

Колективізація — створення колективних селянських господарств, що на практиці призвело до відчуження селян від власності на землю і від результатів своєї праці. Вона проводилась з метою

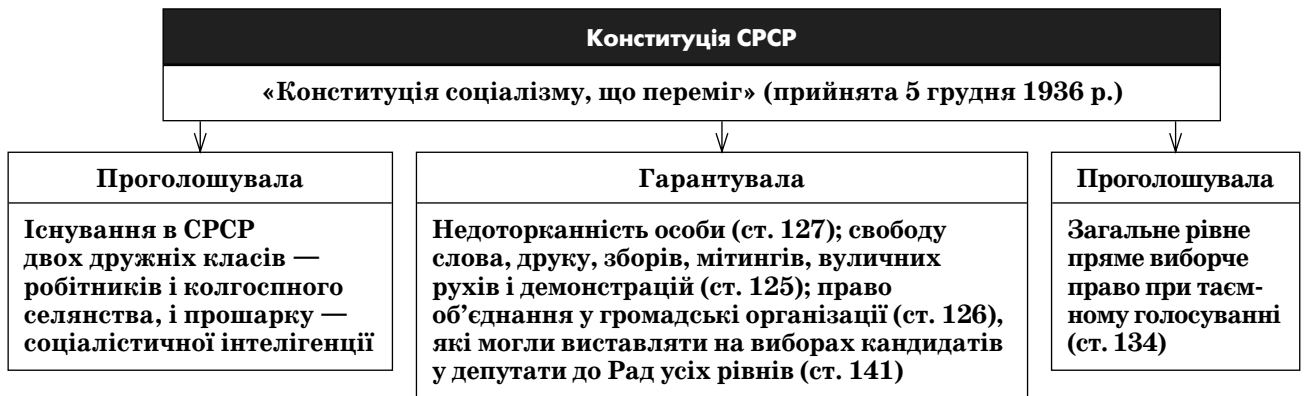
збільшення товарності сільського господарства, ліквідації приватної власності, установлення контролю над селянством, а також як джерело індустріалізації.

■ Етапи колективізації в СРСР

Дата	Характеристика
1919 р.	Перша спроба створення великих державних господарств не мала успіху. У праці «Про кооперацію» В. Ленін говорив про необхідність створення різних видів кооперативів, про надання селянам техніки, яка зробить їх прихильниками колективного ведення господарства, дотримуючись при цьому принципу добровільності при створенні великих господарств
1927 р.	XV з'їзд ВКП(б) поставив питання про «поступовий перехід до колективної обробки землі на основі нової техніки». Форми, способи, строки створення колективних господарств на з'їзді не обговорювалися. Планове завдання першої п'ятирічки передбачало до 1933 р. залучити до кооперативів 85 % господарств, у тому числі 18—20 % — у колгоспи. Але криза хлібозаготівлі 1927—1928 рр. була розв'язана насильницькими методами: улітку 1929 р. було офіційно оголошено про суцільну колективізацію у деяких районах країни
7 листопада 1929 р.	У газеті «Правда» було надруковано статтю Й. Сталіна, у якій 1929 р. був названий «роком великого перелому» — перелому «у розвитку нашого землеробства від дрібного і відсталого індивідуального господарства до великого і передового колективного землеробства». Й. Сталін стверджував, що в колгоспи вже пішли селяни-середняки (насправді колгоспи на той час об'єднували 6—7 % селянських господарств)

Дата	Характеристика
7 листопада 1929 р.	27 грудня 1929 р. на конференції аграрників-марксистів Й. Сталін оголосив: «Ми перейшли останнім часом від політики обмеження експлуататорських тенденцій куркульства до політики ліквідації куркульства як класу»
5 січня 1930 р.	Прийняття постанови «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву, яка визначала строки проведення в країні суцільної колективізації. Північний Кавказ, Нижня і Середня Волга повинні були завершити колективізацію восени 1930 — навесні 1931 р., решта зернових районів — восени 1931 — навесні 1932 р. На місцях державні директиви активно виконувалися, що викликало швидке зростання кількості колгоспів і не менш стрімке зростання невдоволення селян. Протести селян нерідко виливалися у відкриті протести: загалом було зареєстровано близько 2 тис. збройних виступів
2 березня 1930 р.	Опублікування статті Й. Сталіна «Запаморочення від успіху», у якій він засудив «перегиби» в колгоспному будівництві та усю вину за них поклав на місцеве керівництво. Політика стосовно селян по суті залишилась попередньою. Було проведено масову кампанію з розкуркулення. Загалом нараховувалося 3,9 % куркульських господарств (Й. Сталін стверджував, що в країні 5 % куркулів), було розкуркулено 11—12 % господарств. У північні райони СРСР було вислано 9 млн куркулів та членів їх сімей

■ «Сталінська» конституція 1936 р.

■ Юридичне оформлення сталінського репресивного механізму

Дата	Документ
1929 р.	Постанова ЦК: директор підприємства як одноосібний начальник отримував право звільнення робітників без повідомлення про це профспілок. Робітники втрачали соціальні права обстоювати свої права на виробництві
1932 р.	Закон «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів і зміцнення громадської (соціалістичної) власності» вказував: до ворогів народу, які зазіхають на соціалістичну власність, застосовувати «як заходи судових репресій» розстріл з конфіскацією майна або позбавлення волі строком на 10 років. Незабаром закон було поширено на «широке коло злочинів», у тому числі на спекуляцію і саботаж сільгоспробіт
1932 р.	Постанова ЦВК і РНК «Про встановлення єдиної паспортної системи у СРСР і обов'язкову прописку паспортів» застосовувалася для обліку населення міст, робітничих поселень і новобудов, «розгрузки» їх від осіб, не пов'язаних із суспільно корисною працею і «очищення» їх від «куркулів», карних злочинців та інших антигромадських елементів, що ховаються»

Дата	Документ
1932 р.	Паспорт обмежував свободу пересування, забезпечуючи контроль за громадянами з боку держави. Колгоспники, які були позбавлені права на отримання паспорта, відповідно, були позбавлені права виїздити із села
8 червня 1934 р.	Запровадження «вищої міри соціального захисту» за зраду Батьківщині, відповідальність усіх дорослих членів сім'ї за злочин одного з них. (Покарання для тих, хто знав про наміри родича — 2—5 років таборів, якщо не знав, — 5 років заслання)
Листопад 1934 р.	Створення Особливих нарад для спрощення судочинства при покаранні «ворогів народу» та членів їх сімей
1 грудня 1934 р.	Постанова ЦВК про розгляд справ про терористичні організації і терористичні акти проти радянської влади: слідство обмежувалося строком у 10 днів, слухання справи проходило без участі прокурора й адвокатів, прохання про помилування не допускалося, вирок про вищу міру покарання здійснювався негайно
1935 р.	Установлення кримінальної відповідальності (у тому числі розстрілу), починаючи з 12-річного віку
1937 р.	Постанова від 1 грудня 1934 р. поширювалася на справи про шкідників і диверсантів
1937 р.	Дозвіл ЦК ВКП(б) на застосування у практиці НКВС методів фізичного впливу на «ворогів народу»

■ Мета політичних репресій в СРСР

Мета репресій
<ul style="list-style-type: none"> • Знищення будь-якої, навіть потенційної опозиції. • Знищення старої «партійної гвардії», усіх, хто міг пролити світло на минуле Й. Сталіна. • Переслідування і знищення заможних верств населення. • Зняття соціальної напруги в суспільстві; знищення «стрілочників» — представників партійно-бюрократичного апарату, на яких перекладали відповідальність за прорахунки Й. Сталіна

■ Засуджені по справах ВНК—ОДПУ—НКВС (1921—1940 рр.) (офіційні дані)

Показник, тис. осіб	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Кількість засуджених	35,8	6,0	4,7	12,4	15,9	17,8	26,0	33,7	56,2	207,0	180,6	141,9	239,6	78,9	267,0	274,6	790,6	554,2	63,8	71,8
З них до смертної кари	9,7	1,9	4,1	2,5	2,4	0,9	2,3	0,8	2,1	20,2	10,6	2,7	2,1	2,0	1,2	1,1	353,0	328,6	2,5	1,6

■ Кількість ув'язнених у виправно-трудових таборах і колоніях у СРСР станом на 1 січня кожного року (офіційні дані)

Кількість ув'язнених	1934	1935	1936	1937	1938	1939
У таборах і колоніях, млн осіб	0,5	0,9	1,2	1,1	1,8	1,6
Засуджені за політичними мотивами, %	26,5	16,3	12,6	12,8	18,6	34,5

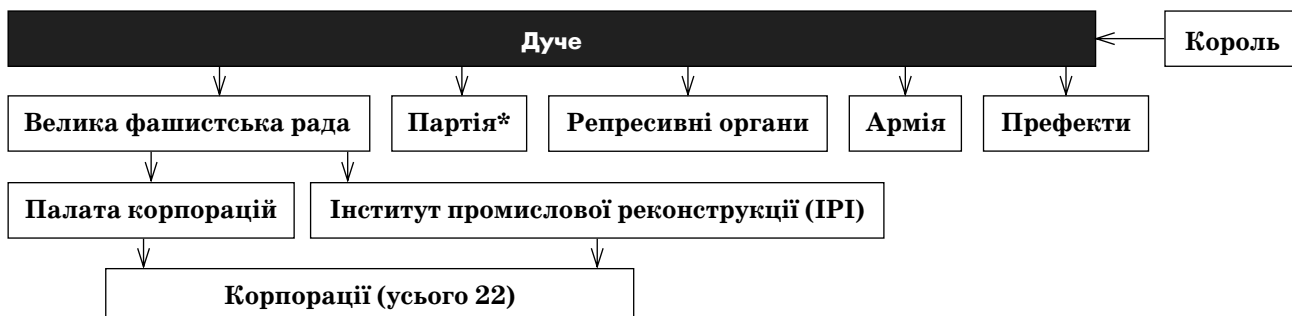
■ Наслідки Першої світової війни

Показники	Характеристика
Людські втрати	• Становили 700 тис. загиблих, 450 тис. інвалідів, 1 млн поранених
Матеріальні збитки	• Складали третину національного багатства. • Національний борг збільшився у 4,5 разу
Територіальні зміни	• Приєднано Південний Тіроль, Трієст
Зміни в економіці	• Зростання воєнного виробництва. Розвиток важкої промисловості. • Посилення нерівномірності розвитку між Північним і Південним регіонами країни
Соціальні зміни	• Зростання кількості робітничого класу. • Зростання безробіття (2 млн осіб)
Політичні зміни	• Політична криза, втрата традиційною елітою впливу на політичні процеси. • Зневіра населення до демократичних інститутів влади. • Розгортання масового робітничого руху. • Зростання популярності радикальних партій. • Зародження фашистського руху

■ Становлення тоталітарного режиму

Сфера	Основний зміст
Політика	• Розпуск і заборона опозиційних партій. • Скасування виборів. Перетворення парламенту на дорадчий орган. • Зрощування партійного і державного апаратів. • Диктатура Б. Муссоліні, формування культу особи
Економіка	• Контроль над економікою через систему корпорацій. Мілітаризація економіки. • Створення Інституту промислової реконструкції (ІРІ). • Монополізація банківської системи, державний контроль над нею. • Автаркія
Ідеологія	• Великодержавність. Відродження Римської імперії. • Реваншизм. «Пролетарська нація» (Італія) повинна боротися за своє існування під сонцем із «багатими та егоїстичними» (Англія, Франція). • Конкордат з католицькою церквою

■ Структура влади за часів фашистського режиму

*Фашистська партія пронизувала всі інститути влади і безпосередньо підпорядковувалася дуче.

■ Акти агресії Італії в 1920—1930-ті рр.

Дата	Основні події
1923 р.	Інцидент навколо о. Корфу. Під час демаркації італо-грецького кордону було вбито італійського генерала Телліні й чотирьох членів штабу. У відповідь Італія забрала відшкодувань (50 млн лір). Греки відмовилися. Тоді італійський флот обстріляв о. Корфу і висадив на нього десант. У конфлікт втрутилась Ліга Націй. Зрештою Греція виконала вимоги Б. Муссоліні, Італія вивела війська
1935—1936 рр.	Загарбання Ефіопії
1936—1939 рр.	Участь італійського експедиційного корпусу в громадянській війні в Іспанії на боці франкістів
1937 р.	Приєднання Італії до Антикомінтернівського пакту
1939 р.	Загарбання Албанії
1939 р.	Укладення «Сталевого пакту» з Німеччиною
1940 р.	Вступ Італії у Другу світову війну на боці Німеччини

НІМЕЧЧИНА

■ Революція в Німеччині

Характеристика									
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Виснаження Німеччини довготривалою війною. Поразка німецької армії на фронтах. • Відсутність реальних демократичних прав і свобод. • Дискредитація влади імператора. • Революційні події в Росії. • Загострення соціальних проблем. Масове невдоволення населення. • Антивоєнні виступи 								
Привід	<ul style="list-style-type: none"> • Спроба німецького командування кинути свій флот в останній бій, аби домогтися вигідних умов перемир'я 								
Початок революції	<ul style="list-style-type: none"> • 3 листопада 1918 р. — Повстання моряків у Кілі. • 9 листопада 1918 р. — Зречення престолу і втеча до Голландії Вільгельма II. • Проголошення Німеччини республікою 								
Двовладдя	<pre> graph TD A[Армія] --> B[Тимчасовий уряд — Рада народних уповноважених (РНУ) на чолі з Ф. Ебертом] B <--> C[Берлінська Рада робітничих і солдатських депутатів] C --> D[І з'їзд рад (16—21 грудня 1918 р.)] D --> B </pre>								
Основні події	<table border="0"> <tr> <td>8—12 січня 1919 р.</td> <td>• Придушення спроби Комуністичної партії Німеччини («Спартаківці») (утворена 30 грудня 1918 р.) захопити владу.</td> </tr> <tr> <td>19 січня 1919 р.</td> <td>• Вибори до Установчих зборів.</td> </tr> <tr> <td>6 лютого — 31 липня 1919 р.</td> <td>• Робота Установчих зборів у Веймарі.</td> </tr> <tr> <td>31 липня 1919 р.</td> <td>• Прийняття Конституції Німеччини. Конституціонування Веймарської республіки</td> </tr> </table>	8—12 січня 1919 р.	• Придушення спроби Комуністичної партії Німеччини («Спартаківці») (утворена 30 грудня 1918 р.) захопити владу.	19 січня 1919 р.	• Вибори до Установчих зборів.	6 лютого — 31 липня 1919 р.	• Робота Установчих зборів у Веймарі.	31 липня 1919 р.	• Прийняття Конституції Німеччини. Конституціонування Веймарської республіки
8—12 січня 1919 р.	• Придушення спроби Комуністичної партії Німеччини («Спартаківці») (утворена 30 грудня 1918 р.) захопити владу.								
19 січня 1919 р.	• Вибори до Установчих зборів.								
6 лютого — 31 липня 1919 р.	• Робота Установчих зборів у Веймарі.								
31 липня 1919 р.	• Прийняття Конституції Німеччини. Конституціонування Веймарської республіки								

Характеристика	
Результати і наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Повалення монархії, встановлення республіки. • Проголошення демократичних прав і свобод. Прийняття конституції. • Встановлення нетривалого союзу між соціал-демократами і воєнною елітою. • Вихід Німеччини з війни і підписання Версальського миру. • Придушення спроби здійснення соціалістичної революції і встановлення радянської влади. • Розкол у робітничому русі: КПН і СДПН

■ Уряд Еберта — Рада народних уповноважених (РНУ)

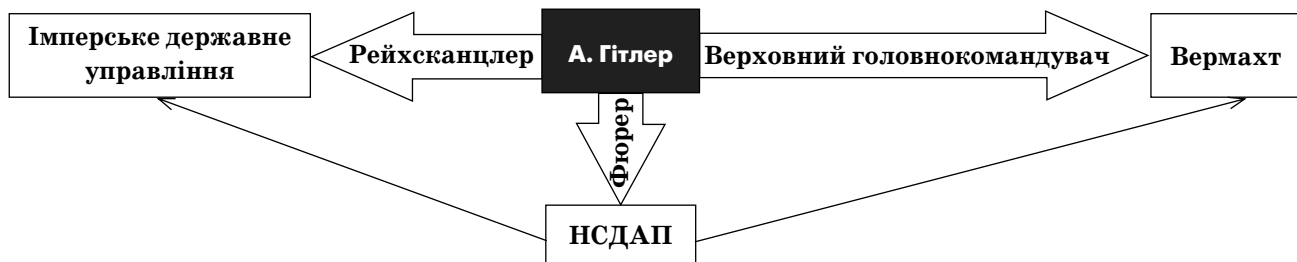
Основні заходи уряду	
<ul style="list-style-type: none"> • Угода з командуванням німецької армії про допомогу з її боку в наведенні порядку в державі, боротьбі з анархією. • Роззброєння робітничих дружин, вилучення зброї у населення під приводом завершеності революції. • Установлення контактів із країнами Антанти. Відмова від співробітництва з радянською Росією (РНУ відмовилася прийняти 50 вагонів із хлібом від більшовицького уряду). • Укладення з ініціативи уряду угоди між робітниками і підприємцями колективних договорів, про утворення фабрично-заводських комітетів, встановлення 8-годинного робочого дня. • Скликання Установчих зборів, прийняття конституції 	

■ Веймарська республіка (1919—1933 рр.)

Характеристика	
Основні положення Веймарської конституції	<ul style="list-style-type: none"> • «Німецький рейх є республікою». • Німеччина — федерація 17 земель із власними урядами. • Два державні прапори: імперський і республіканський. • Прямі вибори президента республіки проходили один раз на сім років. Президент — «гарант республіки і конституції». Він є головнокомандувачем, може накладати вето на будь-який законопроект, має право усувати уряд і розпускати рейхстаг. «У разі загрози суспільній безпеці й порядку» президент має право приймати одноособові рішення, фактично скасовуючи окремі статті конституції. • Вибори до рейхстагу проходили один раз на 4 роки за пропорційною виборчою системою. Рейхстаг здійснює законодавчу діяльність, приймає бюджет і вирішує питання війни та миру. • Уряд формує канцлер, кандидатуру якого подає президент. Рейхстаг може змістити уряд, висловивши йому вотум недовіри. • Гарантування дотримання основних демократичних прав громадян. Крім особистих і політичних прав закріплювались і соціальні права: право та обов'язок працювати на благо суспільства, гарантувалася допомога малозабезпеченим, похилим, інвалідам і безробітним та ін. • Запроваджувалися елементи прямої демократії — опитування населення і референдуми. Рішення останніх мали силу закону, який не можна було скасувати. • Допускалась можливість націоналізації окремих галузей промисловості. • Зміни до конституції вносилися шляхом голосування у парламенті (звичайною більшістю)
Фактори, що впливали на розвиток Веймарської республіки	<ul style="list-style-type: none"> • Поразка Німеччини у Першій світовій війні, підписання політичними силами, що знаходилися при владі у Веймарській республіці, Версальського мирного договору. • Репараційні зобов'язання, виконання яких зумовлювало соціальне і політичне напруження у суспільстві. • Залежність від американських кредитів

Характеристика	
Фактори, що впливали на розвиток Веймарської республіки	<ul style="list-style-type: none"> • Вплив воєнної і промислової верхівки на політичне життя. • Вузька соціальна база (проти Веймарської республіки виступали як ліві, так і праві політичні сили). • Тривала міжнародна ізоляція Німеччини
Причини падіння Веймарської республіки	<ul style="list-style-type: none"> • Загострення соціальних протиріч у результаті економічної кризи 30-х рр. XX ст. • Неспроможність владних сил подолати наслідки економічної кризи. • Зростання популярності політичних сил, які виступали проти Веймарської республіки, втрата соціальної опори. • Протистояння між комуністами і соціал-демократами

■ Структура влади за нацистського режиму (1933—1945 рр.)

■ Становлення тоталітарного режиму

Сфера впливу	Особливості режиму
Ідеологія	<ul style="list-style-type: none"> Єдина нацистська ідеологія заснована на расизмі, шовінізмі, реваншизмі, антисемітизмі. Теорія «життєвого простору»
Політика	<ul style="list-style-type: none"> Заборона опозиційних політичних партій. Установлення однопартійної системи. Зрощування партійного і державного апаратів. Жорстка концентрація влади. Принцип «фюрерства». Посилення репресивного апарату. Тотальний контроль над усіма державними структурами. Контроль за пресою
Економіка	<ul style="list-style-type: none"> Обмеження економічної свободи і зовнішньої торгівлі. Обмеження свободи приватної власності. «Арізація» економіки — експропріація власності, що належить не арійцям. Контроль над економікою. Створення державного концерну «Герман Герінг Рейхсверке». Мілітаризація промисловості, «Чотирирічний план». Регламентация сільського господарства. Державне регулювання доходів, цін, рівня заробітної плати

■ Основні етапи антисемітської політики

Дата	Зміст
1 квітня 1933 р.	Гітлер оголошує одноденний бойкот єврейському бізнесу (магазинам, підприємствам тощо). Бойкот не мав широкої підтримки і фактично провалився
7 квітня 1933 р.	Примусове звільнення всіх неарійських держслужбовців (за виключенням військових)
11 квітня 1933 р.	Прийняття «арійського параграфа» — інструкція до закону від 7 квітня. Інструкція визначала, кого нацисти вважали євреями
22 квітня 1933 р.	Звільнення з роботи лікарів-євреїв
25 квітня 1933 р.	Запровадження процентних норм для євреїв у школах та університетах
10 травня 1933 р.	Публічне спалення книг, що належали «неарійським» авторам. У вогнищах горіли кращі твори світової класичної літератури
29 серпня 1933 р.	Офіційне твердження, що євреїв за різними звинуваченнями слід відправляти до концтаборів
22 вересня 1933 р.	Створення Державного відділу культури, куди доступ був відкритий лише для арійців
4 листопада 1933 р.	Заборона євреям і особам, що знаходяться у шлюбі з ними, редагувати німецькі газети
15 вересня 1935 р.	Прийняття на VII з'їзді НСДАП свастики на прапорі рейху як національного символу. У цей же день учасники з'їзду приймають Нюрнберзькі закони. У розділі «Громадянство, Кров і Честь» цих законів встановлювалося, що євреї позбавляються громадянських прав: брати участь у будь-яких громадсько-політичних заходах, брати шлюб з повноправними громадянами рейху, вивішувати поряд зі своїми будинками німецький прапор тощо

Дата	Зміст
21 вересня 1935 р.	Лікарям-євреям заборонялося мати приватні клініки
16 листопада 1937 р.	Заборона видавати євреям закордонні паспорти
15 грудня 1937 р.	Розпорядження, яке запроваджувало обмеження на видачу валюти і сировини для єврейських підприємств
1938 р.	Скасування всіх податкових пільг для єврейських підприємств
Квітень 1938 р.	Початок прискореної аріізації «єврейського бізнесу»
22 липня 1938 р.	Євреїв зобов'язують носити спеціальні посвідчення
Липень 1938 р.	Лікарі-євреї позбавлялися права на лікарську практику
Вересень 1938 р.	Позбавлення юристів-євреїв права на юридичну практику
5 жовтня 1938 р.	Паспорти євреїв маркуються літерою «J»
28 жовтня 1938 р.	Вислання з Німеччини 17 тис. польських євреїв
Листопад 1938 р.	Реєстрація єврейської власності з метою її подальшої аріізації. Потрібно було зареєструвати власність ціною більше 5 тис. марок, здати все срібло і золото
9—10 листопада 1938 р.	«Кришталева ніч» — єврейський погром по всій Німеччині. 30 тис. осіб було ув'язнено у концтаборах, 91 — убито. Зруйновано 191 синагогу, розграбовано 7500 магазинів
12 листопада 1938 р.	На євреїв було покладено відповідальність за матеріальні збитки під час «кришталевої ночі» й зобов'язано їх сплатити репарацію у розмірі 1 млрд марок
15 листопада 1938 р.	Припинено навчання єврейських дітей у загальноосвітніх школах. Євреям також забороняється відвідувати місця для відпочинку та розваг
28 листопада 1938 р.	Запровадження комендантської години для євреїв
8 грудня 1938 р.	Євреям заборонено навчатися в німецьких університетах

■ Вирішення «єврейського питання» III рейхом

Основні підходи	Характеристика
Популістський	Заходи, які передбачали приниження євреїв, психологічний вплив на німецьке суспільство з метою формування «образу ворога»
Законодавчий	Ізоляція євреїв законодавчим шляхом. Запровадження дискримінаційних законів
Економічний	Витіснення з економічної сфери. Пограбування, доведення євреїв до жебрацтва
Поліцейський	Вигнання з Німеччини
Висновок. Період 1933—1938 рр. характеризується переплетінням названих підходів, невизначеністю, піднесеннями і спадами антиєврейської політики	

■ Вплив і наслідки Першої світової війни

Галузь	Характер змін
Економіка	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання виробництва сільгосппродукції. • Розвиток промисловості, особливо добувної. • Різке скорочення виробництва після завершення війни
Соціальна сфера	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання чисельності робітничого класу. • Маргіналізація значної частини населення
Політика	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання популярності лівих сил. • Падіння авторитету традиційної політичної еліти. • Політична криза 1921 р., встановлення диктатури Прімо де Рівера

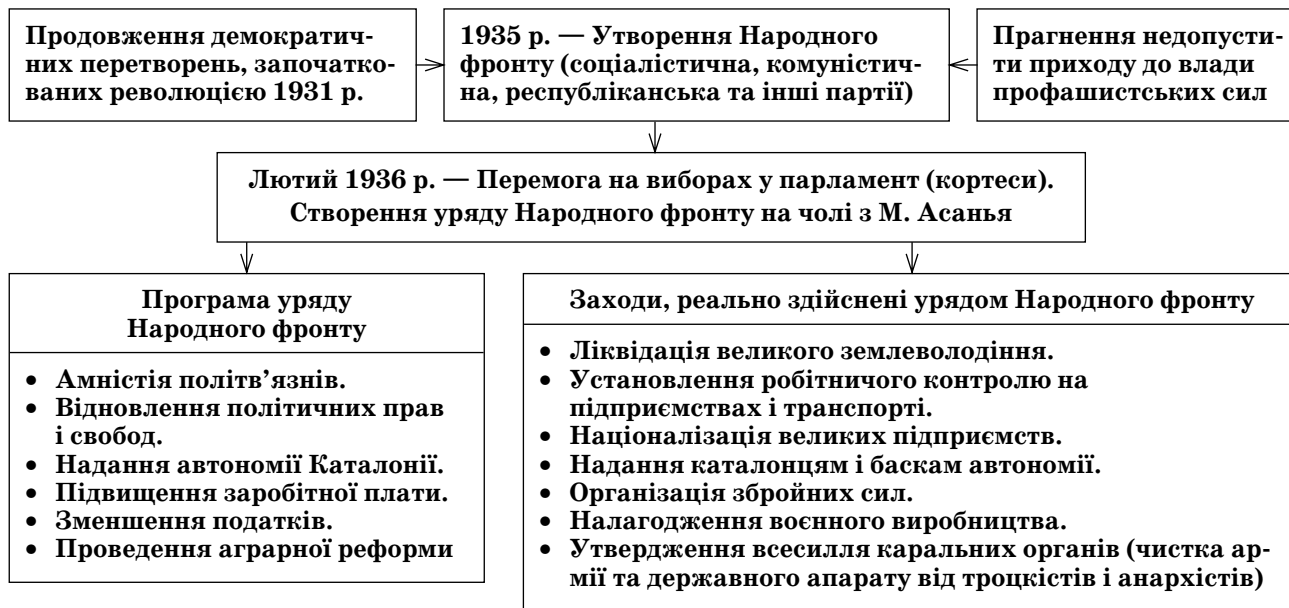
■ Диктатура Прімо де Рівера (1923—1930 рр.)

Основні заходи	Результати
<ul style="list-style-type: none"> • Утворення військової диктатури (хунти), яка замінила уряд, розпуск кортесів (парламенту), уведення надзвичайного стану, призупинення дії конституції. Владу на місцях було передано військовим губернаторам. • Диктатура оголосила своєю метою «оновлення» Іспанії, яке вилилось у фашизацію суспільства за зразком Італії. • Проводилася насильна іспанізація каталонців і басків. У зовнішній політиці було взято курс на відновлення «Великої Іспанії». • Співробітництво з профспілками, запровадження соціального законодавства 	<ul style="list-style-type: none"> • Зміцнення на певний час монархії. • Стабілізація соціальних відносин. • Зміцнення профспілкового руху, зростання популярності лівих сил. • Більшість проблем, особливо національні, репресивними заходами були загнані вглиб. • За допомогою Франції було відновлено владу в Марокко (розгромлено Республіку Ріф)

■ Революція 1931 р. в Іспанії

Характеристика	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Остаточна дискредитація монархії. Неспроможність традиційної еліти запропонувати прийнятний шлях розвитку країни. • Економічна криза 1930-х рр. • Невирішеність аграрного питання. • Боротьба басків, каталонців, галісійців за право на самовизначення. • Невирішеність соціальних проблем
Привід	<ul style="list-style-type: none"> • Перемога на муніципальних виборах прихильників республіки
Основні події	
12 квітня 1931 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Муніципальні вибори.
14 квітня 1931 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Втеча короля Альфонса XIII. Проголошення республіки. Створення тимчасового уряду на чолі з А. Саморо (згодом став першим президентом)
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Повалення монархії. • Загострення політичної боротьби, радикалізація політичних сил. • Вибір демократичного шляху розвитку, непослідовність реформ. Заколот. • Громадянська війна

■ Народний фронт в Іспанії

■ Основні події громадянської війни в Іспанії 1936—1939 рр.

Дата	Подія
18 липня 1936 р.	Заколот націоналістів (франкістів)
28 липня 1936 р.	Надання Італією та Німеччиною допомоги франкістам
Липень—серпень 1936 р.	Наступ франкістів на Мадрид
4 вересня 1936 р.	Формування уряду Народного фронту на чолі з Ф. Ларго Кабальєро
9—17 вересня 1936 р.	Лондонська конференція. Підписання 27 країнами угоди про невтручання у громадянську війну в Іспанії (створення Комітету по невтручанням)
Жовтень 1936 р.	Ф. Франко стає на чолі заколотників. Початок радянської допомоги республіканцям
18 листопада 1936 р.	Визнання уряду Франко Німеччиною та Італією
Грудень 1936 р.	Початок формування регулярної республіканської армії
Березень 1937 р.	Розгром італійського корпусу під Гвадалахарою
25 квітня 1937 р.	Трагедія Герніки
17 травня 1937 р.	Уряд Народного фронту очолив Хуан Негрін
Червень 1937 р.	Установлення контролю франкістами на півночі Іспанії. Початок відкритого втручання Італії та Німеччини у війну на боці франкістів
Грудень 1937 р. — лютий 1938 р.	Битва при Теруеллі. Перемога і поразка республіканців
Лютий—червень 1938 р.	Наступ франкістів на сході країни. Розкол території, контрольованої республіканцями, на дві частини
Липень—листопад 1938 р.	Битва на р. Ебро. Спроба республіканців відновити єдність контрольованої території

Дата	Подія
Вересень—листопад 1938 р.	Часткове виведення італійських військ, що воювали на боці франкістів. Виведення інтернаціональних бригад, що воювали на боці республіканців
Грудень 1938 р. — січень 1939 р.	Захоплення франкістами Каталонії
27 лютого 1939 р.	Визнання Францією і Англією уряду Франко
5—13 березня 1939 р.	Переворот генерала С. Касадо. Придушення виступу комуністів
28 березня 1939 р.	Вступ франкістів до Мадрида
26 березня — 1 квітня 1939 р.	Капітуляція республіканських військ. Завершення війни

■ Інтербригади

Інтербригади — добровольчі збройні формування в складі республіканської армії. До інтербригад вступали добровольці — люди різних національностей, професій, віросповідань і партійної

приналежності, але їх об'єднувало прагнення боротися з фашизмом. Кількість вояків за різними оцінками складала від 35 до 42 тис. осіб (за даними Ліги Націй 32 тис. осіб із 54 країн світу).

■ Перемога франкістів у громадянській війні

Причини перемоги

- Підтримка франкістів Німеччиною, Італією, Португалією. Надання воєнної та економічної допомоги.
- Нейтралітет провідних країн світу (США, Англія, Франція).
- Підтримка франкістів Католицькою церквою, військовою елітою та аристократією.
- Розкол у республіканському таборі.
- Спроба СРСР поширити на Іспанію свою модель розвитку

Тема 5. Країни Центральної та Східної Європи

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

■ Характеристика революційного руху 1918—1923 рр. в країнах Центральної та Східної Європи

Характеристика	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Утома народів Європи від безглуздої війни, що несла лише втрати, страждання і падіння життєвого рівня. • Загострення усіх соціальних проблем, масові невдоволення. • Розчарування в існуючих структурах влади, що не змогли усунути загрозу війни і забезпечити справедливий демократичний устрій. • Ослаблення і, зрештою, розвал Російської, Австро-Угорської, Османської, Німецької імперій.

Характеристика	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Могутній національно-визвольний рух пригноблених народів. • Післявоєнний спад виробництва і структурна перебудова економіки. • Несправедливість Версальсько-Вашингтонської системи договорів. • Вплив революційних подій в Росії. • Спроба більшовиків розпалити полум'я світової революції
Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Прагнення створити демократичні республіки зі справедливим соціальним устроєм. (Разом із тим, в усіх країнах, крім Австрії, були сильними тенденції на користь кардинального зламу не тільки існуючого ладу, а й самого суспільства. Під сильним впливом жовтневих подій у Росії стали висуватися вимоги здійснення соціалістичної революції, встановлення диктатури пролетаріату у формі влади рад. Але ця тенденція не стала домінуючою.) • Прагнення домогтися національного визволення і створити власну державу
Характер	<ul style="list-style-type: none"> • Революції 1917—1919 рр. в Європі можна охарактеризувати як національні (для Фінляндії, країн Прибалтики, Польщі, Чехо-Словаччини, Угорщини, південнослов'янських народів, України), соціальні та демократичні (крім указаних держав, ще для Австрії, Німеччини, Болгарії). • Особливістю революцій стало їх поєднання із міждержавними конфліктами (польсько-українська, радянсько-польська, угорсько-румунсько-чеська війни та ін.) та громадянськими війнами (у Росії та Угорщині)
Етапи	
Перший (1918—1920 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Був викликаний впливом Першої світової війни та боротьбою поневолених народів за національне визволення.
Другий (1921—1923 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Революційні рухи в основному були інспіровані Комінтерном, який прагнув розпалити світову революцію
Результати	<ul style="list-style-type: none"> • Виникли і відстояли свою незалежність такі нові і відновлені держави: Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Австрія, Чехо-Словаччина, Угорщина, Королівство сербів, хорватів і словенців. • Зазнали територіальних змін Румунія та Болгарія. • Не змогли відстояти свою незалежність і увійшли до складу СРСР як радянські республіки Україна та Білорусія

■ Етапи розвитку країн Центральної та Східної Європи в міжвоєнний період

Етапи	Характеристика
I етап. 1923 р. — кінець 1920-х рр.	<ul style="list-style-type: none"> • Відносна стабільність. • Пошук шляхів розвитку. • Орієнтація на країни Антанти. • Наростання соціальних, економічних, національних проблем
II етап. Кінець 1920-х — 1933—1934 рр.	<ul style="list-style-type: none"> • Економічна криза, спричинена світовою економічною кризою. • Загальний спад виробництва. Жорстока криза аграрного сектору. • Загострення національних проблем. • Установлення і зміцнення авторитарних режимів
III етап. 1933—1939 рр.	<ul style="list-style-type: none"> • Зміна пріоритетів розвитку. • Зміцнення авторитарних режимів. • Започаткування нового національно-територіального устрою Центральної та Східної Європи. • Зміна напрямків зовнішньої політики Німеччини (крім Польщі)

■ Розвиток країн Центральної та Східної Європи в 1923—1939 рр.

Розвиток	Основні риси
Економічний	<ul style="list-style-type: none"> • Загальна економічна відсталість порівняно з провідними державами світу (за виключенням Чехословаччини та Австрії). • Переважно аграрний характер виробництва; монокультурність. • Залежність від зовнішніх ринків. • Залежність від іноземного капіталу, контроль іноземного капіталу над провідними галузями економіки
Політичний	<ul style="list-style-type: none"> • Слабкість демократичних інститутів влади. • Існування ідеології аграризму. • Значний вплив військових. • Домінування авторитарних тенденцій. • Схильність до встановлення диктатур. • Низька політична культура. • Стійкий антикомунізм, шовінізм правлячих еліт
Соціальний	<ul style="list-style-type: none"> • Значний розрив у доходах між бідними і багатими. • Слабка структурованість суспільства. • Основну масу населення складають селяни. • Незначний відсоток населення складають наймані робітники. • Незначний прошарок інтелігенції. • Взаємозалежність між національним походженням і місцем у соціальній структурі суспільства

Польща

■ Формування кордонів Другої Речі Посполитої (1918—1939 рр.)

Дата	Подія
25 червня 1919 р.	Антанта дозволила польському війську вести операції до р. Збруч, застерігши, що справа державної приналежності Східної Галичини має ще вирішуватися
20 листопада 1919 р.	Верховна Рада Антанти надала Польщі мандат на Східну Галичину строком на 25 років, після чого долю мав вирішувати всенародний плебісцит
8 грудня 1919 р.	Верховна Рада Антанти опублікувала Декларацію про розмежування Польської республіки і радянської Росії по лінії, яка згодом отримала назву «лінія Керзона»
22 грудня 1919 р.	Верховна Рада Антанти відхилила польські твердження, що Східна Галичина є невід'ємною частиною Польщі, підтвердивши своє попереднє рішення
18 липня 1920 р.	Плебісцит у Мазурах (південна частина Східної Пруссії). Більшість населення висловилося за те, щоб залишитися у складі Німеччини
28 липня 1920 р.	Рішення послів країн Антанти про поділ Цешинського (Тешинського) князівства між Польщею та Чехословаччиною
7 жовтня 1920 р.	Установлення демаркаційної лінії між Польщею та Литвою
9 жовтня 1920 р.	«Заколот» генерала Желіговського, захоплення польськими військами Віленського краю (Вільнюс)
18 березня 1921 р.	Ризький мирний договір. Установлював східний кордон Польщі з УСРР і БСРР. До Польщі відходили західноукраїнські й західнобілоруські землі

Дата	Подія
20 березня 1921 р.	Плебісцит у Верхній Сілезії. Населення на схід від Одера більшістю голосів висловилося за приєднання до Польщі, але країни Антанти погоджувалися передати Польщі лише половину цієї території. У відповідь на це в травні 1921 р. поляки підняли третє повстання (перше — 1919 р., друге — серпень 1920 р.)
20 жовтня 1921 р.	Рішення Ради послів країн Антанти про передачу 1/3 частини Верхньої Сілезії Польщі. Підприємства залишалися за колишніми власниками (переважно німцями). Встановлення п'ятирічного терміну безмитного вивозу промислової продукції із Сілезії до Німеччини
20 січня 1922 р.	Віленський сейм постановив включити Вільно (Вільнюс) до складу Польщі. 24 березня польський Сейм визнав це рішення. Литва виступила категорично проти і не визнавала цього акту
14 березня 1923 р.	Верховна Рада Антанти передала Східну Галичину в управління Польщі

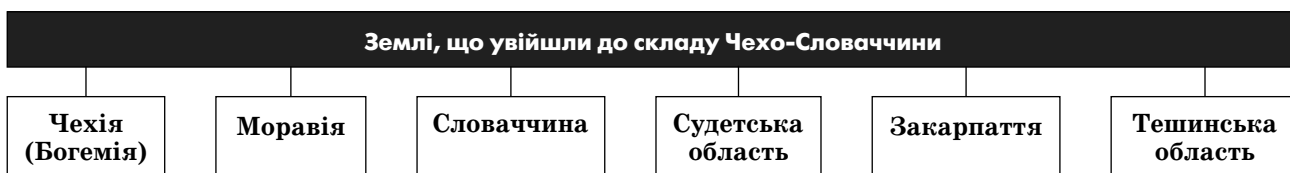
■ Державний переворот Ю. Пілсудського (1926 р.)

Причини перевороту
<ul style="list-style-type: none"> • Політична нестабільність у країні, часта зміна урядів. • Розчарування населення в парламентській республіці. • Поширення ідеї встановлення влади «сильної руки». • Загострення соціально-економічних проблем, падіння життєвого рівня населення. • Стрімке зростання авторитету Ю. Пілсудського, на якого покладалися надії на покращення становища в країні. • Активна діяльність прихильників Ю. Пілсудського, їх підтримка лівими силами

■ Режим «санації»

Основні риси
<ul style="list-style-type: none"> • Домінуючий вплив Ю. Пілсудського в політичному житті, хоча він формально був лише воєнним міністром. Формування його «культу особи». • Значний вплив військових, особливо однополчан Ю. Пілсудського на політичне життя суспільства. • Існування парламентської опозиції. • Складна виборча система. • Обмеженість свободи слова і друку. • Відносно незначні масштаби політичних репресій. • Спроби знайти порозуміння з національними меншинами

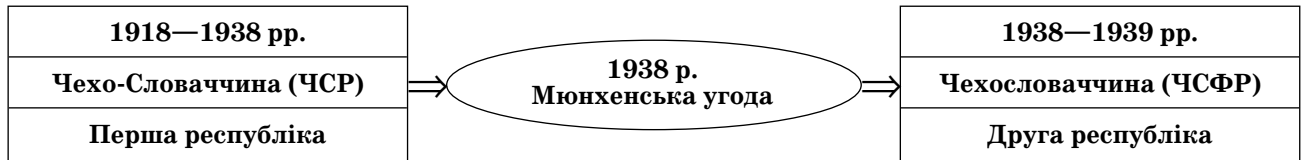
ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНА

■ Економічний розвиток Чехо-Словаччини

Чинники, що сприяли економічному розвитку	Чинники, що гальмували економічний розвиток
<ul style="list-style-type: none"> • Успадкування 4/5 промислового потенціалу Австро-Угорської імперії. • Кваліфікована робоча сила. • Конкурентоспроможна продукція. • Збереження більшості традиційних ринків збуту 	<ul style="list-style-type: none"> • Вузькість внутрішнього ринку. • Недогруженість промислових підприємств. • Нестача природних ресурсів. • Залежність від зовнішніх ринків. • Нерівномірність розвитку регіонів країни

■ Чехо-Словаччина в 1920—1930-ті рр.

УГОРЩИНА

■ Наслідки Першої світової війни і революції

Показники	Характеристика
Людські втрати	• Загинуло понад 1,5 млн, було поранено понад 1 млн осіб
Матеріальні збитки	• Становили половину національного багатства
Територіальні зміни	• Втрачено 2/3 території. До Чехо-Словаччини відійшли — Словаччина і Закарпатська Україна, до Румунії — Трансільванія і Східний Банат, до Югославії — Воєводина, Хорватія, Західний Банат, до Австрії — Бургенланд
Економічні зміни	<ul style="list-style-type: none"> • Падіння виробництва. • Розорення сільського господарства. • Розрив традиційних економічних зв'язків
Соціальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> • Падіння життєвого рівня. • Поява значної частини біженців
Політичні зміни	<ul style="list-style-type: none"> • Політична криза. • Спроба встановлення радянської влади. • Установлення режиму М. Хорті

■ Угорська революція

Характеристика	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Поразка Австро-Угорщини у Першій світовій війні. • Національно-визвольні рухи народів імперії. Розпад Австро-Угорщини. • Важке соціально-економічне становище країни. • Прагнення до відновлення національної угорської держави в межах «історичної Угорщини»
Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Вихід країн з Першої світової війни. • Відновлення незалежної угорської держави в межах «історичної Угорщини». • Розв'язання соціально-економічних проблем

Характеристика	
Події	
25 жовтня 1918 р.	<ul style="list-style-type: none"> Демонстрації та мітинги у Будапешті, на яких населення вимагало негайно укласти мир, відділитися від Австрії та проголосити Угорську республіку.
30—31 жовтня 1918 р.	<ul style="list-style-type: none"> Революції у Будапешті та Відні, унаслідок яких в Австро-Угорщині було повалено монархію Габсбургів.
12 листопада 1918 р.	<ul style="list-style-type: none"> Проголошення утворення Австрійської республіки.
16 листопада 1918 р.	<ul style="list-style-type: none"> Проголошення утворення Угорської республіки. Створення уряду на чолі з графом Карої
Реформи уряду Карої	<ul style="list-style-type: none"> Уведення загального виборчого права. Прийняття закону про свободу союзів і зборів, створення політичних організацій. Запровадження 8-годинного робочого дня. Заява про надання автономії національним меншинам, але на ділі це не реалізовувалося. Розроблення проекту закону про земельну реформу, на підставі якого держава могла експропріювати поміщицькі маєтки розміром від 200 до 500 хольдів (хольд — 0,57 га). Передбачалося розділити ці землі між селянами на ділянки по 5—20 хольдів, що передавалися на умовах вічної оренди або викупу протягом 50 років. Закон не було прийнято
Причини встановлення радянської влади	<ul style="list-style-type: none"> Ультиматум країн Антанти про створення в східній частині країни «нейтральної зони» з Румунією. Розпад «історичної Угорщини». Територіальні претензії з боку сусідніх держав. Національно-визвольний рух неугорського населення. Загострення соціально-економічного становища. Зростання впливу лівих сил, особливо комуністів. Вплив революційних подій радянської Росії
Результати	<ul style="list-style-type: none"> Передача урядом Карої влади комуністам і соціалістам, які 21 березня 1919 р. об'єдналися в партію — Соціалістичну партію Угорщини. Створення Революційної урядової ради, яка взяла на себе всю повноту влади в країні. Проголошення Угорської Радянської Республіки

■ Поразка Угорської революції

Причини поразки
<ul style="list-style-type: none"> Агресія країн Антанти, які побоювалися поширення «комуністичної зарази» в Європі. Прорахунки в соціально-економічній політиці зокрема, у вирішенні аграрного питання. Національно-визвольна боротьба національних меншин у межах «історичної Угорщини» (серби, хорвати, словаки, українці (русини), румуни). Територіальні претензії сусідніх держав. Зрив планів збройної допомоги радянською Росією. Штучність союзу між комуністами і соціал-демократами, розбіжності в основних питаннях державного будівництва. Червоний терор і незначна соціальна база радянського режиму

■ Установлення режиму М. Хорти

Риси режиму
<ul style="list-style-type: none"> • Необмежена влада М. Хорти. • Консерватизм. Обмеження демократичних прав і свобод. • Збереження представницьких, демократичних інститутів влади. • Легальне існування опозиції. Обмеження діяльності лівих сил. • Панування традиційної еліти (земельної аристократії). • Відсутність масової партії — опори правлячого режиму. • Монархічна, націоналістична демагогія

Румунія

■ Розвиток Румунії після Першої світової війни

Фактори впливу на розвиток Румунії	
позитивні	негативні
<ul style="list-style-type: none"> • Територія і населення країни збільшилися майже вдвічі. • Історичні суперники: Угорщина та Росія були знесилені й зазнали територіальних втрат на користь Румунії. Румунія отримала повний контроль над гирлом Дунаю. • Уникла революційної зміни влади; зберегла наступність влади, що забезпечувало внутрішню стабільність. • Стала одним із ключових союзників Антанти у Східній Європі 	<ul style="list-style-type: none"> • Новоприєднані території суттєво відрізнялися від старого королівства (Регату) — економічно, етнічно тощо. Ці території потрібно було інтегрувати, придушивши сепаратистські та національні рухи (30 % нової Румунії склали національні меншини). • Економічна відсталість. • Засилля старої традиційної еліти. • Територіальні придбання за рахунок сусідів породжували в останніх реваншистські настрої. • Перетворення Румунії на ланку «санітарного кордону» навколо СРСР мало значний відбиток на внутрішньополітичному житті (гоніння на ліві сили, обмеження демократичних свобод тощо)

■ Політичний розвиток Румунії

Етапи	Характеристика
I етап. 1918—1928 рр.	Домінування ліберальної партії в політичному житті. Прем'єрство братів Братіану (1922—1928 рр.)
II етап. 1928—1930 рр.	Перебування при владі націонал-селянської (царанистської) партії
III етап. 1930—1940 рр.	Правління короля Кароля II. Королівська диктатура (1938—1940 рр.)
IV етап. 1940—1944 рр.	Диктатура Й. Антонеску

■ Територіальні втрати Румунії у 1940 р.

Дата	Подія	Територія
Червень 1940 р.	Агресія СРСР	Бессарабія і Північна Буковина увійшли до складу СРСР
30 серпня 1940 р.	II Віденський арбітраж	Передача Північної частини Трансільванії Угорщині
7 вересня 1940 р.	Болгаро-румунський договір	Повернення Болгарії Південної Добруджі

■ Режим Й. Антонеску

Характеристика	
Причини встановлення режиму	<ul style="list-style-type: none"> • Криза монархічної диктатури Кароля II. • Переорієнтація зовнішньополітичного курсу країни на Німеччину. • Зростання авторитарних тенденцій. • Протистояння між армією та «залізною гвардією»
Привід	<ul style="list-style-type: none"> • Територіальні поступки Румунії СРСР, а згодом Угорщині та Болгарії
Риси диктатури Й. Антонеску (1940—1944 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Установлення поліцейського режиму. Державу було проголошено легіонерською, а Й. Антонеску став «кондуктором» — вождем держави. Було скасовано конституцію 1938 р., розпущено парламент, скасовано всі громадянські права і свободи. • Мілітаризація економіки. • Запровадження військового трибуналу. Масові репресії проти противників режиму. Створення концтаборів (на 1940 р. діяло 35 концтаборів). • Початок антисемітської кампанії
Результати	<ul style="list-style-type: none"> • Введення німецьких військ, які розмістилися в районах нафтових промислів. • Укладення нерівноправного торгового договору. • Установлення Німеччиною контролю над румунською промисловістю. • Перетворення Румунії на одного з основних постачальників продуктів харчування, сировини й особливо нафти до Німеччини. • Приєднання Румунії до Антикомінтернівського пакту. • Вступ у Другу світову війну на боці Німеччини

БОЛГАРІЯ

■ Наслідки Першої світової війни

Показники	Характеристика
Людські втрати	<ul style="list-style-type: none"> • Загинула п'ята частина чоловічого населення віком від 20 до 50 років. Загальні втрати склали: 155 тис. загиблих, 400 тис. поранених на фронтах і 150 тис. цивільного населення, що померли від тифу, холери, грипу
Матеріальні збитки	<ul style="list-style-type: none"> • Становили третину національного багатства. • Репарації склали 2,25 млрд франків
Територіальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> • Втрати 1/10 території. Греції передавалися: південна частина Кюстенджийського району, Західна Фракія та частина Адріанопольського округу. Унаслідок цих заходів Болгарія позбавлялася виходу до Егейського моря. Південна Добруджа залишилася у складі Румунії. Території Тімок, Царіброд, Босілеград, Струмїца передавалися Королівству сербів, хорватів і словенців
Зміни в економіці	<ul style="list-style-type: none"> • Падіння виробництва. • Розорення сільського господарства. • Розрив традиційних економічних зв'язків
Соціальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> • Зниження життєвого рівня населення
Політичні зміни	<ul style="list-style-type: none"> • Розгортання антивоєнних та соціальних виступів населення. • Політична криза. Владайське повстання (Радомирський бунт). • Проголошення республіки. • Зречення царя Фердинанда на користь Бориса III. • Прихід до влади лівих сил на чолі з А. Стамболійським; реформи уряду

■ Політичний розвиток Болгарії в 1920—1930-ті рр.

Уряди, роки	Внутрішня політика	Зовнішня політика
А. Стамболійський (1919—1923 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Запровадження загальної трудової повинності. • Прийняття у 1921 р. закону про максимум землеволодіння. • Сприяння розвитку кооперативного руху. • Спроба запровадити диктатуру села й селянства. Внутрішня політика підпорядковувалася цій ідеї 	<ul style="list-style-type: none"> • Підписання Нейського мирного договору, намагання пом'якшити його умови. • Спроби порозумітися з Королівством сербів, хорватів, словенців
А. Цанков (1923—1926 рр.) Прийшов до влади в результаті перевороту	<ul style="list-style-type: none"> • Переслідування лівих сил. • Розгром комуністичної партії 	<ul style="list-style-type: none"> • Намагання пом'якшити умови Нейського мирного договору. • Напружені відносини з сусідніми державами.
А. Цанков (1923—1926 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Підвищення заробітної плати військовим і державним службовцям, надання податкових пільг ремісникам, введення соціального страхування робітників тощо 	<ul style="list-style-type: none"> • Антирадянська політика
А. Ляпчев (1926—1931 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Пом'якшення репресії, оголошення амністії. • Дозвіл на діяльність політичних партій і організацій 	<ul style="list-style-type: none"> • Намагання пом'якшити умови Нейського мирного договору. • Антирадянська політика
А. Малінов та Н. Мушанов (1931—1934 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Намагання подолати наслідки економічної кризи 1930-х рр. 	<ul style="list-style-type: none"> • Намагання пом'якшити умови Нейського мирного договору
К. Георгієв (1934—1935 рр.) Прийшов до влади в результаті перевороту	<ul style="list-style-type: none"> • Скасування діючої конституції, розпуск Народних зборів, заборона партій (особливо Внутрішня македонська революційна організація (ВМРО)) та профспілок. • Установлення державного контролю над банками, що його здійснював банк «Болгарський кредит» за участю держави. • Уведення державної монополії на спирт, сіль, тютюн, нафтопродукти 	<ul style="list-style-type: none"> • Зближення з Англією та Францією, нормалізація стосунків з Югославією і встановлення дипломатичних відносин із СРСР (1934 р.)
Борис III (1935—1943 рр.) Кьосеїванов (1935—1940 рр.) Б. Філов (1940—1943 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> • Встановлення королівської диктатури. • Придушення опозиції, збереження її видимості. • Стимулювання переходу на вирощування технічних культур (волокнистих, олійних, садових). • Розвиток легкої промисловості 	<ul style="list-style-type: none"> • Зближення з Німеччиною. За її підтримки Болгарія домоглася скасування статей Нейського договору (Солонінська угода 1938 р.). • Повернення у 1940 р. Румунією Південної Добруджі (основна житниця країни, де вирощувалося 20 % сільгосппродукції). За це Болгарія вступила на боці Німеччини у Другу світову війну, категорично відмовившись взяти участь у війні проти СРСР, обмежившись окупацією Македонії та Фракії

■ Утворення Королівства сербів, хорватів і словенців (Югославії)

Характеристика	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Розпад Австро-Угорщини. • Національно-визвольна боротьба південнослов'янських народів. • Загарбницькі плани Італії щодо Адріатичного узбережжя. • Гегемоністські плани сербської еліти. • Прихильне ставлення Антанти до Сербії
Утворення Югославії	

■ Диктатура короля Александра (1929—1931 рр.)

Основні заходи
<ul style="list-style-type: none"> • Скасування Відовданської конституції. • Розпуск парламенту. • Створення королівського уряду на чолі з П. Жавковичем. • Заборона діяльності політичних партій. • Створення державного суду в політичних справах. • Заміна органів місцевого самоврядування інститутом державних комісарів. • Перейменування Королівства сербів, хорватів і словенців на Югославію (листопад 1929 р.). • Адміністративна реформа (поділ території країни на 9 банів, які не враховували історичних та етнічних меж). • «Сербізація» державного апарату. • Поширення ідеологічної концепції існування в Югославії «трименного народу» (сербі, хорвати, словенці)

Тема 6. Країни Азії, Африки та Латинської Америки

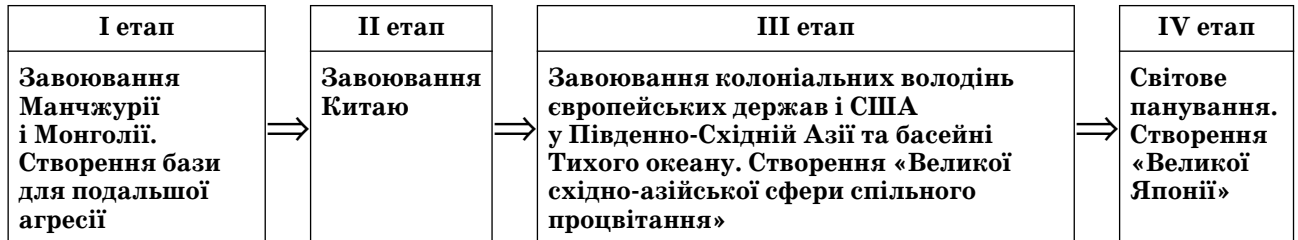
Японія

■ Розвиток Японії в 1920-ті рр.

Прояви демократичного розвитку	Прояви експансіоністської політики
<ul style="list-style-type: none"> • Запровадження загального виборчого права для чоловіків. • Становлення багатопартійності. • Розгортання масового робітничого та демократичного рухів 	<ul style="list-style-type: none"> • Розробка планів широкомасштабної експансії у Тихоокеанському регіоні (меморандум Танака). • Зміцнення і переозброєння флоту, армії. Збільшення військових витрат. • Зміцнення зв'язків між правлячою елітою та найбільшими концернами

Прояви демократичного розвитку	Прояви експансіоністської політики
<ul style="list-style-type: none"> • Започаткування створення системи соціального забезпечення 	<ul style="list-style-type: none"> • Здійснення обмежених військових акцій у Китаї. • Придушення антияпонського повстання у Кореї. • Прийняття закону про охорону громадського порядку, який посилив поліцейські переслідування

■ Етапи зовнішньої агресії Японії

■ Становлення тоталітарного режиму в Японії

Характеристика	
Політика	<ul style="list-style-type: none"> • Поступове усунення і заборона політичних партій, профспілок із політичного життя. (Замість розпущених політичних партій створювалася Асоціація допомоги трону, а замість профспілок — Патріотична промислова асоціація Великої Японії. • Репресії проти представників демократичних сил.) • Заколоти «молодих офіцерів». • Проголошення курсу «на мобілізацію національного духу»
Економіка	<ul style="list-style-type: none"> • Мілітаризація економіки. • Установлення воєнно-державного контролю над економікою через систему асоціацій, на чолі яких ставали представники найбільших корпорацій (створення «нової економічної структури»). • Демпінг у зовнішній торгівлі. • Мобілізація усіх ресурсів на підготовку до війни
Ідеологія	<ul style="list-style-type: none"> • Мілітаризм і експансіонізм. • Курс на створення «Великої східно-азійської сфери спільного процвітання»

КИТАЙ

■ «Рух 4 травня» (1919 р.)

Характеристика	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Невиправдання сподівань населення на покращення становища країни після Першої світової війни, скасування контрибуції, накладеної європейськими державами після придушення «боксерського повстання». • Передача Японії за версальським договором німецьких концесій у Шандуні. • Прояпонська політика правлячої верхівки
Привід	<ul style="list-style-type: none"> • Розгін демонстрації пекінських студентів із вимогами до уряду повернути півострів Шандунь, звільнити прояпонськи налаштованих чиновників та оголосити бойкот японським товарам
Учасники	<ul style="list-style-type: none"> • Студенти, робітники, підприємці та промисловці
Результати	<ul style="list-style-type: none"> • Усунення з посад прояпонськи налаштованих чиновників, звільнення заарештованих студентів; китайська делегація не підписала Версальського миру

Характеристика	
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання національної самосвідомості. • Утворення політичних партій та організацій лівого напрямку, що виступали за об'єднання країни, звільнення від іноземного засилля і проведення соціальних реформ • Створення у 1921 р. Комуністичної партії Китаю (КПК), яка швидко стала впливовою політичною силою в країні. Комуністи вбачали в революції єдиний засіб відродження країни. • Розгортання руху за «нову культуру», зокрема, уведення в літературу мови, близької до побутової. Це дало змогу отримати освіту багатьом мільйонам китайців. • Радикалізація національно-визвольного руху

■ Національна революція в Китаї у 1925—1927 рр.

Характеристика	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Напівколоніальна залежність Китаю. • Роздробленість країни. • Невирішеність аграрного питання. • Прагнення радянського керівництва і Комінтерну до розпалу світової революції
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • Об'єднання Китаю. • Здійснення модернізації країни. • Звільнення від колоніального поневолення. • Вирішення аграрного питання
Привід	<ul style="list-style-type: none"> • Розстріл у Шанхаї англійською поліцією мирної демонстрації китайських студентів
Основні події	<ul style="list-style-type: none"> • Оголошення уряду в Гуанчжоу національним. • «Північний похід» армії Гоміндану під керівництвом Чан Кайші (липень 1926 — початок 1927 р.). • Розрив між партією Гоміндан і КПК. • Переверот і розправа над комуністами (квітень 1927 р.). Встановлення особистої влади Чан Кайші. • Розгром мілітаристських угруповань. Об'єднання країни
Результати і наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Об'єднання Китаю під владою Гоміндану (Чан Кайші). • Започаткування соціально-економічних перетворень з метою модернізації країни. • Набуття Китаєм реального суверенітету. • Розгортання громадянської війни між партією Гоміндан і КПК

■ Політика Гоміндану

Внутрішня	Зовнішня
<ul style="list-style-type: none"> • Зміцнення державного сектору економіки. • Запровадження системи державного планування економікою. • Створення системи державного контролю над фінансами: банками, страховими компаніями, податками і митом. • Сприяння приватним інвестиціям. • Обмеження привілеїв іноземного капіталу, сприяння розвитку місцевого капіталу. • Прийняття закону про працю, створення системи офіційних державних профспілок, установлення мінімального рівня заробітної плати 	<ul style="list-style-type: none"> • Відновлення митної автономії і водночас ліквідація внутрішніх митних перепон. • Передача Китаю 20 із 33 концесій. • Спроби отримати закордонні позики для реконструкції країни закінчилися крахом. Почався навіть відплив іноземного капіталу з країни. • Погіршення зовнішньополітичного становища Китаю після японської агресії у Маньчжурію (1931—1932 рр.). Усі зусилля китайського керівництва отримати допомогу держав Заходу в боротьбі проти Японії не мали успіху

Сарвадайя (програма діяльності)	Сатьяграха (шляхи досягнення)
<ul style="list-style-type: none"> Захист людини від руйнівного впливу індустріальної цивілізації. Національне й духовне визволення від колоніалізму. Соціальна рівність і соціальна справедливість 	<ul style="list-style-type: none"> Ненасильницькі методи боротьби (ахімса) за незалежність: мітинги, демонстрації, відмова від участі в роботі колоніальної адміністрації, бойкот англійських товарів, демонстративне порушення законів колонізаторів тощо

■ Кампанії громадянської непокори в Індії у 1920—1930-ті рр.

Період Питання	1919—1922 рр.	1930—1931 рр.	1932—1933 рр.
Привід до проведення кампанії	Реформи управління Індією Монтегю і закон Роулетта. Амритсарська бійня (13 квітня 1919 р.)	Загострення соціального становища населення в результаті економічної кризи 1930-х рр. Приїзд до Індії комісії Саймона, що мала виробити конституцію для Індії, але до роботи цієї комісії не запросили діячів індійського національно-визвольного руху	Провал II Конференції круглого столу в Лондоні та переговори М. Ганді з віце-королем Індії про припинення репресій
Суть кампанії. Масштаби, методи боротьби	Кампанія бойкоту колоніальних установ і товарів. Ухиляння від сплати податків колонізаторам. Мітинги, демонстрації, страйки, бойкоти, збройні повстання (переважно в районах проживання мусульман). Акція була припинена після кривавих подій у Чаурі-Чаура, де селяни живцем спалили декілька поліцейських	26 січня 1930 р. було проголошено Днем незалежності Індії. «Соляний похід» (похід до моря, демонстративне порушення соляної монополії шляхом масового випарювання солі з морської води). Мітинги, демонстрації, страйки, бойкоти, збройні повстання (переважно в районах проживання мусульман)	Кампанія бойкоту колоніальних установ. Індивідуальна сатьяграха. Боротьба з дискримінацією «недоторканих». Повстання у князівствах
Основні вимоги	Протест проти обмежених реформ Монтегю, за скасування «закону Роулетта». Сварадж (самоуправління Індії)	Надання незалежності Індії. Виконання «11 пунктів» М. Ганді: про зміну економічної політики на користь індійських підприємців, звільнення політичних в'язнів, що не були звинувачені в насильницьких діях, тощо. Скасування колоніальної монополії на сіль	Припинення репресій, протест проти розпалювання національних і кастових протиріч в Індії, участь Індійського національного конгресу (ІНК) у розробці конституційних основ устрою Індії
Реакція колоніальної адміністрації	Репресії проти учасників акції, застосування збройних сил для придушення виступів. Арешт і ув'язнення М. Ганді (1922—1924 рр.)	Оголошення ІНК поза законом. Репресії проти учасників акції (заарештовано 60 тис. осіб, у тому числі й М. Ганді), пошук шляхів порозуміння з лідерами ІНК	Арешт і ув'язнення М. Ганді та інших лідерів ІНК. Розпалювання національних протиріч. Розробка нових законів про управління Індією. III Конференція круглого столу в Лондоні

Період Питання	1919—1922 рр.	1930—1931 рр.	1932—1933 рр.
Результати, наслідки	Розрив між ІНК і Мусульманською лігою. Скорочення кількості членів ІНК з 10 млн до 200 тис. осіб. Зміни в керівництві ІНК. Заклик М. Ганді до «конструктивності»: поширення ручного прядіння й ткацтва, боротьба з алкоголізмом, опіумопалінням, ліквідація кастової системи. Вступ у дію реформ Монтегю	Переговори з М. Ганді, укладення Делійського пакту (звільнення заарештованих, що не звинувачені у насильницьких діях, припинення кампанії громадської непокори). Участь М. Ганді в II Конференції круглого столу в Лондоні. Скасування соляної монополії. Деякі поступки індійським підприємцям, зміни в системі оренди землі селянами	Прийняття Акту про управління Індією, за яким країна перетворювалася на федеральний домініон під зверхністю віце-короля. Виборче право отримали 12 % населення, розширювалися права місцевих законодавчих органів. Перемога ІНК на виборах 1937 р., формування місцевих «конгресистських урядів»

Країни Близького та Середнього Сходу

■ Національні революції у Туреччині та Ірані

Питання	Країни	Туреччина	Іран (Персія)
Дата		• 1920—1923 рр.	• 1919—1922 рр.
Мета		• Створення національної Турецької держави. • Ліквідація умов Севрського договору. • Здійснення модернізації країни	• Відновлення державного суверенітету. • Ліквідація напівколоніальної залежності від Англії. • Здійснення модернізації країни
Характер		• Національно-визвольний	• Національно-визвольний, антиколоніальний
Лідери		• Мустафа Кемаль (Ататюрк)	• Реза-хан
Зовнішня підтримка		• Радянська Росія	• Радянська Росія
Результати, наслідки		• Створення національної Турецької держави. • Укладення Лозаннського договору. • Початок модернізації країни на європейський зразок (реформи Ататюрка)	• Відновлення суверенітету. • Установлення нової династії Пехлевідів (1925 р.). • Початок модернізації країни

■ Реформи Ататюрка в Туреччині

Галузь	Основні заходи
Економіка	<ul style="list-style-type: none"> • Етатизація (одержавлення) економіки, втручання держави в економічне життя, створення державного сектору економіки, імпортозамінна індустріалізація. • Ліквідація іноземних концесій шляхом націоналізації або викупу. • Уведення протекціоністських митних тарифів. • Запровадження податкових пільг для виробників сільгоспродукції. • Створення Національного банку. • Запровадження у 1930-х рр. елементів планової економіки

Галузь	Основні заходи
Соціальна сфера, релігія, культура	<ul style="list-style-type: none"> • Відділення церкви від держави, держави від церкви. Ліквідація халіфату. • Запровадження світської освіти. • Запровадження громадянського шлюбу, ліквідація багатожонства. • Зрівняння у правах жінок і чоловіків. • Запровадження європейської форми одягу. Дозвіл жінкам ходити без чадри. • Уведення Григоріанського календаря та європейського літочислення. • Заміна арабської системи письма на латинський алфавіт. Початок процесу ліквідації неписьменності. • Скасування шариатського суду. Запровадження світського судочинства. Уведення нового цивільного і кримінального кодексів
Висновок. У результаті реформ Туреччина стала найбільш економічно розвиненою державою регіону, ступила на європейський шлях розвитку	

■ Реформи Реза-хана в Ірані

Галузь	Основні заходи
Економіка	<ul style="list-style-type: none"> • Створення державного сектору економіки, будівництво великих підприємств, шляхів сполучення за рахунок держави. • Обмеження іноземних концесій. • Уведення протекціоністських митних тарифів. • Установлення контролю над іноземними нафтовими компаніями. • Створення Національного банку. • Запровадження монополії на зовнішню торгівлю. • Упорядкування земельних відносин. Продаж державних земель
Соціальна сфера, релігія, культура	<ul style="list-style-type: none"> • Запровадження світської освіти, обов'язкової початкової освіти. Започаткування процесу ліквідації неписьменності. • Створення Тегеранського університету (1934 р.) та сільськогосподарського інституту в Кереджі. • Дозвіл жінкам ходити без чадри. • Запровадження європейської форми одягу. • Заміна титулів на прізвіща. • Уведення Григоріанського календаря і європейського літочислення. • Запровадження цивільного та кримінального кодексів
Висновок. У результаті реформ Іран зміцнив економічну самостійність і суверенітет країни. Були закладені основи формування світської держави. Зміцнення при владі нової династії	

Країни Африки

■ Французькі колоніальні володіння в Африці у 1920—1930-ті рр.

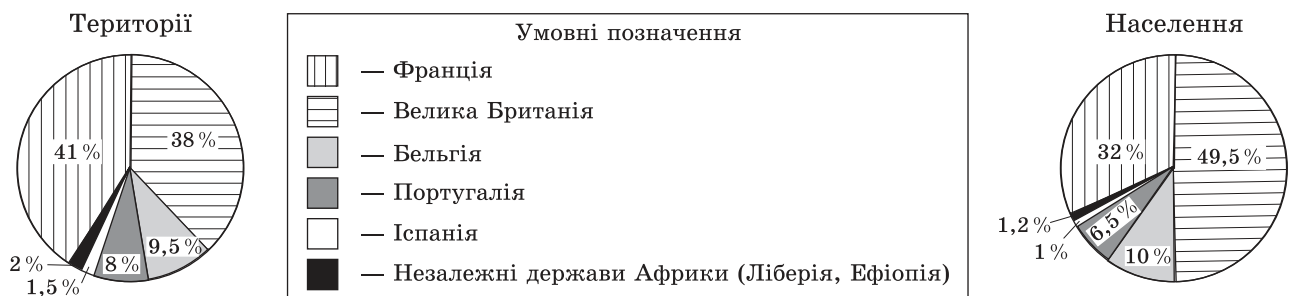
Назва	Територія	Особливості колоніальної політики
«Заморський департамент», тобто частина Франції	Алжир	Більшу частину територій генерал-губернаторств складали «анексовані країни і протекторати». Тут діяла «система індіженату» — система надзвичайних декретів про реквізиції, трудові повинності та інші обов'язки
Протекторати, де зберігалися традиційні органи влади (султани) під контролем французьких резидентів та радників	Туніс і Марокко	

Назва	Територія	Особливості колоніальної політики
Два генерал-губернаторства		Мешканці чотирьох сенегальських міст — «повноправні комуни» Дакар, Сен-Луї, Рюфіска, Горе — уважалися французькими громадянами і мали своє представництво в Національних зборах Франції. Однією з особливостей французької колоніальної політики в Африці був курс на асиміляцію її населення: перетворення африканців на «чорних французів» — повсюдно насаджувалася французька мова, система освіти повністю відбивала французьку. Місцева еліта мала можливість навчатися у Франції. У складі французької армії служило 134 тис. африканців («сенегальські стрілки»). Таким чином, місцева африканська еліта повністю формувалася у французькому середовищі. Це зумовило те, що й до сьогодні колишні французькі колонії мають тісні зв'язки зі своєю колишньою метрополією
Французька Західна Африка (ФЗА)	Включала 8 колоній: Мавританія, Сенегал, Французька Гвінея, Берег Слонової Кістки, Дагомея, Французький Судан, Нігер, Верхня Вольта і одну підмандатну територію Східне Того.	
Французька Екваторіальна Африка (ФЕА)	Включала 4 колонії: Габон, Середнє Конго, Убангі-Шарі, Чад і одну підмандатну територію Східний Камерун	
Окрема адміністративна одиниця	Мадагаскар	

■ Англійські колоніальні володіння в Африці в 1920—1930-ті рр.

Назва	Територія	Особливості колоніальної політики
Британська Західна Африка	Сучасні Гана, Нігерія, Сьєрра-Леоне, Гамбія	У переважній частині своїх володінь англійці використовували принцип «опосередкованого управління», суть якого полягала у формуванні органів влади з туземного населення під контролем англійців. «Туземна» адміністрація виконувала такі функції: збирання податків, організація суспільних робіт, підтримка законності й порядку. Головним елементом «туземної» адміністрації був вождь, який виконував функції традиційної влади та колоніальної адміністрації. Вождь формував усю вертикаль управління переважно зі своїх родичів, одноплемінників (трайбалізм). Нижні ланки колоніальної адміністрації не оплачувалися. Така система призводила до появи в багатоетнічних колоніях правлячого режиму, який користувався привілеями. Після здобуття незалежності система управління, заснована на принципах вождизму і трайбалізму, викликала криваві етнічні конфлікти
Британська Східна Африка	Сучасні Кенія, Уганда, Танзанія	
Британська Південна Африка	ПАС (сучасні ПАР), Ботсвана, Замбія, Зімбабве, Малаві, Лесото, Свaziленд	
Під англійським контролем також були Єгипет (з 1922 р. незалежний, але зберігалась англійська військова присутність) і Судан (перебував під спільним англо-єгипетським управлінням)		

■ Колоніальні володіння європейських держав на африканському континенті після Першої світової війни

Розвиток країн Латинської Америки в міжвоєнний період

Основні риси

- Поєднання політичного суверенітету та економічної залежності.
- Нерівномірність розвитку країн регіону.
- Спроби подолання економічної відсталості.
- Політична нестабільність.
- Злиденне становище більшої частини населення

Розвиток провідних країн регіону

Країна	Особливості розвитку
Аргентина	<p>У XIX — на початку XX ст. Аргентина — це переселенська країна (переважно вихідці з Іспанії та Італії). Економіка країни розвивалась у межах агроекспортної моделі: вона була однією з найбільших виробників сільгосппродукції у світі, яка йшла переважно на експорт (м'ясо, зернові й технічні культури).</p> <p>Наприкінці XIX ст. в країні розгортається широкий демократичний рух проти «елітарної демократії». Виникає перша масова політична партія — Громадянський радикальний союз на чолі з І. Ірігойеном. Під тиском руху в 1912 р. в країні було запроваджено загальне виборче право. Це дало могутній поштовх до лібералізації режиму в країні. Період 1916—1930 рр. увійшов в історію країни під назвою «епоха “ліберального реформізму”». Її пов'язують з президентством Іпполіто Ірігойєна (1916—1922, 1928—1930 рр.). Він дозволив діяльність профспілок, увів 8-годинний робочий день і двотижневу оплачувану відпустку. Було проведено земельну реформу, згідно з якою селянам із державного фонду було передано 8 млн га землі та захищалися права орендарів. Було розпочато боротьбу за націоналізацію нафтової промисловості. Проте його перетворення не були завершені.</p> <p>Економічна криза 1930-х рр. загострила становище в країні. У 1930 р. військові на чолі з генералом Ф. Урібуру здійснили переворот. Їх правління з 1930 р. по 1943 р. увійшло в історію країни як «десятиліття ганьби». Проте правління військових заклало нові тенденції розвитку. В умовах агроекспортної моделі розвитку в країні почала реалізовуватися широка програма імпортозамінної індустріалізації — заміна товарів, що експортувалися, на товари, які вироблялися в Аргентині. Запроваджувалися державні методи регулювання. Імпортозамінна індустріалізація призвела до серйозних змін у соціальній структурі суспільства: найчисленнішими і найвпливовішими прошарками суспільства стають наймані робітники і підприємці. Змінилась структура експорту країни. Аргентина перетворилася на аграрно-індустріальну країну. Проте досягти економічної незалежності їй не вдалося. Країна потрапила в технологічну залежність від провідних країн світу.</p> <p>У зовнішній політиці Аргентина проводила політику «лідера Південної Америки» й завжди знаходилася в опозиції до політики США. Аргентина відмовилася вступити до Ліги Націй і встановила дипломатичні відносини з радянською Росією (1921 р.). Засуджувала колоніальну дипломатичну політику США в Центральній Америці. У 1930-ті рр. пішла на зближення з Німеччиною</p>
Мексика	<p>Унаслідок революції 1910—1917 рр. до влади в Мексиці доступилася нова політична еліта. 1 травня 1917 р. було прийнято одну з найдемократичніших на той час конституцій. Вона закріплювала за нацією права на землю та її надра, зобов'язувала повернути селянам усі захоплені в них землі, а також наділити їх землею з державного фонду. Крім того, кожний штат установлював максимум землеволодіння, а надлишки викупувалися і розподілялися між селянами.</p> <p>Конституція визнавала права профспілок, установлювала 8-годинний робочий день. Початкова освіта стала обов'язковою і безкоштовною. Мексика проголошувалася демократичною президентською федеративною республікою</p>

Країна	Особливості розвитку
Мексика	<p>Найбільш ґрунтовні перетворення здійснив у Мексиці президент Ласаро Карденас (1934—1940 рр.). За його правління було покінчено з пануванням латифундій, селяни отримали в 2,5 рази землі більше, ніж за попередні 20 років, було націоналізовано залізницю та нафтову промисловість, утвердився демократичний устрій. Уряд проводив політику імпортозамінної індустріалізації та запроваджував протекціоністські закони для захисту власної промисловості.</p> <p>Зовнішня політика Мексики базувалася на принципах невтручання у внутрішні справи інших держав, на повазі суверенітету та рівноправ'я у міжнародних відносинах. Мексика була першою серед країн Латинської Америки, яка визнала СРСР і встановила з ним дипломатичні відносини (1924 р.). Країна прийняла тисячі політичних емігрантів з Іспанії після встановлення там режиму Ф. Франко; засудила акти агресії Німеччини та Японії. Особливі відносини склалися у Мексики зі США</p>
Бразилія	<p>Зустріла ХХ ст. відсталою аграрною країною, яка ще не пододала пережитки періоду існування рабства (було скасовано в 1888 р.). Повалення монархії і встановлення республіки (1889 р.) не змінили політичного життя в країні. Період з 1889 по 1930 р. увійшов в історію країни під назвою «стара республіка». Домінуюче становище в країні посідала земельна аристократія — латифундисти (виробники кави й цукрової тростини). Правлячу еліту формували аристократи штатів Сан-Паулу і Мінас-Жерайс. На початок 1920-х рр. існуючий в країні режим викликав відкрите невдоволення. Ініціативу виступу проти влади кавових магнатів узяли на себе молоді офіцери. Їх рух отримав назву «тенентський» (від португ. <i>tenente</i> — лейтенант). У 1922 р. у ряді гарнізонів спалахнули заколоти, після придушення яких нерозгромлені загони тенентистів утворили єдину колону та пройшли з боями з півдня на північ країни (1924—1927 рр.). Провідну роль у цьому русі відігравав начальник штабу колони капітан Л. Престес. Заколотників підтримали представники регіональних еліт, яким був заборонений доступ до вищої влади, а також підприємці й промисловці. Криза «старої республіки» стала очевидною. Економічна криза 1929—1933 рр. підірвала могутність старої еліти, до того ж вона не мала ніяких рецептів для виведення країни з кризи. У таких умовах у 1930 р. в країні відбулися президентські вибори. Правляча «Консервативна концентрація» перемогла своїми традиційними методами підкупів, залякувань, фальсифікацією виборів тощо. Але опозиція, об'єднана в «Ліберальний альянс» на чолі з Ж. Варгасом, не визнала поразки й захопила владу силою. Наступний період в історії країни отримав назву «Ера Варгаса» (1930—1964 рр.).</p> <p>У період свого президентства Ж. Варгас став ініціатором проведення широких реформ. Він установив режим особистої влади (1934 р.) і в перші роки свого правління симпатизував ідеям фашизму, намагаючись в усьому бути схожим на Муссоліні (як зовні, так і в політичній діяльності), але під час Другої світової війни кардинально змінив погляди: у 1942 р. оголосив війну Німеччині й навіть відправив воювати на боці антигітлерівської коаліції 30-тисячний корпус, який брав участь у бойових діях в Італії.</p> <p>За роки правління Ж. Варгаса в Бразилії було здійснено імпортозамінну індустріалізацію, створено державний сектор економіки (металургія, електроенергетика, транспорт), введено протекціоністські митні податки, розвідано й розпочато експлуатацію природних родовищ (боксити, залізна руда, нікель, золото). Освоювалися нові землі. Завдяки вмілій дипломатичній політиці домігся вигідних для країни зовнішніх інвестицій. У соціальній сфері було запроваджено страхування й трудове законодавство, уведено 8-годинний робочий день, визначено розмір мінімальної заробітної плати, пенсій, відпусток тощо. Значні кошти спрямовувалися урядом на розвиток освіти і культури. У той же час були розпущені всі політичні партії, запроваджена цензура, переслідувалась опозиція</p>

Тема 7. Розвиток культури

ОСВІТА. НАУКА. ТЕХНІКА

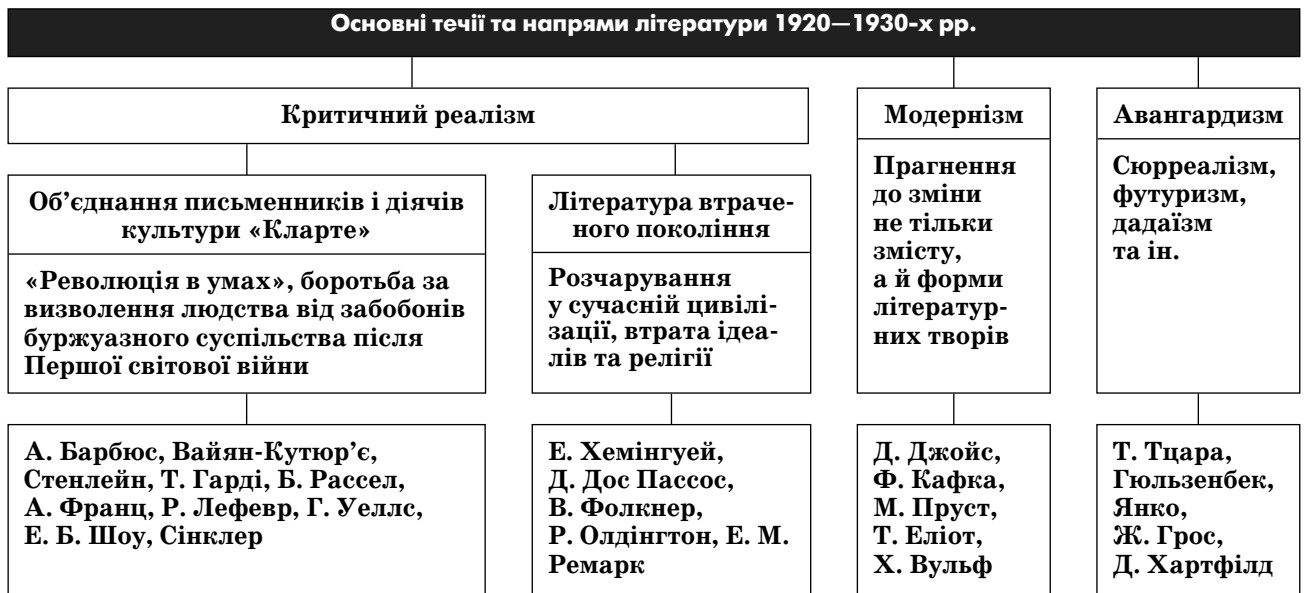
■ Найважливіші науково-технічні досягнення у міжвоєнний період

Дата	Наукове досягнення
1919 р.	Експериментальне підтвердження теорії відносності А. Ейнштейна
1922 р.	Винайдення Ф. Бентінгом і Дж. Чедвігом інсуліну. Хворим на цукровий діабет починають робити ін'єкції
1924 р.	Вдалий експеримент із розщеплення атома
1926 р.	Установлено телефонний зв'язок між Лондоном і Нью-Йорком на основі розвитку радіотехніки
1926 р.	Перший переліт через Північний полюс на дирижаблі «Норвегія» під керівництвом Р. Амундсена
20—21 травня 1927 р.	Перший безпосадочний переліт через Атлантичний океан американського льотчика Ч. Ліндберга
1928 р.	Винайдення А. Флемінгом пеніциліну
1929 р.	Навколосвітня подорож дирижабля «Граф Цепелін»
1930 р.	Відкриття планети Плутон та сукупності Галактик
1931 р.	Досягнення стратосфери на повітряній кулі
1932 р.	У СРСР вперше у світі розпочато промислове виробництво синтетичного каучуку
1932 р.	Перша передача зображення, що рухається
1933 р.	Е. Руска. Створення першого електронного мікроскопа
1934 р.	Відкриття подружжям Кюрі штучної радіоактивності
1936 р.	Пуск першого в Європі циклотрона в Ленінградському радієвому інституті за участю І. Курчатова
18—20 червня 1937 р.	Переліт на літаку через Північний полюс із СРСР до США (льотчики В. Чкалов, Г. Байдуков, О. Беляков)
21 травня 1937 р. — 21 лютого 1938 р.	Робота у Північному Льодовитому океані радянської дрейфуючої станції під керівництвом І. Папаніна
1938 р.	Відкриття П. Капіцею надтекучості рідкого гелію
1938 р.	Винайдення Ч. Карлсоном «сухого методу отримання зображення» (грец. — ксерокс). У 1946 р. було створено перший комерційний варіант копіювальної машини
14 вересня 1939 р.	Політ першого вертольота, спроектованого І. Сікорським
1939 р.	Запуск першого реактивного літака, який досяг швидкості 774 км/год

■ Умови розвитку культури в демократичних і тоталітарних державах

Тоталітарні держави	Демократичні держави
<ul style="list-style-type: none"> • Державний контроль над засобами масової інформації і творчістю митців. • Жорстка цензура. • Панування єдиної ідеології, на яку повинна працювати вся культурна сфера. • Офіційне встановлення домінуючих стилів, жанрів. • Ідеологізація науки. • Заборона певних творів, стилів, жанрів. • Репресії проти незгодних з існуючим режимом 	<ul style="list-style-type: none"> • Свобода творчості. • Різноманітність жанрів, стилів, напрямів. • Відсутність офіційної цензури. • Відсутність спільної ідеології. • Фінансова залежність митців. • Комерціалізація культури. • Розподіл культури на «елітарну» та «масову». • Засилля «масової культури»

ЛІТЕРАТУРА. МИСТЕЦТВО

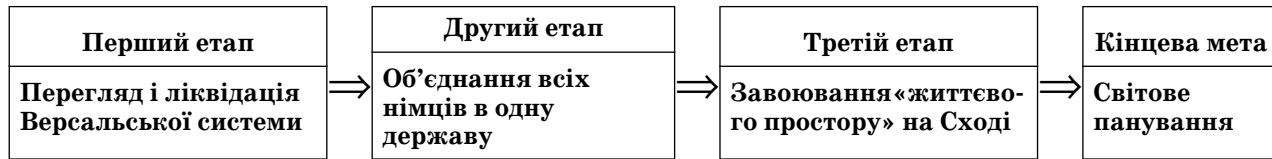
■ Олімпійські ігри в міжвоєнний період

Дата	Назва
1920 р.	VII Літні Олімпійські ігри, Атверпен (Бельгія)
1924 р.	VIII Літні Олімпійські ігри, Париж (Франція)
	I Зимові Олімпійські ігри, Шамон (Франція)
1928 р.	IX Літні Олімпійські ігри, Амстердам (Голландія)
	II Зимові Олімпійські ігри, Сент-Моріц (Голландія)
1932 р.	X Літні Олімпійські ігри, Лос-Анджелес (США)
	III Зимові Олімпійські ігри, Лейк-Плесид (США)
1936 р.	XI Літні Олімпійські ігри, Берлін (Німеччина)
	IV Зимові Олімпійські ігри, Гарміш-Паркенкірхен (Німеччина)

Тема 8. Міжнародні відносини

НАРОСТАННЯ ЗАГРОЗИ ВІЙНИ

■ Шлях Гітлера до світового панування

■ Основні підходи до формування системи європейської безпеки

Політика колективної безпеки	Політика умиротворення агресора
<ul style="list-style-type: none"> • Збереження незмінності існуючих кордонів. • Укладення угод про взаємну допомогу проти агресорів. • Співробітництво з СРСР у створенні системи колективної безпеки 	<ul style="list-style-type: none"> • Існуючі кордони в Європі не є справедливими і остаточними. • Вирішення міжнародних проблем шляхом взаємних поступок. • Співробітництво з Німеччиною

■ Загострення міжнародної ситуації в 1930-ті рр. Назрівання Другої світової війни

Рік	Основні події	Результат	Наслідки	
			для країн Заходу	для фашистського блоку
1931	Агресія Японії проти Китаю	Окупація Маньчжурії, створення маріонеткової держави Маньчжоу-Го	Безпорадність Ліги Націй у розв'язанні даної проблеми	Зародження вогнища Другої світової війни на Далекому Сході. Створення прецеденту безкарності агресії
1934	Прийняття Німеччиною «Чотирирічного плану». Створення Німеччиною військово-повітряних сил («Люфтваффе»)	Початок відновлення німецької армії і воєнної промисловості. Відновлення воєнної авіації Німеччини	Порушення Версальського договору	Зародження вогнища Другої світової війни в Європі. Зміцнення збройних сил Німеччини
1935	Запровадження в Німеччині загальної військової повинності. Англо-німецька воєнно-морська угода	Початок створення «вермахту». Дозвіл Німеччині на створення воєнно-морського флоту більшого, ніж французький	Порушення Версальського договору і Вашингтонських домовленостей	Зміцнення збройних сил Німеччини. Формування 36 дивізій. Створення ВМС Німеччини
1935—1936	Агресія Італії проти Ефіопії	Загарбання Італією Ефіопії	Перетворення Ліги Націй на формальну організацію, яка не має механізмів впливу на агресора	Розширення колоніальних володінь Італії у Східній Африці. Зміцнення агресивних держав, переконаних у безкарності

Рік	Основні події	Результат	Наслідки	
			для країн Заходу	для фашистського блоку
1936	Уведення німецьких військ у Рейнську демілітаризовану зону	Мілітаризація Рейнської зони	Порушення Версальського договору. Погіршення воєнно-стратегічного становища Франції	Будівництво оборонних споруд на кордоні з Францією. Зміцнення переконаності в безкарності агресії
1936—1939	Громадянська війна в Іспанії	Поразка республіканців, встановлення диктатури Ф. Франко	Погіршення воєнно-стратегічного становища Франції. Ускладнення відносин з Радянським Союзом	Випробування нових зразків зброї. Набуття бойового досвіду. Утворення та зміцнення блоку агресивних держав. Поява потенційного союзника — Іспанії
1937—1939	Агресія Японії проти Китаю	Захоплення Північного та Центрального Китаю	Загроза англійським і американським інтересам на Далекому Сході та в басейні Тихого океану. Порушення Вашингтонських домовленостей	Посилення позицій на Сході. Зміцнення блоку агресивних держав
1938	«Аншлюс» Австрії	Перетворення Австрії у провінцію III Рейху	Версальський договір утратив силу. Ліквідація Версальської системи	Використання Німеччиною промислової та сировинної бази Австрії. Формування 35 нових дивізій. Поява спільного кордону Німеччини з Італією та Угорщиною
1938	Мюнхенська угода	Відторгнення від Чехословаччини Судетської області на користь Німеччини, задоволення територіальних зазіхань Польщі	Утрата країнами Заходу основного союзника на сході Європи. Порушення співвідношення сил у Східній Європі. Міжнародна ізоляція СРСР, зрив планів створення дієвої системи колективної безпеки	Зміна співвідношення сил на світовій арені на користь фашистського блоку. Встановлення контролю над Східною Європою. Зростання воєнно-промислового потенціалу Німеччини, зміцнення боєздатності армії
1939	Ліквідація Чехословаччини, загарбання Мемеля Німеччиною та Албанії Італією	Створення протекторату Чехія і Моравія. Проголошення незалежності Словаччини. Задоволення територіальних зазіхань Угорщини за рахунок частини Словаччини й Карпатської України	«Прозріння» лідерів країн Заходу, спроба відновлення балансу сил у Європі. Пошук шляхів зближення з СРСР	Розширення кордонів III Рейху. Зростання воєнно-промислового потенціалу Німеччини. Створення сприятливих умов для подальшої агресії

Рік	Основні події	Результат	Наслідки	
			для країн Заходу	для фашистського блоку
1939	Радянсько-німецький пакт про ненапад і таємний протокол до нього	Розподіл сфер впливу між Німеччиною та СРСР у Східній Європі	Провал спроб створення системи колективної безпеки на основі воєнно-політичного союзу Англії, Франції, СРСР. Погіршення воєнно-стратегічного становища Франції та Англії	Забезпечення «свободи рук» для агресії проти Польщі. Нейтралітет СРСР у майбутньому конфлікті. Уникнення війни на два фронти

Згуртування сил агресії

■ Формування блоку агресивних держав

Дата	Подія
Жовтень 1936 р.	Італо-німецький протокол про співробітництво («вісь Берлін—Токіо»)
25 листопада 1936 р.	Угода між Німеччиною та Японією про боротьбу проти Комуністичного Інтернаціоналу («антикомінтернівський пакт»)
6 листопада 1937 р.	Приєднання Італії до Антикомінтернівського пакту. Утворення «вісі Берлін—Рим—Токіо»
24 лютого 1939 р.	Приєднання Угорщини та Маньчжоу-Го до Антикомінтернівського пакту
27 березня 1939 р.	Приєднання Іспанії до Антикомінтернівського пакту
22 травня 1939 р.	Договір між Німеччиною та Італією про воєнне й політичне співробітництво строком на 10 років («Сталевий пакт»)
Серпень 1939 р.	Словацько-німецький воєнний договір
Вересень—листопад 1940 р.	Переговори між Німеччиною та СРСР про приєднання останнього до Троїстого пакту. СРСР погодився, але Німеччина так і не дала відповіді
27 вересня 1940 р.	Троїстий пакт між Німеччиною, Італією та Японією
20—24 листопада 1940 р.	Приєднання Угорщини, Румунії та Словаччини до Троїстого пакту
1 березня 1941 р.	Приєднання Болгарії до Троїстого пакту
Травень 1941 р.	Розробка плану спільних дій Німеччини та Фінляндії проти СРСР (план «Голубий псець»). Приєднання Фінляндії до Троїстого пакту
Червень 1941 р.	Приєднання Іспанії до Троїстого пакту
25 березня 1941 р.	Приєднання Югославії до Троїстого пакту (угода не набрала чинності)
15 червня 1941 р.	Приєднання Незалежної держави Хорватія (НДХ) до Троїстого пакту
25 листопада 1941 р.	Подовження терміну дії Антикомінтернівського пакту на 5 років. Приєднання до нього Фінляндії, Хорватії, Данії, Румунії, Словаччини, Болгарії, китайського уряду Ван Цзинвею
1942 р.	Приєднання Сіаму (Таїланду), Маньчжоу-Го та китайського уряду Ван Цзинвею до Троїстого пакту

Тема 1. Друга світова війна (1939—1945 рр.)

ПОЧАТОК ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

■ Причини і характер Другої світової війни

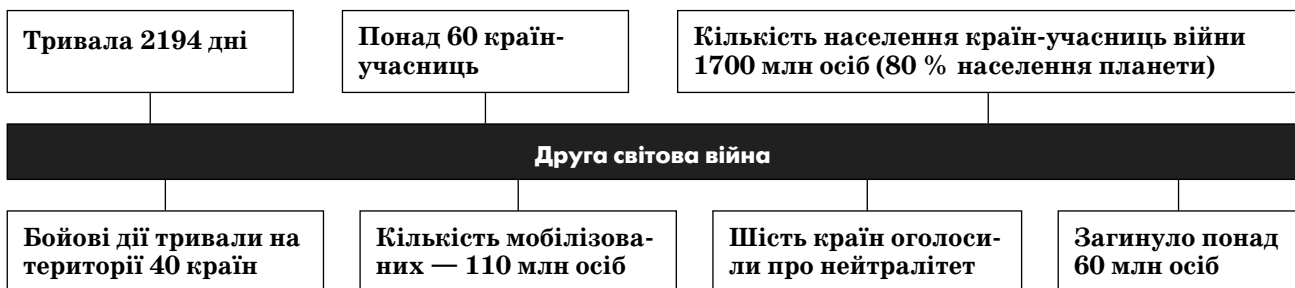
Характеристика	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Несправедливість Версальської системи поставила багато народів у принизливе становище, сприяла приходу до влади сил, які прагнули реваншу, нового переділу світу. Більшою мірою це проявилось у політиці Німеччини, Італії, Японії. Вони і стали ініціаторами війни. • Економічна криза 1930-х рр. загострила суперечності між країнами світу, що позбавило їх можливості об'єднати зусилля у боротьбі за збереження миру. Систему безпеки, створену в 1920-ті рр., було зруйновано. • Політика урядів Англії та Франції, спрямована на «умиротворення» агресора, а також «ізоляція» США, які, прийнявши закон про нейтралітет, фактично самоусунулися від впливу на розвиток подій у світі. • СРСР, підписавши з Німеччиною пакт про ненапад і таємний протокол до нього, відкрив Німеччині шлях для нападу на Польщу
Характер	<ul style="list-style-type: none"> • Агресивно налаштовані держави — Німеччина, Італія, Японія та їх союзники — прагнули до розширення власних територій, завоювання ринків збуту та джерел сировини. З їхнього боку війна була загарбницькою. • Для країн, які зазнали агресії і були окуповані, війна була справедливою. • СРСР. У період від 17 вересня 1939 р. по 22 червня 1941 р. Радянський Союз сам виступав у ролі агресора, приєднавши до себе значні території, які на той час належали Польщі, Румунії, Фінляндії, а також Прибалтику (Естонія, Латвія, Литва). Але після нападу Німеччини СРСР виніс на собі основний тягар боротьби з фашистською Німеччиною, і для нього війна мала справедливий характер. Її по праву назвали Великою Вітчизняною війною

■ Періодизації Другої світової війни

Етапи	Події
Варіант I	
I етап. 1 вересня 1939 р. — 19 листопада 1942 р.	Стратегічна ініціатива належить державам-агресорам. Німеччина, Італія, Японія та їх союзники зуміли оволодіти значними територіями в Європі, Африці, Азії, Океанії
II етап. 19 листопада 1942 р. — 9 травня 1945 р.	Стратегічна ініціатива повністю переходить до країн антигітлерівської коаліції, об'єднані сили якої розгромили війська Німеччини та її союзників у Європі й змусили їх капітулювати
III етап. 9 травня 1945 р. — 2 вересня 1945 р.	Завершення війни на Тихому океані та розгром мілітаристської Японії. Кінець Другої світової війни

Етапи	Події
Варіант II	
I етап. 1 вересня 1939 р. — 22 червня 1941 р.	Напад Німеччини, а згодом і СРСР, на Польщу. Вступ у війну Англії та Франції. Загарбання гітлерівською Німеччиною континентальної частини Європи. Повітряна війна над Англією. Боротьба за Атлантику. Приєднання до СРСР Західної України та Західної Білорусії, частини Фінляндії, Бессарабії, Північної Буковини та Прибалтики
II етап. 22 червня 1941 р. — 19 листопада 1942 р.	Напад Німеччини та її союзників на СРСР. Зрив планів блискавичної війни. Формування антигітлерівської коаліції
III етап. 19 листопада 1942 р. — 1943 р.	Корінний перелом у ході війни (Сталінградська, Курська битви, битва під Ель-Аламейном і розгром німецько-італійських військ у Північній Африці; поразка японського флоту в битвах біля атола Мідуей у Кораловому морі, перемога англо-американських військ у битві за Гуадалканал). Перехід стратегічної ініціативи на бік країн антигітлерівської коаліції
IV етап. Кінець 1943 р. — 9 травня 1945 р.	Наступ країн антигітлерівської коаліції по всіх фронтах. Розпад блоку фашистських держав. Звільнення народів Європи від гітлерівського поневолення. Розгром і капітуляція гітлерівської Німеччини
V етап. 9 травня — 2 вересня 1945 р.	Завершення бойових дій в азіатсько-тихоокеанському регіоні. Розгром і капітуляція Японії
Варіант III	
I етап. 1 вересня 1939 р. — весна 1941 р.	Німецька агресія в Європі. Установлення німецького контролю над континентальною частиною Європи (крім СРСР)
II етап. Літо 1941 р. — осінь 1942 р.	Набуття світового характеру війни. Розгортання бойових дій в Європі, Азії, Африці на просторах Світового океану. Створення антигітлерівської коаліції
III етап. Кінець 1942 р. — 1943 р.	Корінний перелом у ході війни. Перехід стратегічної ініціативи на бік країн антигітлерівської коаліції
IV етап. 1944—1945 рр.	Розгром країн фашистського блоку

■ Друга світова війна в цифрах

ОСНОВНІ ПОДІЇ ПЕРШОГО ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939—1941 рр.)

■ Початок Другої світової війни

Дата	Події
1 вересня 1939 р.	Напад Німеччини на Польщу. Початок здійснення операції «Вайс»
3 вересня 1939 р.	Оголошення Англією та Францією війни Німеччині
5 вересня 1939 р.	Заява США про нейтралітет
16 вересня 1939 р.	Підписання радянсько-японської угоди про припинення вогню в районі р. Халхін-Гол (Монголія)
17 вересня 1939 р.	Напад СРСР на Польщу. Початок «визвольного походу» Червоної Армії
28 вересня 1939 р.	Підписання Німеччиною і СРСР Договору про дружбу і кордони
30 листопада 1939 р. — 12 березня 1940 р.	Агресія СРСР проти Фінляндії. Радянсько-фінська війна
17 грудня 1939 р.	Виключення СРСР із Ліги Націй як агресора
9 квітня 1940 р.	Напад Німеччини на Данію та Норвегію (операція «Везерські навчання»)
10 травня 1940 р.	Початок німецького наступу проти Бельгії, Голландії, Люксембургу та Франції. Початок реалізації плану «Грюн»
14 травня 1940 р.	Капітуляція Голландії
27 травня 1940 р.	Капітуляція Бельгії. Початок евакуації англійських військ із Дюнкерка (операція «Динамо» до 4 червня)
10 червня 1940 р.	Вступ Італії у Другу світову війну. Оголошення війни Франції
25 червня 1940 р.	Вступ у дію перемир'я між Німеччиною та Францією
26 червня 1940 р.	Ультиматум Румунії з боку СРСР
28 червня 1940 р.	Вступ радянських військ у Бессарабію та Північну Буковину
3 липня 1940 р.	Напад англійського флоту на французький в Орані та інших портах із метою не допустити його захоплення Німеччиною (операція «Катапульт»)»
7 серпня 1940 р.	Напад італійських військ на Британське Сомалі
13 серпня 1940 р.	Початок «Битви за Англію»
30 серпня 1940 р.	Другий віденський арбітраж, передача Румунією Угорщині північної частини Трансільванії
Вересень 1940 р.	Початок італійського наступу в Єгипті
6 вересня 1940 р.	Установлення диктатури Й. Антонеску в Румунії
27 вересня 1940 р.	Підписання Троїстої угоди (пакту) між Німеччиною, Італією та Японією. Поділ сфер впливу між країнами-агресорами
7 жовтня 1940 р.	Уведення німецьких військ до Румунії
28 жовтня 1940 р.	Напад Італії на Грецію
5 листопада 1940 р.	Обрання утретє Ф. Рузвельта президентом США
12—14 листопада 1940 р.	Переговори В. Молотова у Берліні з А. Гітлером і Й. Ріббентропом про умови приєднання СРСР до Троїстої угоди (пакту)

Дата	Події
20—24 листопада 1940 р.	Приєднання Угорщини, Румунії, Словаччини до Троїстої угоди (пакту)
7 грудня 1940 р.	Початок англійського наступу проти італійців у Єгипті
18 грудня 1940 р.	Підписання Гітлером директиви № 21 (план «Барбаросса») про підготовку нападу на СРСР
Кінець січня 1941 р.	Початок англійського наступу в Східній Африці
Лютий 1941 р.	Прибуття німецьких військ до Північної Африки під командуванням генерала Роммеля
1 березня 1941 р.	Приєднання Болгарії до Троїстої угоди (пакту)
11 березня 1941 р.	Прийняття конгресом США закону про ленд-ліз
25 березня 1941 р.	Приєднання Югославії до Троїстої угоди (пакту)
27 березня 1941 р.	Державний переворот у Югославії
5 квітня 1941 р.	Підписання пакту про ненапад між Югославією і СРСР
6 квітня 1941 р.	Напад Німеччини та її союзників на Югославію і Грецію (операція «Маріта»)
11 квітня 1941 р.	Проголошення незалежності Хорватії
13 квітня 1941 р.	Підписання у Москві радянсько-японського пакту про нейтралітет
18—21 квітня 1941 р.	Укладення перемир'я між Німеччиною із Югославією та Грецією
6 травня 1941 р.	Призначення Й. Сталіна Головою Раднаркому
11 травня 1941 р.	Переліт Р. Гесса до Англії
19 травня 1941 р.	Капітуляція італійських військ у Східній Африці. (Італійські війська остаточно припинили опір 27 листопада 1941 р.)
20 травня 1941 р.	Висадка німецьких військ на о. Крит
Травень 1941 р.	Полювання англійського флоту в Атлантиці на німецький лінкор «Бісмарк», його потоплення
14 червня 1941 р.	Заява ТАРС про безпідставність чуток про підготовку Німеччини до війни з СРСР
22 червня 1941 р.	Напад Німеччини на СРСР

■ Успіхи Німеччини в 1939—1941 рр.

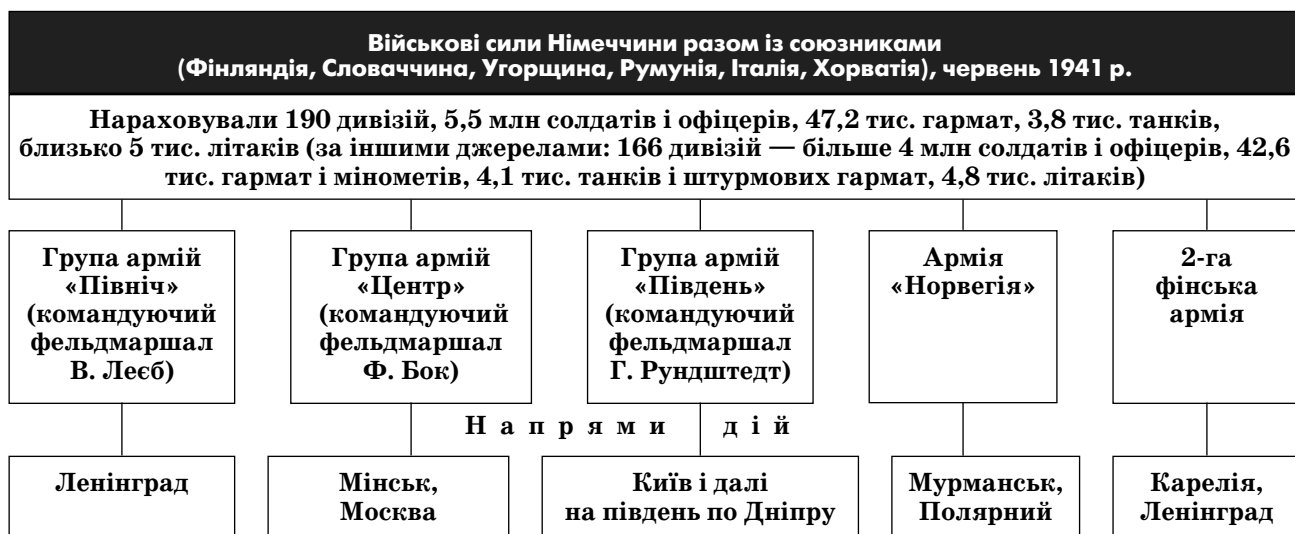
Причини успіхів
<ul style="list-style-type: none"> • Застосування Німеччиною стратегії «бліцкригу» (блискавичної війни), що надавала їй перевагу у воєнній силі. • Чітка взаємодія родів військ німецької армії, особливо танків і авіації. • Сподіваючись досягти мирних домовленостей та віддаючи перевагу оборонним діям, Англія і Франція віддали стратегічну ініціативу Німеччині. • Німеччині вдалося уникнути війни на два фронти. • Мобілізація усіх ресурсів Німеччини на війну. • Постачання СРСР Німеччині стратегічної сировини

■ Тривалість воєнних кампаній Німеччини проти країн Європи в 1939—1941 рр.

Країна	Дата	Кількість днів
Польща	1 вересня — 5 жовтня 1939 р.	35
Данія	3 квітня 1940 р.	1
Норвегія	3 квітня — 10 липня 1940 р.	63
Люксембург	10 травня 1940 р.	1
Нідерланди	10—14 травня 1940 р.	5

Країна	Дата	Кількість днів
Бельгія	10—28 травня 1940 р.	19
Франція	10 травня — 22 червня 1940 р.	44
Югославія	6—18 квітня 1941 р.	13
Греція	6 квітня — 1 червня 1941 р.	52

■ План «Барбаросса»

■ Територіальні придбання СРСР у 1939—1941 рр.

Дата	Подія	Територія
Вересень 1939 р.	«Визвольний похід» Червоної Армії (агресія проти Польщі)	Західноукраїнські та західнобілоруські землі
30 листопада 1939 р. — 1940 р.	Радянсько-фінська війна («Зимова війна»)	Країни Прибалтики (Литва, Латвія, Естонія)
1940 р.	Агресія проти Румунії	Бессарабія, Північна Буковина

■ Динаміка зростання збройних сил СРСР

Жива сила, тис. осіб		Танки, тис. одиниць	
На 01.01.1939 р.	1943	На 01.01.1939 р.	18,4
На 22.06.1941 р.	5710	На 22.06.1941 р.	23,3
Гармати, тис. одиниць		Літаки, тис. одиниць	
На 01.01.1939 р.	55,8	На 01.01.1939 р.	17,5
На 22.06.1941 р.	115,9	На 22.06.1941 р.	22,4

■ Основні битви на радянсько-німецькому фронті в 1941 р.

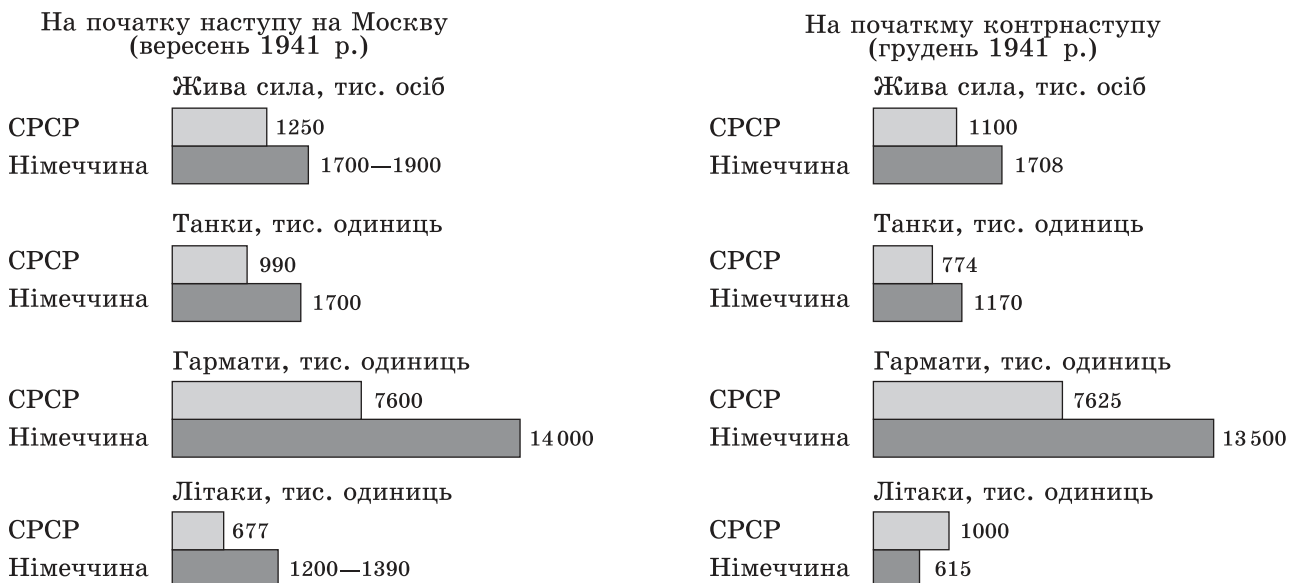
Битва	Дата	Значення
Танкова битва в районі Рівне—Дубно—Луцьк—Броди	23—29 червня 1941 р.	Затримка на тиждень просування ворога. Це було досягнуто дорогою ціною: із 4,2 тис. танків Південно-Західного фронту залишилося лише 737. Ворог утратив лише декілька сотень танків. Удар механізованих корпусів зірвав спробу ворога зі сходу оволодіти Києвом і дав можливість підготувати оборонні рубежі на підступах до міста. Примусив ворога передчасно ввести у бій резерви
Київська оборонна операція	7 липня — 26 вересня 1941 р.	Події Київської оборонної операції зірвали плани німецького командування швидко оволодіти містом, примусили змінити напрям головного удару, що зрештою призвело до провалу плану «Барбаросса»
Смоленська битва	10 липня — 10 вересня 1941 р.	Запекла оборона радянських військ на московському напрямі та в Україні примусила ворога змінити стратегію головного наступу. Головний удар тепер був спрямований на Україну. Це зрештою призвело до провалу плану «Барбаросса»
Оборона Одеси	5 серпня — 16 жовтня 1941 р.	Радянські війська, що протягом 72 днів здійснювали оборону міста, приковували до себе значні сили ворога, завдавши їм великих втрат — понад 300 тис. осіб. Оборона міста давала можливість Чорноморському флоту впродовж другої половини 1941 р. контролювати всю акваторію Чорного моря, загрожуючи узбережжю Румунії та нафтовим родовищам
Битва за Ленінград	10 липня 1941 р. — 27 січня 1944 р.	Група армії «Північ» не виконала своє стратегічне завдання — захопити місто. Оборона міста потребувала значних сил німецьких військ. Балтійський флот СРСР вдалося врятувати від остаточного знищення
Оборона Севастополя	30 жовтня 1941 р. — 4 липня 1942 р.	На тривалий час оборона Севастополя прикувала значні сили німецьких військ, завдавши їм суттєвих втрат. Було зірвано плани по знищенню Чорноморського флоту СРСР
Битва за Москву	30 вересня 1941 р. — 7 січня 1942 р.	Німецькі війська було відкинуто від Москви, їх втрати склали 500 тис. осіб і 1,3 тис. танків. Стратегія «бліцкригу» зазнала повної поразки. Перемога під Москвою зміцнила антигітлерівську коаліцію та віру населення СРСР у майбутню перемогу

■ Причини поразки Червоної Армії улітку—восени 1941 р.

Зовнішні	Внутрішні
<ul style="list-style-type: none"> • За всіх політичних і військових обставин напад фашистської Німеччини на СРСР носив раптовий характер. • Значний військовий потенціал гітлерівської Німеччини та її союзників; тільки в Європі нацистами було захоплено арсенал, яким можна було озброїти 200 дивізій 	<ul style="list-style-type: none"> • Було допущено грубі прорахунки у визначенні дати початку війни, оперативній побудові й розташуванні військ у три ешелони, що дало можливість вермахту завдати удару окремо по кожному угрупованню. • Помилковою виявилась військова доктрина про «війну малою кров'ю на території ворога». • Боротьба між різними угрупованнями в Червоній Армії загальмувала переозброєння військ новою технікою. • Напередодні війни Й. Сталін відмовився привести війська західних округів у бойову готовність, хоча мав точні відомості щодо початку війни

Зовнішні	Внутрішні
<ul style="list-style-type: none"> Вермахт мав дворічний досвід ведення війни в Європі та переважав радянські війська в професійній підготовці 	<ul style="list-style-type: none"> Репресії 1937—1938 рр. знищили кращі офіцерські та командні кадри Червоної Армії (загалом було репресовано 43 тис. осіб командного складу)
<p>Висновок. Уся відповідальність за військові поразки лежить на керівництві партії, армії, держави і особисто на Й. Сталіні</p>	

■ Співвідношення сил у битві за Москву

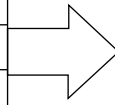
■ Місця найбільших битв і кількість радянських військовополонених* (за німецькими даними)

Дата	Місця битв	Кількість військовополонених, тис. осіб
Червень 1941 р.	Білосток—Мінськ	328
	Смоленськ	310
	Умань	103
Вересень 1941 р.	Київ	665
	Вязьма, Брянськ	663
1942 р.	Харків	227
	Керч	180

*Загальна кількість радянських військовополонених склала 4 млн 59 тис. осіб. Тільки протягом 1941 р. у полон потрапило 2 млн осіб (49 %).

■ Евакуація великих промислових підприємств на Схід СРСР у 1941—1942 рр.*

Район, з якого було евакуйовано	Кількість підприємств
Україна	550
Білорусь	109
Естонія	62
Москва і Московська обл.	498
Ленінград	92
Інші райони	212

Район евакуації	Кількість підприємств
Поволжя	226
Урал	667
Західний Сибір	244
Східний Сибір	78
Казахстан та Середня Азія	308

■ Формування антигітлерівської коаліції

Дата	Основні події
Березень 1941 р.	Прийняття Сенатом США закону про ленд-ліз
22 червня 1941 р.	Напад Німеччини на СРСР. Заява прем'єр-міністра В. Черчілля про те, що Велика Британія надасть «Росії і російському народу всю допомогу, яку тільки зможе»
12 липня 1941 р.	Англо-радянська декларація про взаємодопомогу в боротьбі з нацистською Німеччиною та її союзниками
Серпень 1941 р.	Спільна операція СРСР і Великої Британії по введенню військ до Ірану, аби унеможливити його вступ у війну на боці Німеччини і припинити діяльність німецької агентури
14 серпня 1941 р.	Підписання США і Великою Британією Атлантичної Хартії, у якій було викладено основні цілі участі двох країн у війні та принципи повоєнного устрою світу
1 жовтня 1941 р.	Угода між СРСР, США та Великою Британією про допомогу Радянському Союзу зброєю і продовольством
Грудень 1941 р.	Вступ США у війну після нападу Японії на воєнно-морську базу США Перл-Харбор. Приєднання СРСР до Атлантичної хартії. Поширення на СРСР закону про ленд-ліз**
1 січня 1942 р.	26 держав підписали Декларацію Об'єднаних Націй, яка базувалася на принципах Атлантичної хартії. Країни, що підписали Декларацію, зобов'язалися використовувати свої ресурси для боротьби проти агресорів, співробітничати у війні та не укладати сепаратного миру
26 травня 1942 р.	Договір між СРСР і Великою Британією про союз у війні проти гітлерівської Німеччини та її сателітів у Європі. Договір передбачав співробітництво і надання взаємної допомоги і після війни
11 червня 1942 р.	Договір між США і СРСР про взаємодопомогу у веденні війни проти агресорів. Обидві сторони зобов'язалися постачати одна одній оборонні матеріали, інформацію, розвивати торгівлю та здійснювати економічне співробітництво
27 вересня 1942 р.	СРСР визнав лідера руху «Вільна Франція» генерала Ш. де Голля керівником усіх вільних французів

*До весни 1942 р. до ладу було введено 1200 евакуйованих підприємств, а також 850 нових.

** Загалом СРСР отримав 4 % зброї та обладнання від обсягу власного виробництва (5 % від ВВП). За іншими джерелами 7—11 %.

■ Битва за Атлантику

Дата	Події, характеристика
Вересень 1939 р. — квітень 1940 р.	Розрізнені дії кораблів німецького флоту за підтримки підводних човнів у Північній Атлантиці. Суворе дотримання ворогуючими сторонами норм призового права (знищення воєнних суден без попередження, а торговельних — після огляду). Єдина значна перемога німецького флоту — прорив підводного човна до англійської бази Скапа-Флоу і потоплення лінкора «Роял Ок» (14 жовтня 1939 р.)
Квітень — червень 1940 р.	Перший і останній за роки війни досвід масованого використання надводного флоту Німеччини в десантній операції у Норвегії. Втрати англійського та німецького флотів були приблизно однакові, але німецький флот утратив здатність здійснювати широкомасштабні дії проти ударних сил флоту противника
Червень — серпень 1940 р.	Підготовка німецького флоту до десантної операції «Морський лев». Розширення баз і районів дії німецького флоту після окупації Франції
Серпень 1940 р. — березень 1941 р.	Початок «тотальної морської війни» — Велику Британію було оголошено обложеною фортецею, а морські простори навколо Британських островів — зоною бойових дій; відмова від дотримання норм міжнародного морського права. Успішні дії німецьких підводних човнів і легких сил флоту проти англійських торговельних суден
Квітень — червень 1941 р.	Похід до Північної Атлантики німецького важкого крейсера «Бісмарк» і його потоплення силами англійських ударних морських сил. Переорієнтація німецьких підводних човнів на дії в Арктиці та на доставку до Німеччини стратегічної сировини
Липень — грудень 1941 р.	Активізація дій німецьких підводних човнів, на які було покладено завдання зриву постачання зброї і стратегічних матеріалів зі США до Великої Британії. Основна зона бойових дій — на південний схід від о. Гренландія (тут дії англійців проти підводних човнів були ускладнені)
Січень — грудень 1942 р.	Початок необмеженої підводної війни в Атлантиці після вступу у війну США. Формування в Атлантиці великих з'єднань німецьких підводних човнів («вовчих зграй»), що розгорнули дії біля узбережжя США
Січень — квітень 1943 р.	Постановка перед німецьким підводним флотом (січень 1943 р.) стратегічної мети — втрати флоту противника мають перевищувати можливості їх суднобудівної промисловості. Масове використання «вовчих зграй» для прориву охорони конвою. Швидке зростання втрат підводних човнів. Визнання провалу стратегії тотальної морської війни (квітень 1943 р.)
Червень 1943 р. — початок 1945 р.	Посилення захисту англо-американського конвою. Перехід німецьких підводних човнів до поодиноких рейдів. Широке використання підводних човнів для доставки стратегічної сировини до Німеччини

■ Співвідношення сил сторін на початок війни в Тихому океані

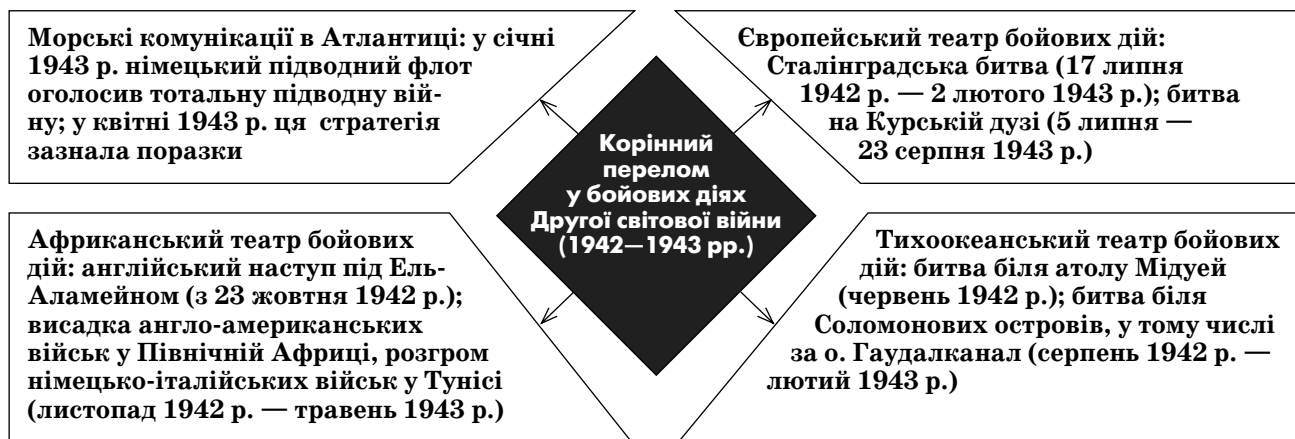
Види збройних сил і класи кораблів	Японські сили, одиниць	Англо-американо-голландські сили, одиниць	Співвідношення сил
Наземні війська (тис. осіб)	400	420	1 : 1
ВПС (літаки)	1100	1329	1 : 1,2
Літаки на авіаносцях	550	280	2 : 1
Лінійні кораблі (лінкори)	10	11	1 : 1,1

Види збройних сил і класи кораблів	Японські сили, одиниць	Англо-американсько-голландські сили, одиниць	Співвідношення сил
Авіаносці	10	4	2,5 : 1
Крейсери	36	35	1 : 1
Есмінці	113	100	1,1 : 1
Підводні човни	63	86	1 : 1,3

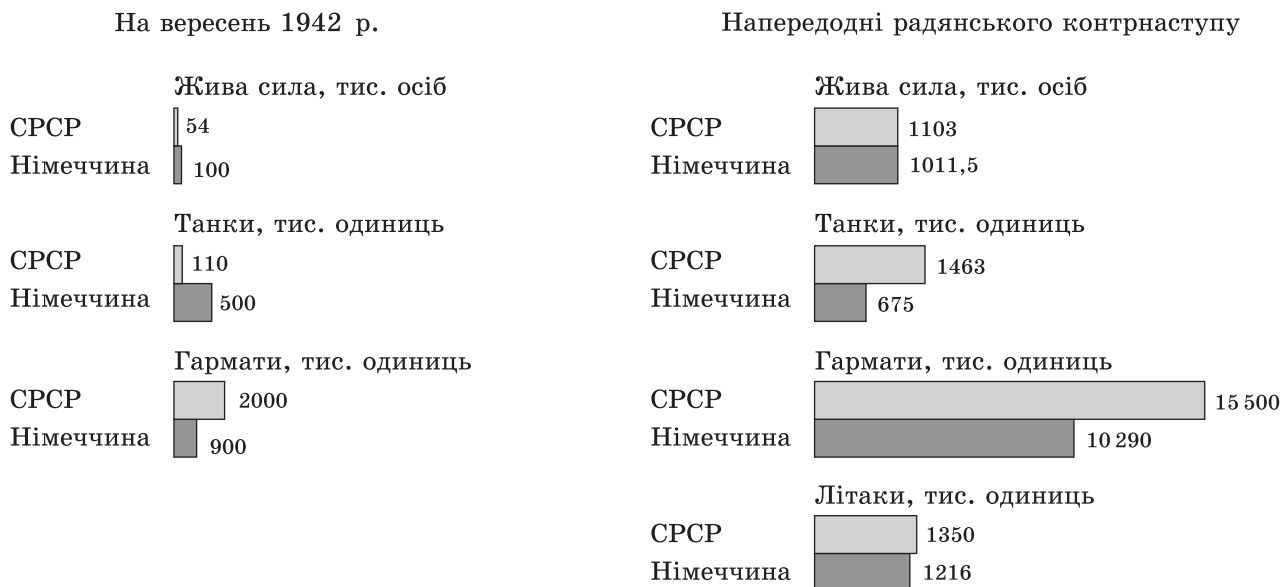
■ Бойові дії країн антигітлерівської коаліції в Азії і Тихому океані

Дата	Бойові дії	Результати
Грудень 1941 р. — травень 1942 р.	Напад японської авіації на воєнно-морську базу США Перл-Харбор, поразка американського флоту. Поразки англо-голландсько-американських військ на Філіппінах, Малайзії, Індонезії, Бірмі тощо	Утрата союзниками значної території, ресурсів головних воєнно-морських баз, військ, авіації, флоту. Вихід японських військ до кордонів Індії, Австралії
Травень—червень 1942 р.	Морська битва в Коралловому морі. Морська битва біля атолу Мідуей	Перші перемоги союзників в Тихому океані
Серпень 1942 р. — листопад 1943 р.	Наступальні операції англо-американських військ у південно-східній частині о. Нова Гвінея, на Соломонових, Алеутських островах. Битва за Гуадалканал	Остаточний перелом стратегічної ініціативи на користь антигітлерівської коаліції у війні в Тихому океані
Грудень 1942 р. — лютий 1943 р.	Наступальні операції у Бірмі китайських військ із півночі, англійських із півдня	Бої тривали до початку 1945 р. Завершилися звільненням Бірми
Лютий—червень 1944 р.	Наступ військ союзників у центральній і південно-західній частинах Тихого океану	Звільнення Маршаллових і Маріанських островів. Початок регулярних нальотів американської авіації на Токіо та японські острови
Жовтень—грудень 1944 р.	Початок наступу на основну «лінію» японської оборони (Індонезія—Філіппіни—Курильські острови)	До весни 1945 р. війська союзників звільнили Філіппіни, розгромили японський флот, відрізали постачання до Японії стратегічних ресурсів і вийшли на підступи до Японії
Квітень 1945 р.	Висадка американських військ на о. Окінава	Після кривавих боїв, що тривали три місяці, американські війська оволоділи островом, створивши на ньому базу для безпосереднього вторгнення до Японії
6, 9 серпня 1945 р.	Атомне бомбардування островів Хіросіма і Нагасакі	15 серпня Японія заявила про припинення бойових дій
Серпень 1945 р.	Наступ радянських військ у Маньчжурії, розгром Квантунської армії	Звільнення Маньчжурії, Північного Китаю та Північної Кореї. Висадка радянських військ на Південному Сахаліні та Курильських островах. 2 серпня 1945 р. Японія підписала Акт про беззастережну капітуляцію

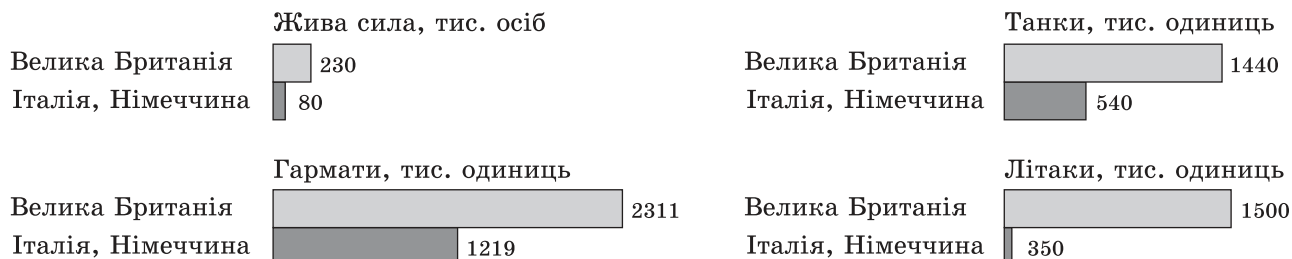
Воєнні дії у 1943 р.

■ Співвідношення сил у Сталінградській битві

■ Співвідношення сил сторін у битві під Ель-Аламейном (Єгипет)

Вирішальні битви 1943 р. на радянсько-німецькому фронті

Назва	Дата	Значення
Сталінградська битва	17 липня 1942 р. — 2 лютого 1943 р.	<ul style="list-style-type: none"> Поклала початок корінного перелому в ході Великої Вітчизняної та Другої світової воєн. Розгром ворога завдав удару військовій машині III Рейху, престижу німецької армії, моральному духу вермахту. Почався загальний наступ радянських військ від Ленінграда до Кавказу. Було завдано удару фашистському блоку загалом. Японія і Туреччина відмовилися вступити у війну проти СРСР. Керівництво Румунії та Італії (їх військові формування знаходились серед тих армій, що були розгромлені під Сталінградом), а також Угорщини та Фінляндії почали шукати шляхи виходу з війни. Поразка фашистів та їх союзників стала могутнім імпульсом для антинацистського та національно-визвольного рухів, сприяла консолідації сил антигітлерівської коаліції
Курська битва	5 липня — 23 серпня 1943 р.	<ul style="list-style-type: none"> Розгромлено крапці дивізії гітлерівців. Стратегічна ініціатива остаточно перейшла до радянської армії, почався загальний наступ радянських військ уздовж усього фронту. Завершився корінний перелом у ході Другої світової війни. Було закладено передумови щодо висадки англо-американських військ і розпаду німецького блоку
Битва за Дніпро	I етап. Серпень— вересень 1943 р. II етап. Жовтень— грудень 1943 р.	<ul style="list-style-type: none"> Зрив планів німецького командування перейти до тимчасової стратегічної оборони. Розгром значних сил німецької армії. Вихід радянської армії на Правобережжя, звільнення промислових центрів Придніпров'я

Тегеранська конференція

Характеристика	
Дата	• 28 листопада — 1 грудня 1943 р.
Лідери держав-учасниць	• В. Черчілль (Англія), Й. Сталін (СРСР), Ф. Рузвельт (США)
Основні питання	
Проблема Другого фронту	• В. Черчілль і Ф. Рузвельт дали обіцянку здійснити вторгнення через Ла-Манш (тобто відкрити Другий фронт) у травні 1944 р.
Польське	• Радянський Союз наполягав на розширенні території Польщі за рахунок західних (німецьких) земель, на встановленні західного кордону країни вздовж річок Одер і Нейсе, Східного кордону по «лінії Керзона».
Німецьке	• Серйозні розбіжності: Ф. Рузвельт виступав за розчленування Німеччини; В. Черчілль — за створення Дунайської федерації, до якої мали увійти і частини німецьких земель; Й. Сталін — за збереження єдності Німеччини.
Іранське	• Прийнято рішення про надання допомоги Ірану та виведення військ союзників з його території по завершенні війни.
Японське	• Передбачалось позбавити Японію її колоніальних володінь, передати Китаю Маньчжурію і Тайвань, надати незалежність Кореї

Колабораціонізм — явище, притаманне періоду Другої світової війни. Співробітництво урядів та окремих осіб з окупантами.

Голокост (з давньогрец. — «всепалення») — планомірне й організоване знищення єврейського населення в роки Другої світової

війни. Жертвами Голокосту стали 6 млн євреїв (в Україні — 1,4 млн).

Рух Опору — національно-визвольний, антифашистський рух проти германських, італійських, японських окупантів, їх союзників і колабораціоналістів.

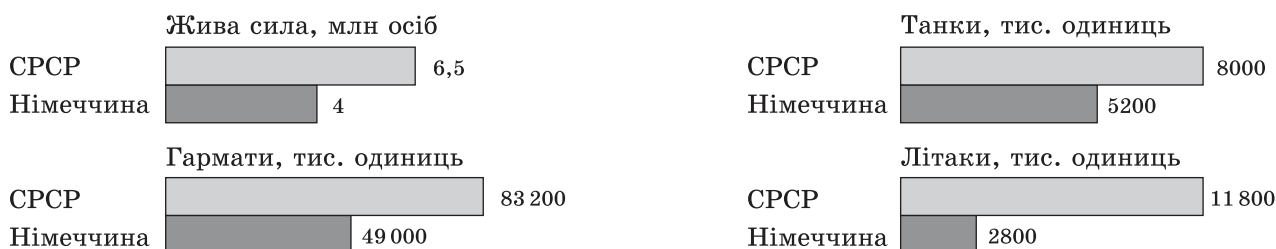
■ Рух Опору в Європі в роки Другої світової війни

Країна	Організації, збройні формування руху Опору	Основні події визвольної боротьби
Франція	Зовнішній рух Опору: «Вільна Франція», «Франція, що бореться», їх наступник — Французький комітет національного визволення (ФКНВ) (1943 р.). Внутрішній рух Опору: «Таємна армія» (1942 р.), Національна рада Опору (НРО) (1943 р.), Французькі внутрішні збройні сили (ФФІ) (1944 р.). Усі учасники руху Опору визнавали загальне керівництво ФКНВ на чолі з Ш. де Голлем	Збройні підрозділи зовнішніх сил Опору брали участь у бойових діях проти німецьких та італійських військ у Північній Африці та Західній Європі в складі військ союзників. Внутрішні сили Опору використовували всі методи боротьби з окупантами від підпільної боротьби до партизанських дій (макі). 15 березня 1944 р. НРО прийняла програму руху: збройне повалення окупаційного режиму і створення тимчасового уряду. Після висадки військ союзників у Нормандії макі активізували дії на всій території Франції. Найбільше повстання спалахнуло в районі Гренобля (південь Франції). 18 серпня 1944 р. у Парижі спалахнуло антифашистське повстання. Через 4 дні місто було повністю в руках повстанців
Бельгія	Фронт незалежності (1941 р.) у 1943 р. створив патріотичну міліцію. Емігрантському уряду підпорядковувалась «Таємна армія»	Воєнні формування руху Опору використовували як пасивні, так і активні методи боротьби з окупантами (саботаж, диверсії, дії партизанських загонів тощо)
Голландія	Рада Опору (1943 р.), «Бойові дружини», «Служба порядку». Єдиного керівного центру Опору не існувало	Названі організації використовували всі методи боротьби. З 1944 р. емігрантський уряд намагався встановити контроль над організаціями руху Опору
Данія	Рада Свободи (1943 р.). Мала воєнну комісію та армію кількістю 25 тис. осіб	Під тиском руху Опору колабораціоністський уряд відмовився від подальшого співробітництва з окупантами. З квітня 1944 р. бойові дії руху Опору були підпорядковані штабу військ союзників
Норвегія	Частини норвезької армії, які не склали зброю, партизанські загони, підпільні групи. Єдиного центру руху Опору не існувало	У 1940—1941 рр. велася активна збройна боротьба проти окупантів. У 1942 р. спостерігається спад діяльності руху Опору. З 1943 р. — рух Опору активізується. Найгучніша акція: знищення заводу з виробництва важкої води для німецької атомної бомби; зрив мобілізації норвезької молоді до німецької армії
Італія	Комітет національного визволення. Партизанські загони гарібальдійців (утворили ліві й центристські партії). У вересні 1943 р. король і маршал Бодальо зміщують з посади Б. Муссоліні	З осені 1943 р. — розгортання масового партизанського руху на Півночі Італії проти німецької окупації і держави Сало на чолі з Муссоліні. Створення «партизанських республік». Захоплення і страта партизанами Б. Муссоліні (28 квітня 1945 р.)

Країна	Організації, збройні формування руху Опору	Основні події визвольної боротьби
Польща	<p>Сили зовнішнього Опору: збройні формування на території СРСР, Армія В. Андерса (у 1942 р. з СРСР була перекинута до Північної Африки), Войсько польське (вело боротьбу разом із радянською армією).</p> <p>Сили внутрішнього Опору: Армія Крайова (утворена в 1939 р. представниками правих і націоналістичних сил, підпорядковувалась емігрантському уряду). Армія Людова (Гвардія) утворена комуністами. Батальйони хлопські. Польський комітет національного визволення (1944 р.) — займав прорадянські позиції</p>	<p>Участь у бойових діях разом із союзниками (у Північній Африці, Західному і Східному фронтах Другої світової війни). Участь у штурмі Берліна (Войсько польське). Сили внутрішнього опору застосовували всі методи боротьби. У серпні 1944 р. антифашистське повстання у Варшаві, організоване Армією Крайовою (командуючий генерал Т. Бур-Комаровський), було придушене після місячних боїв. У 1943 р. у варшавському гетто відбулось антифашистське повстання євреїв, яке було жорстоко придушене</p>
Чехія і Словаччина	<p>Сили зовнішнього Опору: Чеська бригада під командуванням Л. Свободи, що воювала у складі Радянської армії. Емігрантський уряд у Лондоні.</p> <p>Сили внутрішнього Опору: найслабший в Європі (Чехія). Діяли окремі підпільні групи і збройні загони. Партизанська армія Словаччини (65 тис. осіб)</p>	<p>На території Чехії рух Опору обмежувався в основному актами саботажу. Антифашистське повстання у Празі (травень 1945 р.) Словацьке національне повстання (осінь 1944 р.). Придушене німецькими військами</p>
	<p>Четніки («Королівська армія Югославії на батьківщині» під командуванням Драголюб-Дража Михайловича, утворена влітку 1941 р.), переважно сербська.</p> <p>Народно-визвольна армія Югославії (НВАЮ), під керівництвом комуністів на чолі з Й. Броз Тіто, визнана союзниками</p>	<p>Улітку 1941 р. у Сербії та Чорногорії відбулося антифашистське збройне повстання. Придушене. Створення партизанських армій, розгортання масової боротьби. До початку 1943 р. НВАЮ звільнила 2/5 території країни. Вирішальна битва в долині р. Неретва. Німецькі війська не змогли розгромити НВАЮ. У 1943 р. було створено уряд нової Югославії — Національний комітет визволення Югославії на чолі з Й. Броз Тіто на засіданні Антифашистського віче народного визволення Югославії, яке було визнано країнами — союзниками антигітлерівської коаліції</p>
Албанія	<p>Національно-визвольний фронт (НВФ) та його Національно-визвольна армія (НВА), очолювана комуністами (Е. Ходжі). Батальйон «Антоніо Грамши» з італійських солдат, які в 1943 р. перейшли на бік партизан</p>	<p>Рух Опору вів успішну боротьбу проти італійських, а з 1943 р. проти німецьких окупантів. НВА самостійно звільнила країну від окупації</p>
Греція	<p>У 1941 р. Комуністична партія Греції на чолі з Д. Сатьясом створила Національно-визвольний фронт Греції (ЕАМ) зі своєю підпільною партизанською армією (ЕЛАС, командуючий генерал С. Сарафіс) — найчисленніша і боєздатна (40 тис. осіб)</p>	<p>До приходу англійських військ (січень 1944 р.) ЕЛАС звільнила територію Греції від нацистських військ і спробувала встановити свою владу. У 1944 р. розгорнулися бої між ЕЛАС і англійськими військами (уведені за угодою між В. Черчиллем і Й. Сталіним), які завдали їй поразки</p>

Воєнні дії у 1944 р.

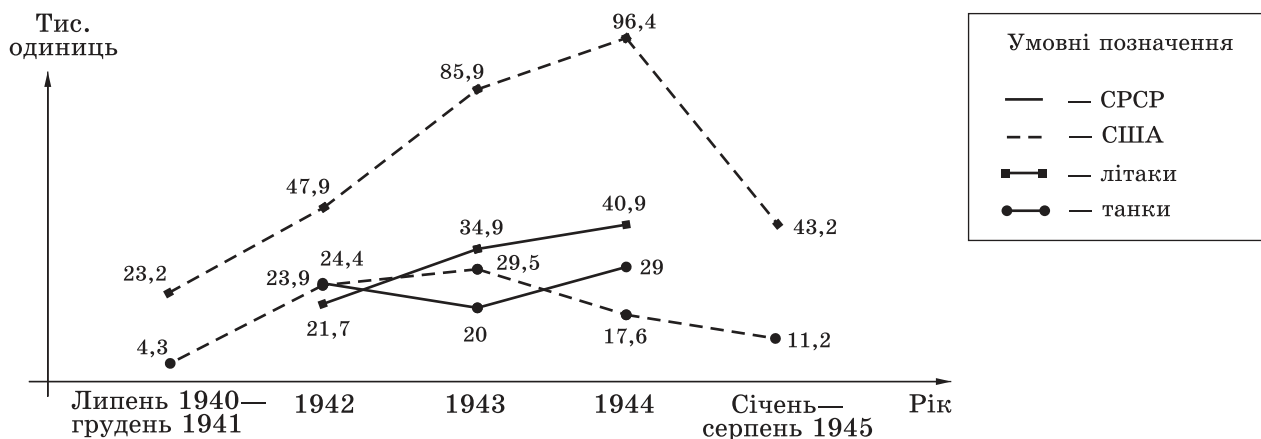
■ Співвідношення сил на радянсько-німецькому фронті на літо 1944 р.

■ Основні наступальні операції радянських військ у 1944 р. на території СРСР

Назва	Дата	Результат
Ленінградсько-Новгородська	14 січня — 29 лютого 1944 р.	Повне зняття блокади Ленінграда, звільнення Ленінградської області
Корсунь-Шевченківська	Січень—лютий 1944 р.	Оточення і знищення 10 дивізій і 1 бригади німецьких військ. Звільнення Правобережної України
Кримська	8 квітня — 9 травня 1944 р.	Звільнення Криму
Виборзька і Свірсько-Петрозаводська	Літо 1944 р.	Звільнення території Карело-Фінської республіки
Білоруська «Багратіон»	23 червня — 29 серпня 1944 р.	Розгром групи армії «Центр». Звільнення Білорусії, частини Литви, вступ на територію Польщі
Львівсько-Сандомирська	13 липня — 29 серпня 1944 р.	Визволення території Західної України
Ясько-Кишинівська	20—29 серпня 1944 р.	Звільнення Молдавії. Вихід Румунії з війни
Прибалтійська	14 вересня — 24 листопада 1944 р.	Звільнення Прибалтики. Вихід Фінляндії з війни
Петсамо-Кірккенеська	Жовтень 1944 р.	Звільнення радянського Заполяр'я і півночі Норвегії

■ Динаміка виробництва літаків і танків у СРСР та США

Визвольна місія Радянської Армії в Європі

Країна	Дата проведення операцій	Назва операції
Румунія	27 березня — 5 жовтня 1944 р.	Ясько-Кишинівська
Болгарія	8—28 вересня 1944 р.	Ясько-Кишинівська
Югославія	22 вересня — 25 грудня 1944 р.	Белградська
Польща	17 липня 1944 р. — 8 травня 1945 р.	Львівсько-Сандомирська, Варшавська, Сілезька, Вісло-Одерська, Східно-Прусська
Чехословаччина	22 серпня 1944 р. — 11 травня 1945 р.	Східнокарпатська, Празька
Угорщина	23 вересня 1944 р. — 4 квітня 1945 р.	Будапештська
Північна частина Норвегії	7—29 жовтня 1944 р.	Мурманська
Східна частина Австрії	3 березня — 15 квітня 1945 р.	Віденська
Східна частина Німеччини	12 січня — 9 травня 1945 р.	Східнопруська, Берлінська

ЗАВЕРШЕННЯ ТА ПІДСУМКИ ВІЙНИ

Кримська (Ялтинська) конференція

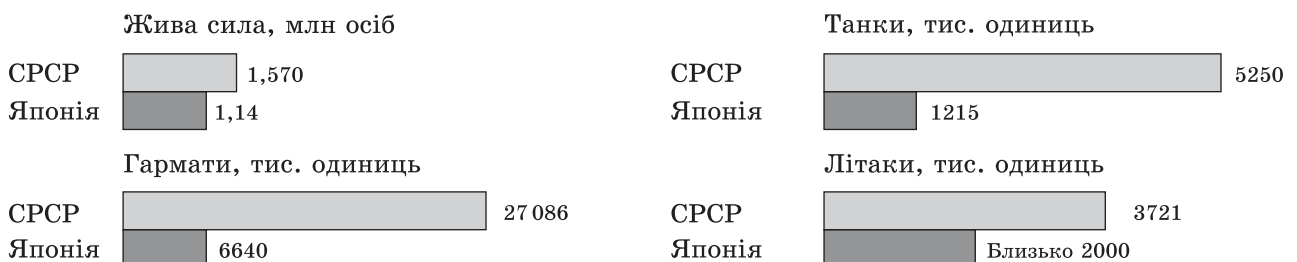
Характеристика	
Дата	• 4—11 лютого 1945 р.
Лідери країн-учасниць	• В. Черчілль (Англія), Й. Сталін (СРСР), Ф. Рузвельт (США)
Основні питання	
Німецьке	<ul style="list-style-type: none"> • Визначені зони майбутньої окупації Німеччини військами СРСР, Великої Британії, США і Франції. Берлін виділявся в особливий район, який теж окупувався військами чотирьох держав. • Управління Німеччиною мала здійснювати Контрольна Рада союзників, яка включала головнокомандуючих окупаційними військами. • Німеччина мала сплатити репарації у сумі 20 млрд доларів. • Досягнута домовленість про роззброєння і розпуск збройних сил Німеччини, установлення контролю над воєнною промисловістю, заборону нацистської партії, покарання воєнних злочинців.
Польське	<ul style="list-style-type: none"> • Західний кордон Польщі визначався уздовж річок Одер і Нейсе. • Західна Україна і Західна Білорусія залишалися у складі СРСР. • Радянський Союз погоджувався визнати польський Тимчасовий уряд національної єдності, який мав провести в країні вільні вибори.
Японське	<ul style="list-style-type: none"> • СРСР зобов'язувався вступити у війну з Японією не пізніше ніж через три місяці після розгрому Німеччини на умовах приєднання Південного Сахаліну, Курильських островів, прав на оренду Порт-Артура і спільну експлуатацію разом із Китаєм залізниць у Маньчжурії

Характеристика	
Інші	<ul style="list-style-type: none"> • Прийняття рішення про скликання установчої конференції ООН для вироблення статуту міжнародної організації для підтримки миру та безпеки. Визначено основні принципи діяльності організації, її структуру. • Прийняття «Декларації про визволення Європи», у якій говорилося, що союзні держави будуть узгоджувати свої дії під час вирішення політичних, економічних проблем післявоєнної Європи

■ Потсдамська (Берлінська) конференція

Характеристика	
Дата	• 17 липня — 2 серпня 1945 р.
Лідери країн-учасниць	• Й. Сталін (СРСР), Г. Трумен (став президентом США після смерті Ф. Рузвельта), В. Черчілль (з 28 липня новий прем'єр-міністр К. Етлі)
Основні питання	
Німецьке	<ul style="list-style-type: none"> • Узгоджені та схвалені загальні принципи окупаційної політики: денацифікація, демілітаризація, демократизація і декартелізація. • Створення міжнародного трибуналу для покарання воєнних злочинців. • Радянському Союзу передавалися території колишньої Східної Пруссії з містом Кенігсбергом (Калінінград).
Польське	• Кордони Польщі встановлювалися згідно з домовленостями на Кримській (Ялтинській) конференції.
Японське	• Підтверджувалися умови вступу СРСР у війну з Японією.
Питання мирних договорів із союзниками Німеччини	• Створення постійного органу — Ради міністрів закордонних справ (США, СРСР, Великої Британії, Франції, Китаю) для узгодження питань, які мають спільний інтерес, у першу чергу, проектів мирних договорів з Італією, Болгарією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією
Основні принципи мирних договорів	<ul style="list-style-type: none"> • Демократизація. • Денацифікація. • Демілітаризація. • Декартелізація

■ Співвідношення сил СРСР і Японії на Далекому Сході напередодні радянського наступу (серпень 1945 р.)

■ Людські втрати основних учасників Другої світової війни

Країна	Втрати*	Країна	Втрати*
СРСР	27 млн осіб	Югославія	1,7 млн осіб (3/4 — жертви етнічних різанин, громадянської війни)
США	297 тис. осіб	Чехословаччина	317 тис. осіб
Англія	335 тис. осіб (Австралія — 23 [34] тис. осіб, Канада — 37 [43] тис. осіб, Індія — 24 [48] тис. осіб, Нова Зеландія — 10 [12] тис. осіб, ПАС — 6 [9] тис. осіб)	Греція	170 [408] тис. осіб
Франція	373 [418] тис. осіб	Китай	Близько 20 млн осіб
Бельгія	100 тис. осіб	Німеччина	13 млн осіб
Нідерланди	256 тис. осіб	Італія	373 [556] тис. осіб
Норвегія	13 тис. осіб	Японія	2,23 [3,553] млн осіб
Польща	За різними джерелами від 4,5 до 6,6 млн осіб	Угорщина	427 тис. осіб
		Румунія	558 тис. осіб
		Болгарія	Понад 20 тис. осіб
		Фінляндія	90 тис. осіб

■ Значення Другої світової війни

Для країн антигітлерівської коаліції (США, Англія, Франція, СРСР)	Для країн фашистського блоку (Німеччина, Італія, Японія)
<ul style="list-style-type: none"> • Перемога над фашизмом і ліквідація загрози встановлення «нового світового порядку». • Формування системи міжнародних відносин, заснованих на принципах мирного співіснування. • Становлення двополюсного світу, початок «холодної війни». • Початок розпаду колоніальної системи 	<ul style="list-style-type: none"> • Відмова від прагнення встановити світове панування. • Докорінна внутрішньополітична перебудова на основі принципів демократії. • «Економічне диво». • Поступове відновлення міжнародних позицій

■ Паризька мирна конференція (1946 р.)

Характеристика	
Дата	• 19 липня — 15 жовтня 1946 р.
Мета	• Остаточне вироблення та узгодження текстів мирних договорів
Дата	• 10 лютого 1947 р.
Рішення	• Підписання мирних договорів із Італією, Фінляндією, Болгарією, Угорщиною, Румунією
Основні принципи мирних договорів	
Демократизація	• Забезпечення своїм громадянам основних демократичних свобод.
Денацифікація	• Недопущення відродження фашистських партій та організацій.
Демілітаризація	• Скасування законів воєнного часу. Обмеження збройних сил та прав мати деякі зразки озброєння.
Декартелізація	• Ліквідація системи державного контролю над промисловістю, що існувала в роки війни

*У дужках подано цифри за іншими джерелами.

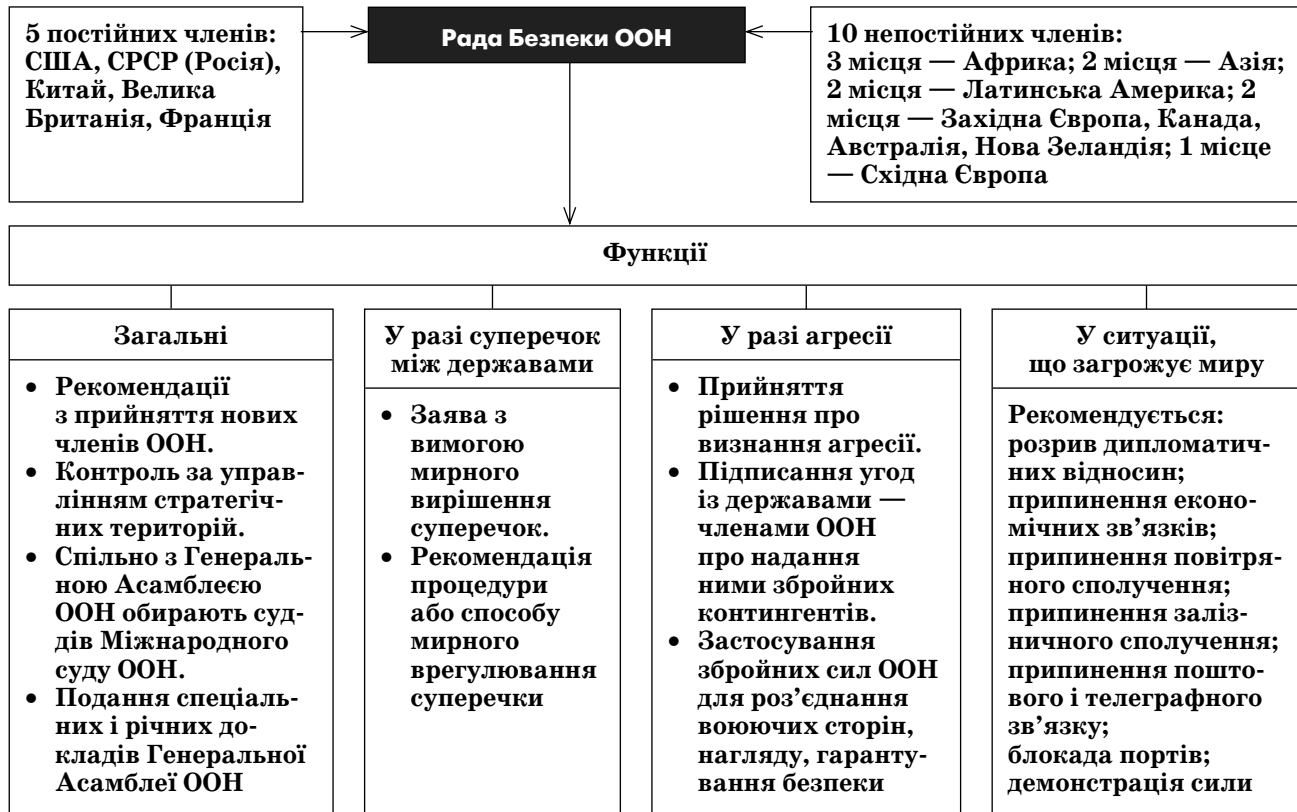
■ Підсумки Другої світової війни

Країна	Територіальні зміни	Воєнно-політичні рішення
Німеччина	<ul style="list-style-type: none"> Позбавлялася усіх територіальних надбань 1930—1940-х рр. Утрачала Східну Пруссію і землі на Схід від Одери 	<ul style="list-style-type: none"> Поділ на окупаційні зони. Проведення денацифікації, демілітаризації, демократизації і декартелізації. Покарання воєнних злочинців. У рахунок репарацій вивозилося устаткування, сировина, кораблі тощо
Італія	<ul style="list-style-type: none"> Позбавлялася колоній, здійснювала територіальні поступки на користь Югославії, Греції 	<ul style="list-style-type: none"> Обмежувалися чисельність, види і типи збройних сил, заборонялося мати деякі зразки озброєння. Виплачувала репарації
Румунія	<ul style="list-style-type: none"> Південна Добруджа залишалась у складі Болгарії. Північна Буковина, Бессарабія, о. Зміїний залишалися в складі СРСР 	<ul style="list-style-type: none"> На території країни залишалися радянські війська для підтримання комунікацій із Австрією, де розташовувалися радянські окупаційні війська
Угорщина	<ul style="list-style-type: none"> Була позбавлена всіх територіальних придбань кінця 30-х — початку 40-х рр. XX ст. Кордони країни скореговані на користь Чехословаччини 	<ul style="list-style-type: none"> На території країни залишалися радянські війська для підтримання комунікацій з Австрією, де розташовувалися радянські окупаційні війська
Фінляндія	<ul style="list-style-type: none"> Підтверджено повернення СРСР Петсамо (Печенги) 	<ul style="list-style-type: none"> Порткала-Удд на 50 років ставав радянською воєнно-морською базою
Австрія	<ul style="list-style-type: none"> Заборонено об'єднання з Німеччиною 	<ul style="list-style-type: none"> Окупована військами союзників до 1955 р.
Японія	<ul style="list-style-type: none"> Територія країни обмежувалася чотирма основними островами. Позбавлялася колоній і залежних територій. Відмовлялася від Південного Сахаліну і Курильських островів 	<ul style="list-style-type: none"> Підлягала окупації військами США. Американська окупаційна адміністрація проводила політику демократизації, декартелізації, демілітаризації, аграрну реформу. Покарання воєнних злочинців

■ Організація Об'єднаних Націй

Основні структури ООН	
Генеральна Асамблея	<ul style="list-style-type: none"> Входять усі члени ООН. Працює сесійно. Розглядає питання у межах Статуту ООН
Рада Безпеки	<ul style="list-style-type: none"> Складається з 5 постійних і 6 (згодом із 10) непостійних членів. Усі питання приймаються постійними членами одноголосно. Мета: підтримка миру і безпеки. Застосовує санкції, у тому числі й воєнні
Економічна і соціальна рада	<ul style="list-style-type: none"> Вивчення міжнародних проблем. Складає рекомендації для Генеральної Асамблеї. В її складі діють спеціальні функціональні комітети (у тому числі з прав людини, статистики тощо)
Міжнародний суд	<ul style="list-style-type: none"> Розглядає суперечки між державами, які визнали юрисдикцію суду
Секретаріат ООН	<ul style="list-style-type: none"> Очолює Генеральний секретар ООН. Виконує адміністративні функції

■ Структура і функції Ради Безпеки ООН

■ Генеральні Секретарі ООН

Ім'я	Роки	Ім'я	Роки
Т. Х. Лі (Норвегія)	1945—1953	Х. Перес де Куельяр (Перу)	1982—1991
Д. Хамаршельд (Швеція)	1953—1961	Б. Бутрос Галі (Єгипет)	1991—1996
С. У. Тан (Бірма)	1961—1971	К. Атта Аннан (Гана)	1996 р. — до сьогодні
К. Вальдхайм (Австрія)	1972—1981		

Тема 2. Країни Північної Америки

США

■ Фактори впливу на діяльність адміністрації президента Г. Трумена

Негативні	Позитивні
<ul style="list-style-type: none"> • Спад повоєнного виробництва. • Початок «холодної війни», ведення якої вимагало значних фінансових і матеріальних ресурсів. • Війна в Кореї (1950—1953 рр.). • Звуження зовнішнього ринку 	<ul style="list-style-type: none"> • Набуття США статусу наддержави. • Значні фінансові та матеріальні ресурси, нагромаджені в роки війни. • Позитивні наслідки «Нового курсу» Ф. Рузвельта. • Початок НТР

Маккартизм — явище у внутрішньополітичному житті США (перша половина 1950-х рр.), яке характеризується широкими проявами антикомунізму в ідеології, гоніннями на ліві сили, людей прогресивних поглядів, шпіономанією та «полюванням на відьом». Було

викликане початком «холодної війни», створенням у СРСР атомної бомби, викриттям у США радянської шпигунської мережі; перемогою комуністів у громадянській війні в Китаї, початком війни в Кореї, наростанням антирадянських настроїв США.

■ Президенти США другої половини ХХ — початку ХХІ ст.

Президент, роки перебування при владі	Партійна приналежність	Внутрішньополітична доктрина	Зовнішньополітична доктрина
Г. Трумен (1945—1952)	Демократ	«Справедливий курс»	«Стримування комунізму»
Д. Ейзенхауер (1953—1960)	Республіканець	«Згода» (консенсус), «нормальність»	«Відкидання комунізму» («визволення»), «масована відплата» і «заповнювання вакууму»
Д. Кеннеді (1961—1963)	Демократ	«Нові рубежі»	«Гнучке реагування», «Союз заради прогресу», створення Корпусу миру
Л. Джонсон (1963—1968)	Демократ	«Велике суспільство»	«Гнучке реагування»
Р. Ніксон (1969—1974)	Республіканець	«Нова економічна політика»	«Гуамська доктрина» (країна, що зазнала комуністичної агресії, отримує американську допомогу, але надає живу силу), розрядка («реалістичне стримування»), «Атлантична єдність»
Дж. Форд (1974—1976)	Республіканець	«Ніксономіка без Ніксона»	Розрядка («реалістичне стримування»), «Атлантична єдність»
Дж. Картер (1977—1980)	Демократ	«Строга економія», досягнення «повної зайнятості», «чесне, відкрите правління»	Доктрина пріоритету «моральних цінностей», «швидке реагування»
Р. Рейган (1981—1988)	Республіканець	«Рейганоміка»	«Залякування», «пряме протиборство», СОІ («зоряні війни»)
Дж. Буш (1989—1992)	Республіканець	«Рейганоміка без Рейгана»	«Стримування і залякування»
Б. Клінтон (1993—2000)	Демократ	«Відродження Америки»	«Світове лідерство» («велика стратегія»)
Дж. Буш-молодший (2001 — до сьогодні)	Республіканець	«Співпереживаючий консерватизм»	Доктрина «превентивної самооборони»

■ Криза 1970-х рр. у США

Особливості кризи

- Спад виробництва супроводжувався зростанням цін і неконтрольованою інфляцією (дефляція).
- Стрімке зростання безробіття.
- Падіння життєвого рівня населення.
- Криза перевиробництва переплелася зі структурною, сировинною і валютно-фінансовою.
- Економічна криза збіглася і з політичною кризою

■ «Рейганоміка»

Основні заходи	Результати	
	позитивні	негативні
<ul style="list-style-type: none"> • Підтримка приватної ініціативи. • Відмова від жорсткої регламентації бізнесу. • Скорочення витрат усіх державних відомств за виключенням Пентагону (воєнного). • Зменшення федеральних витрат. • Зменшення податків. • Орієнтація соціальної політики на середній клас 	<ul style="list-style-type: none"> • Подолання кризових явищ, покращення економічної кон'юнктури. • Зростання долі наукоємних галузей економіки. • Приплив іноземних інвестицій. • Розширення сфери послуг. • Переозброєння американської армії 	<ul style="list-style-type: none"> • Закордонні капіталовкладення перевищили американські закордонні активи. • Посилення конкуренції з товаровиробниками з Європи та Японії. • Зростання воєнних витрат. • Зростання державної заборгованості. • Посилення соціального розшарування

КАНАДА

■ Прем'єр-міністри Канади в повоєнний період

Прем'єр-міністр	Роки перебування при владі	Партійна приналежність
М. Кінг	1935—1948	Ліберал
Л. Сен-Лоран	1948—1957	Ліберал
Д. Дифенбейкер	1957—1963	Прогресивний консерватор
Л. Пірсон	1963—1968	Ліберал
П. Е. Трюдо	1968—1979	Ліберал
Д. Кларк	1979	Прогресивний консерватор
П. Е. Трюдо	1980—1983	Ліберал
Б. Малруні	1984—1993	Прогресивний консерватор
Ж. Крет'єн	1993—2003	Ліберал

■ Сепаратистський рух у провінції Квебек

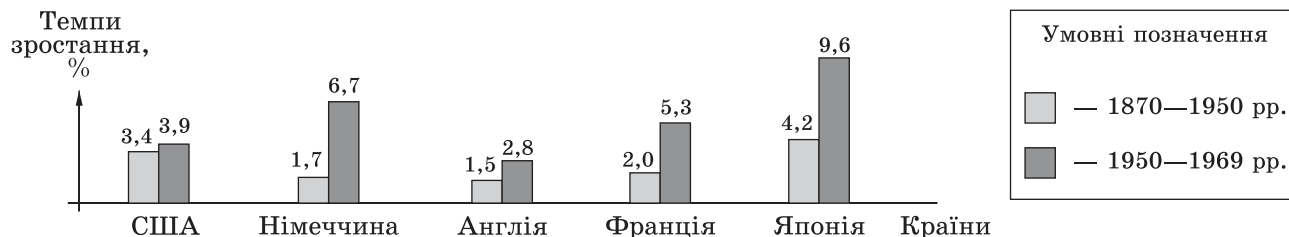
Причини руху

- Відносна національна однорідність населення провінції — понад 80 % франко-канадці.
- Домінування англо-канадців в економічному житті провінції.
- Засилля англійської мови в усіх сферах життя, культурі, освіті.
- Соціальна нерівність між англо-канадцями і франко-канадцями.
- Сепаратистські прагнення франко-канадської еліти

Тема 3. Країни Західної Європи

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ — НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

■ Середньорічні темпи зростання валового національного продукту (%)

■ Передумови створення єдиної Європи

Основні передумови				
Цивілізаційні	Економічні	Історичні	Воєнно-політичні	Геополітичні
Наявність спільних духовних цінностей, сумісність соціальних і політичних ідеалів	Можливість взаємодоповнюючого економічного і науково-технічного розвитку	Традиційна взаємодія, взаємоповага; прагнення до єдності (насильницьке або добровільне)	Спільність інтересів з головних питань міжнародного життя, співробітництво у воєнних і воєнно-політичних союзах, урегулювання територіальних суперечок	Можливість розвитку економічно-рентабельної мережі транспортних комунікацій

■ Головні інститути Європейського союзу (ЄС)

Назва	Характеристика
Європейська рада (ЄР)	Функціонує з 1974 р. У 1986 р. її статус офіційно закріплений Єдиним європейським актом. До ради входять голови держав, голови урядів країн ЄС, а також Голова європейської комісії. Європейська рада «дає Союзу необхідний імпульс для розвитку і визначає загальні політичні орієнтири». Засідає три рази на рік. На засіданнях обговорюється загальна ситуація і головні проблеми Європейського союзу, стан світової економіки і міжнародних відносин, визначаються пріоритети діяльності, приймаються програми і рішення стратегічного значення. Відбуваються і позапланові засідання ради, на яких обговорюється питання, що потребує негайного політичного вирішення. ЄР за підсумком дискусій приймає політичний документ, який трансформується у правові акти і рішення відповідних органів ЄС
Рада європейського союзу (Рада міністрів)	Вищий законодавчий орган Європейського союзу. Має право на прийняття рішень; забезпечує загальну координацію спільної економічної політики; здійснює керівництво бюджетом (разом з Європарламентом); укладає міжнародні угоди. Рада ЄС складається з представників держав — міністрів держав ЄС. Фактично існує близько 30 рад, які займаються конкретними напрямками діяльності ЄС і об'єднують відповідних національних міністрів. Голова Ради обирається по черзі на шість місяців

Назва	Характеристика
Європейська комісія	<p>Виконавчий орган ЄС. Користується правом законодавчої ініціативи, тобто розробляє законодавчі акти і передає їх на розгляд Ради, контролює законодавчий процес; слідкує за застосуванням прийнятих законодавчих актів; у випадку порушення положень законодавчих актів застосовує санкції, направляючи справу до Суду. Крім того, Комісія має повноваження приймати рішення у таких сферах, як сільське господарство, торгівля, транспорт, функціонування єдиного ринку, захист навколишнього середовища; керує бюджетом і фондами ЄС, несе відповідальність за бюджетні витрати.</p> <p>Комісія складається з представників держав ЄС (максимальна кількість 27), які призначаються національними урядами строком на 5 років, але повністю незалежні у виконанні своїх обов'язків. Кандидатури затверджує Європарламент.</p> <p>Європейська комісія складається з генерального секретаря і більше 20 генеральних директорів, які відповідають за окремі напрями діяльності ЄС. Загальний штат службовців — понад 15 тис. осіб</p>
Європейський парламент	<p>Датою створення вважається 1974 р. Політичний орган, покликаний виконувати дорадчі функції при виробленні загальних принципів соціальної політики (головне — права людини). На початку роботи національні парламенти делегували до Європарламенту своїх представників, у подальшому стали проводитись загальні прями вибори на партійній основі. Після підписання Маастріхтських домовленостей Європарламент став важливим інститутом ЄС.</p> <p>Європарламент проводить консультації та вносить рекомендації із загальнополітичних питань, розглядає річний звіт Комісії Європейських спільнот. Не має права законодавчої ініціативи, не призначає і не контролює вищі органи Європейських спільнот. Затверджує або відхиляє (але не змінює) бюджет ЄС. Загальна кількість парламенту не повинна перевищувати 732 особи. Число депутатів залежить від кількості населення країни. Термін повноважень депутатів — п'ять років. Депутати розподілені на 20 комісій, які відають важливими напрямками діяльності ЄС</p>
Суд європейських спільнот	<p>Суд забезпечує єдине запровадження і тлумачення прав ЄС на всій території дії Союзу. Суд розглядає питання, які виникають під час виконання правових норм Союзу. Рішення Суду не оскаржуються. Компетенції Суду не поширюються на загальну зовнішню політику країн ЄС, політику безпеки і співробітництво держав-членів у галузі правосуддя і внутрішніх справ.</p> <p>Суд складається з 15 суддів і 9 юридичних радників, які призначаються урядами країн терміном на шість років, незалежні у виконанні своїх обов'язків. У 1989 р. на допомогу Суду створено Суд першої інстанції, який розглядає позови окремих осіб на органи ЄС</p>
<p>Крім зазначених структур функціонують Економічний і Соціальний комітети, Комітет регіонів, Палата аудиторів (Рахункова палата). Сьогодні на порядку денному стоїть питання про обрання Президента ЄС, затвердження Конституції ЄС (2004 р.)</p>	

■ Країни — члени Європейського союзу

Рік вступу до ЄС	Країна
1957	Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Голландія, Люксембург
1973	Велика Британія, Данія, Ірландія
1981	Греція
1986	Іспанія, Португалія
1990	Після об'єднання Німеччини східнонімецькі землі (колишня НДР)

Рік вступу до ЄС	Країна
1995	Швеція, Фінляндія, Австрія
2004	Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Мальта, Кіпр
2007	Претенденти: Румунія, Болгарія, Туреччина, Хорватія, Македонія та ін.
2015	Країни Балканського п-ва

■ Європейські регіональні організації

Назва	Рік створення	Напрямок діяльності	Країни — члени організації
Північноатлантичний союз (НАТО)	1949	Узгодження воєнно-політичної діяльності та захист інтересів країн-учасниць, у тому числі із застосуванням збройних сил	США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Канада, Італія, Бельгія, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Греція, Туреччина, Норвегія, Данія, Люксембург, Ісландія, Чехія, Польща, Угорщина, Словенія, Словаччина, Латвія, Литва, Естонія, Болгарія, Румунія. Учасники програми «Партнерство заради миру»: країни Східної Європи, СНД. Особливе партнерство: Україна
Північноатлантична асамблея (ПАА)	1955	Узгодження діяльності країн НАТО на міжпарламентському рівні	Країни НАТО
Рада північноатлантичного співробітництва (РПАС)	1991	Співробітництво НАТО з країнами Центральної і Східної Європи, країнами Прибалтики та СНД	Країни НАТО, СНД, Прибалтики, Словаччина, Румунія, Болгарія, Албанія
Європейський союз (ЄС)	1993	Широка інтеграція європейських країн	Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Голландія, Люксембург, Велика Британія, Данія, Ірландія, Греція, Іспанія, Португалія, Швеція, Фінляндія, Австрія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Мальта, Кіпр. Асоційовані члени: Болгарія, Румунія, Туреччина
Західноєвропейський союз (ЗЄС)	1955	Узгодження воєнно-політичної діяльності країн Західної Європи	Велика Британія, Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Греція, Люксембург. Асоційовані члени: Туреччина, Норвегія, Ісландія. Спостерігачі: Данія, Ірландія. Асоційовані партнери: Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина, Румунія, Болгарія, Литва, Латвія, Естонія
Рада Європи (РЕ)	1949	Захист прав людини, вирішення гуманітарних проблем і проблем європейської безпеки	Країни Європи, крім Андорри, Ватикану, Монако

Назва	Рік створення	Напрямок діяльності	Країни — члени організації
Північна рада (ПР)	1952	Координація політичної та економічної діяльності країн Північної Європи	Норвегія, Швеція, Данія, Фінляндія, Ісландія
Центральноєвропейська ініціатива (ЦЕІ)	1989	Координація політичної та економічної діяльності країн Центральної Європи	Італія, Австрія, Албанія, Білорусь, Болгарія, Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Молдова, Румунія, Україна
Центральноєвропейська угода про вільну торгівлю (ЦЕУВТ, англ. — CEFTA)	1993	Багатостороннє співробітництво з метою лібералізації торгівлі. Розвиток вільної торгівлі між країнами-учасниками	Угорщина, Польща, Словаччина, Чехія, Словенія, Румунія, Болгарія
«Вишеградська група»	1991	Координація політичної та економічної діяльності країн Східної Європи	Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина
Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС, англ. — OSCE)	1992	Підтримка економічного розвитку, досягнення стабільності й миру у Чорноморському басейні. Стати елементом загальноєвропейського співробітництва	Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина, Україна. Спостерігачі: Сербія, Чорногорія, Німеччина, Австрія, Єгипет (бажає стати повноправним членом), Ізраїль, Італія, Польща, Словаччина, Туніс, Франція
Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)	1975	Вироблення умов і заходів по зміцненню довіри і безпеки в Європі	США, Канада, країни Європи (крім Андорри) та СНД
Пакт стабільності для Південно-Східної Європи	1999	Сприяння встановленню миру і зміцнення демократичних політичних систем у країнах регіону, відновлення економіки і підтримка ринку, поетапному зближенню народів Балканського півострова з іншою Європою	Близько 30 європейських держав, міжнародних організацій, фінансових установ і регіональних організацій

■ Етапи розвитку країн Заходу у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.

Етапи	Зміст
I етап. 1940-ті рр.	Повоєнна відбудова країн Європи
II етап. 1950—1960-ті рр.	Становлення й розквіт моделі «держави процвітання». «Економічні дива»
III етап. 1970-ті рр.	Економічні кризи, криза моделі «держави процвітання»
IV етап. 1980-ті — початок 1990-х рр.	«Консервативна революція»
V етап. Кінець ХХ — початок ХХІ ст.	Поєднання ліберальної і консервативної моделі розвитку держави

■ Масові рухи в країнах Заходу

Назва	Період найактивнішої діяльності	Характеристика
Рух проти расової дискримінації	1950—1960-ті рр., переважно в США	Рух за встановлення рівності громадянських прав незалежно від національності й расової приналежності
Пацифістський рух	1960—1970-ті рр.	Рух за припинення будь-яких війн
Рух «нових лівих»	1960—1970-ті рр.	Рух за революційну зміну існуючого капіталістичного суспільства новою революційною силою, соціальною опорою якої є молодь, студенти і маргінальні прошарки суспільства. Рух за абсолютну свободу
Бітники, рух хіппі	1950—1970-ті рр.	Рух, який відкидав існуючі норми поведінки і моралі, утверджував контркультуру, закликав насолоджуватися життям. Учасники руху проголошували добровільну бідність, стаючи старцями, еротичну свободу, повне ігнорування соціальних проблем, анархізм, захоплення дзен-буддизмом
Рок-рух	1960-ті рр.	Сформувався в Англії і США, а згодом охопив увесь світ. Вийшовши з надр масової культури, творці року — Е. Преслі, групи «Бітлз», «Ролінг Стоунз» та інші виконавці — припинили зв'язки з нею, висловивши стихійний протест молоді проти соціальної невлаштованості, війн, милітаризму, расової дискримінації. Рок-рух був тісно поєднаний з іншими масовими молодіжними рухами. Із 1970-х рр. рок потрапив у поле зору шоу-бізнесу, поступово перетворившись на напрям музики, видовищні шоу, втративши свій соціальний зміст. У цей же час виникають і національні рок-школи, рок перестав бути лише англословним
Рух «зелених»	1970—1980-ті рр.	Рух на захист оточуючого природного середовища, за рятування природи від негативного впливу людської діяльності. На кінець 1980-х рр. втрачає свою гостроту та екстремізм, перетворюючись на ще один політичний напрям
Рух анти-глобалістів	1990-ті рр. — початок XXI ст.	Рух був спрямований проти засилля транснаціональних корпорацій, домінування Заходу, за допомогу країнам «третього світу». Супроводжується екстремістськими, радикальними діями його учасників

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

■ Наслідки Другої світової війни

Показники	Характеристика
Людські втрати	• Загинуло 265 тис. військових (без урахування втрат 100 тис. осіб країн Співдружності та імперії) та 70 тис. осіб мирного населення
Матеріальні втрати	• Становили чверть національного багатства (30 млрд дол.); внутрішній борг збільшився у 3 рази, зовнішній — на 21 млрд фунтів стерлінгів
Територіальні зміни	• Початок отримання незалежності Британськими колоніями
Соціально-економічні наслідки	• Падіння ВВП до рівня 1936—1937 рр. Фінансова і паливна кризи. • Безробіття сягало 2 млн осіб
Політичні зміни	• Поразка консерваторів на перших повоєнних виборах, прихід до влади лейбористів

■ Прем'єр-міністри Великої Британії у повоєнний період

Ім'я	Роки перебування при владі	Партійна приналежність	Ім'я	Роки перебування при владі	Партійна приналежність
К. Етлі	1945—1951	Лейборист	Е. Хіт	1970—1974	Консерватор
В. Черчилль	1951—1955	Консерватор	Г. Вільсон	1974—1976	Лейборист
А. Іден	1955—1957	Консерватор	Дж. Каллаген	1976—1979	Лейборист
Г. Макміллан	1957—1961	Консерватор	М. Тетчер	1979—1990	Консерватор
А. Д. Хьюм	1961—1964	Консерватор	Дж. Мейджор	1990—1997	Консерватор
Г. Вільсон	1964—1970	Лейборист	Тоні Блер	1997—до сьогодні	Лейборист

■ Проблема Ольстеру

Характеристика	
Причини виникнення кризи	<ul style="list-style-type: none"> • Конфлікт між ірландцями-католиками і англійцями-протестантами. • Терористична діяльність Ірландської республіканської армії (ІРА)
Основні події	
1969 р.	• Початок збройного протистояння в Ольстері.
1998 р.	• Укладення угоди про мирне врегулювання. Надання Ольстеру автономних прав із розширеним самоврядуванням

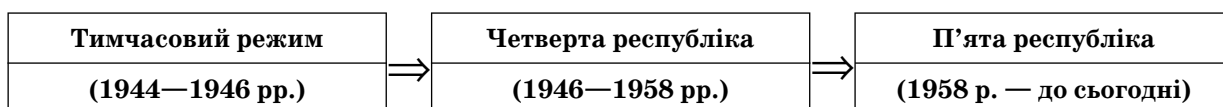
■ «Тетчеризм»

Характеристика	
Основні заходи	<ul style="list-style-type: none"> • Підтримка приватного підприємництва як основи економіки. • Відмова від жорсткої регламентації бізнесу. • Денаціоналізація (приватизація) нафтової промисловості, авіапромисловості та вантажного транспорту, частини комунальної власності. • Обмеження прав на страйки, звуження сфери діяльності профспілок. • Зменшення податкових ставок, збільшення опосередкованих податків. • Перегляд соціальних програм. • Підтримка приватної освіти та охорони здоров'я
Позитивні результати	<ul style="list-style-type: none"> • Подолання кризових явищ, покращення економічної кон'юнктури. • Високі темпи економічного зростання. • Приток закордонних інвестицій. • Структурні зміни в економіці на основі наукоємких технологій. Модернізація традиційних галузей промисловості: суднобудівної, металургійної, вугледобувної. • Скорочення державного сектору, підвищення його рентабельності. • Низькі темпи інфляції. Бездефіцитний бюджет. • Більшість англійців стали власниками нерухомості. • Пожвавилась економічна активність населення. Зменшилось безробіття
Негативні наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Збільшення плати за комунальні послуги та транспорт. • Широкий страйковий рух. • Зростання воєнних витрат. • Безробіття, зумовлене структурними змінами в економіці

■ Наслідки Другої світової війни

Показники	Характеристика
Людські втрати	<ul style="list-style-type: none"> Загинуло 200 тис. військових і 173 тис. осіб мирного населення
Матеріальні збитки	<ul style="list-style-type: none"> Грошова одиниця франк утратила 3/4 своєї вартості, на 40—50 % скоротилися капіталовкладення за кордоном. Франція знову стала країною-боржником. Руйнування і збитки були відносно незначними
Територіальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> Відновлення довоєнних кордонів. Початок розпаду французької колоніальної імперії
Соціально-економічні наслідки	<ul style="list-style-type: none"> Падіння ВВП до рівня 1891 р. Скорочення втричі промислового виробництва, сільськогосподарського — більше ніж удвічі. Безробіття становило близько 600 тис. осіб. Перебування в країні 2 млн репатріантів. Зростання у 6 разів цін порівняно з довоєнним часом. Існування карткової системи. Припинення зовнішньої торгівлі
Політичні зміни	<ul style="list-style-type: none"> Припинення існування Третьої республіки. Установлення Тимчасового режиму. Довоєнні політичні партії зійшли з політичної арени. Провідну роль відігравали Французька комуністична (ФКП) і Французька соціалістична (СФІО) партії, Народно-республіканський рух (МРП)
Міжнародне становище	<ul style="list-style-type: none"> Участь Шарля де Голля та руху «Вільної Франції» у боротьбі проти фашизму, а також роль, яку в цій боротьбі відіграв рух Опору, дали змогу Франції, незважаючи на важку поразку 1940 р., завершити війну в стані переможців. Франція зберегла статус великої держави, отримала місце в ООН і Раді Безпеки ООН, окремі окупаційні зони в Німеччині та Австрії, на рівні з іншими державами підписала договори із союзниками Німеччини і брала участь у роботі Міжнародного воєнного трибуналу

■ Розвиток Франції у повоєнний період

■ Голлізм

Ознаки Голлізму
<ul style="list-style-type: none"> Політична філософія, поєднання французьких традицій з реаліями 1940—1960-х рр. Державно-правова доктрина, утілена в Конституції 1958 р. Політична програма Ш. Де Голля. Політична течія, що еволюціонувала від особистої партії де Голля до сучасного французького варіанта неоконсерватизму. Французька модель «держави процвітання». Точний відбиток сучасного французького суспільства. («Паризьке метро о 18 годині, тобто точний відбиток французького суспільства» (А. Мальро))

Державно-правова доктрина

- Оформлення президентської республіки:
 - посилення виконавчої влади за умови значної переваги президентської, що є виразником загальнонаціональних інтересів;
 - персоніфікація політичної влади;
 - система подвійної відповідальності уряду перед президентом і парламентом;
 - прямі загальні президентські вибори;
 - розширення безпосередньої демократії (проведено референдуми);
 - обмеження багатопартійної системи (запроваджена мажоритарна виборча система);
 - обмеження повноважень парламенту

Економічна доктрина

- Пошук оптимальної економічної моделі, що враховує національну специфіку розвитку:
 - жорстке стратегічне планування;
 - жорстка податкова політика;
 - розширення державного сектору в базових перспективних галузях;
 - збільшення долі державного сектору в економіці;
 - активізація бюджетної інвестиційної політики;
 - включення в економічні процеси всіх прошарків населення;
 - монетарна політика

Соціальна доктрина

- Ідея «асоціації праці, капіталу і кадрів» як основа «третього шляху» розвитку, орієнтованого на соціальне партнерство

Зовнішньополітична доктрина

- Трансформація біполярної моделі світового порядку, створення «третього полюса» впливу в системі міжнародних відносин.
- Національна воєнна доктрина «оборони по всіх азимутах».
- Формування вісі Париж—Бонн.
- Концепція західноєвропейської інтеграції «Європа вітчизн».
- «Доктрина співробітництва» з колишніми колоніями.
- Мирне співіснування і діалог з наддержавами

Повоєнний розвиток Франції

Характеристика	Четверта республіка	П'ята республіка
Особливості економічного розвитку	<ul style="list-style-type: none"> • Швидкий економічний розвиток. • Розвиток новітніх галузей виробництва. • Модернізація сільського господарства. • Формування державного сектору економіки 	<ul style="list-style-type: none"> • Уповільнення економічного розвитку. • Становлення французької моделі економічного розвитку. • Приватизація державного сектору
Особливості політичного розвитку	<ul style="list-style-type: none"> • Парламентська республіка. • Політична нестабільність. • Часта зміна урядів. • Намагання усунення комуністів з політичного життя. • Загрози державного перевороту, установлення авторитарного режиму 	<ul style="list-style-type: none"> • Президентська республіка. • Політична стабільність. • Домінування у політичному житті голлістів. • Приборкання ультра (прихильників збереження колоніальної імперії)

Характеристика	Четверта республіка	П'ята республіка
Зовнішньополітичний курс	<ul style="list-style-type: none"> Вступ до НАТО. Підпорядкованість США. Тривалі колоніальні війни. Історичне примирення з Німеччиною 	<ul style="list-style-type: none"> Набуття статусу ядерної держави. Підкреслено самостійна зовнішня політика. Відстоювання французьких національних інтересів. Установлення відносин із СРСР. Розвиток європейської інтеграції

■ Президенти П'ятої республіки

Ім'я	Роки президентства	Ім'я	Роки президентства
Шарль де Голль	1958—1969	Франсуа Міттеран	1981—1995
Жорж Помпідю	1969—1974	Жак Ширак	1995 — до сьогодні
Валері Жискар д'Естен	1974—1981		

НІМЕЧЧИНА

■ Наслідки Другої світової війни

Показники	Характеристика
Людські втрати	<ul style="list-style-type: none"> Загинуло 7,836 млн осіб (за іншими даними 11—13 млн), 12 млн — знаходились у полоні, 12 млн стали біженцями
Матеріальні збитки	<ul style="list-style-type: none"> Майже повне руйнування міст та інфраструктури країни, особливо східних районів. Сплата репарації переможцям у вигляді конфіскації устаткування, обладнання, цінних речей, товарних поставок і використання праці німців. Утрата сілезького промислового району. Утрати під час бойових дій: Західна зона — 20 %, Східна зона — 45 %. Утрати в результаті репарацій: Західна зона — 12 %, Східна зона — 25 %
Територіальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> Передача 24 % території на користь Польщі та СРСР. Розкол Німеччини на ФРН і НДР. Утворення Західного Берліна
Економічні зміни	<ul style="list-style-type: none"> Повне руйнування промислового і сільськогосподарського виробництва
Соціальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> Присутність у країні 8 млн німців — біженців із Чехословаччини, Польщі та інших країн Східної Європи
Політичні зміни	<ul style="list-style-type: none"> Установлення окупаційного режиму (1945—1952 рр.). Розкол Німеччини на дві держави — ФРН (демократичний устрій) і НДР (тоталітарний режим)

■ Заходи Радянської військової адміністрації у період 1945—1949 рр. у східних землях Німеччини

Характеристика	
Основні принципи	<ul style="list-style-type: none"> Демілітаризація, денацифікація, декартелізація

Характеристика	
Заходи	<ul style="list-style-type: none"> • Ліквідація фашистського державного апарату, партій і організацій. • Покарання військових злочинців. • Аграрна реформа (ліквідувалось поміщицьке землеволодіння, земля передавалась малоземельним селянам, сільськогосподарським робітникам і переселенцям). • Ліквідація монополістичних об'єднань. • Націоналізація власності фашистів і військових злочинців. • Передача місцевої влади структурам, утвореним Соціалістичною єдиною партією Німеччини (СЕПН). • Проведення реформи освіти

■ Розкол Німеччини. Утворення ФРН і НДР

■ Економічний розвиток ФРН у 1950—1960-ті рр. «Економічне диво»

Причини
<ul style="list-style-type: none"> • Солідні стартові можливості. • Солідна промислова база, сучасне устаткування. • Компетентне керівництво реформами. • Гнучка податкова і кредитна політика. • Значні іноземні інвестиції (за планом Маршалла ФРН отримала 50 млрд дойчмарок). • Організованість нації. • Жорстка експлуатація робочої сили (робочий тиждень становив 62 години, заробітна плата складала 65 % довоєнної). • Підтримка економіки з боку держави (довгострокові кредити, 30 % акцій підприємств належало державі). • Відсутність військових видатків до 1955 р., присутність іноземних військ

■ Об'єднання Німеччини

Дата	Подія
Серпень 1989 р.	Початок масової втечі громадян НДР до ФРН
Жовтень 1989 р.	Відкриття кордону між ФРН і НДР
9 листопада 1989 р.	Руйнування Берлінського муру
18 березня 1990 р.	Перші вільні вибори в НДР
1 липня 1990 р.	Вступ у дію Угоди про економічний, грошовий і соціальний союз між НДР і ФРН
23 серпня 1990 р.	Рішення парламенту НДР про об'єднання країни з ФРН
12 вересня 1990 р.	Угода між США, СРСР, Францією та Англією про остаточне врегулювання відносин з Німеччиною
3 жовтня 1990 р.	Об'єднання ФРН і НДР на основі 23 статті Конституції ФРН

■ Канцлери ФРН і об'єднаної Німеччини

Ім'я	Роки перебування при владі	Партійна коаліція
ФРН		
К. Аденауер	1949—1963	ХДС/ХСС — ВДП
Л. Ерхард	1963—1966	ХДС/ХСС — ВДП
К. Кізіґер	1966—1969	ХДС/ХСС — СДПН
В. Брандт	1969—1974	СДПН — ВДП
Г. Шмідт	1974—1982	СДПН — ВДП
Г. Коль	1982—1990	ХДС/ХСС — ВДП
Об'єднана Німеччина		
Г. Коль	1990—1998	ХДС/ХСС — ВДП
Г. Шредер	1998 — до сьогодні	СДПН — «Зелені»

ІТАЛІЯ

■ Наслідки Другої світової війни

Показники	Характеристика
Людські втрати	• Становили близько 500 тис. убитими і такими, що зникли безвісти
Матеріальні збитки	• На 1945 р. об'єм промислового виробництва складав 40 % довоєнного, ВВП був на рівні 1909 р.
Соціальні наслідки	• Безробіття, проблеми інвалідів
Територіальні зміни	• Утрата всіх колоній (Лівія, Сомалі). Поділ території Трієсту з Югославією. Передача острова Додеканес Греції
Політичні зміни	• Повалення монархії, проголошення республіки. Домінування у політичному житті ХДП, СПІ, КПІ

■ Італійське «економічне диво»

Причини, передумови

- Аграрна реформа, яка дещо зняла гостроту соціальної напруги на селі та земельну проблему. Селяни отримали за викуп і кредит 1,5 млн га землі. Реформа сприяла розширенню внутрішнього ринку, модернізації сільського господарства.
- Державна підтримка великих корпорацій, стимулювання централізації капіталу. Як результат — поява великих промислових імперій: ФІАТ, Монтекатіні, Піреллі, Едісон, Оліветті та ін.
- Створення великих державних підприємств і значного за обсягами державного сектору економіки (до 40 % промисловості).
- Значні капіталовкладення у розвиток відсталого Півдня країни.
- Дешева робоча сила.
- Залучення іноземного капіталу.
- Участь у європейських інтеграційних процесах. Країна — засновниця ЄЕС.
- Створення широкої системи соціального забезпечення, яка сприяла формуванню внутрішнього ринку.
- Структурна перебудова економіки, орієнтація на експорт. Оновлення технологічної бази, запровадження досягнень НТР.
- Надання пільг малому та середньому бізнесу. Широкий випуск недорогих якісних товарів повсякденного вжитку, побутової техніки, одягу, взуття тощо.
- Розвиток системи курортів, туризму, відпочинку і розваг

Тема 4. Радянський Союз і пострадянські країни

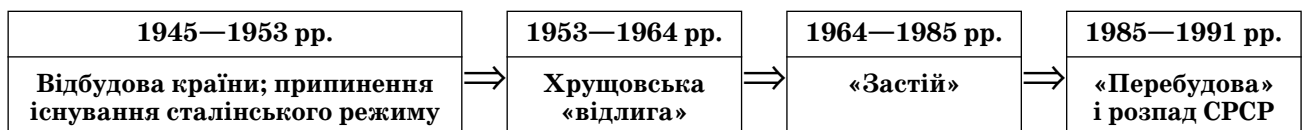
СРСР у 1945—1964 рр.

■ Наслідки Другої світової війни

Показники	Характеристика
Людські втрати	• Загинуло 27 млн осіб. За іншими джерелами — понад 40 млн осіб
Матеріальні збитки	• Становили третину національного багатства країни. Було зруйновано 1710 міст, 70 тис. сіл, 32 тис. промислових і 100 тис. сільськогосподарських підприємств, 1135 шахт, 65 тис. км залізниць, 16 тис. паровозів, 428 тис. залізничних вагонів тощо
Територіальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> • Закріплено приєднання Західної України та Західної Білорусії, Бессарабії, Північної Буковини, Прибалтики, частини Фінляндії, здійснене у 1939—1940 рр. • Приєднання у 1944 р. до СРСР Тувінської Народної Республіки. • За договором 1945 р. із Чехословаччиною до СРСР було приєднано Закарпатську Україну. • За рішенням Потсдамської конференції до СРСР відійшли частина Пруссії і місто Кенігсберг (з 1946 р. — Калінінград) із прилеглою територією. • За мирним договором із Фінляндією визнавались кордони 1940 р., а також до СРСР відійшла область Петсамо (Печенга) та деякі інші прикордонні території. • Після розгрому Японії до СРСР відійшли Південний Сахалін і Курильські острови, Порт-Артур. • У 1951 р. був остаточно узгоджений кордон із Польщею
Соціально-економічні наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Значне зниження і так невисокого життєвого рівня населення. Заробітна плата залишилася на рівні 1940 р., ціни зросли в 3 рази. До 1947 р. зберігалася карткова система. • 25 млн осіб залишилися без даху над головою. Звичайним явищем була дитяча безпритульність. Гострою була проблема влаштування демобілізованих з армії (8,5 млн осіб, а також тих, хто повернувся з полону і з примусових робіт (понад 5 млн осіб). Нова хвиля депортацій із західних регіонів СРСР

Показники	Характеристика
Соціально-економічні наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Значні втрати працездатного населення. Нестача робочої сили. • Промислове виробництво в регіонах, що зазнали окупації, складало близько 30 % довоєнного. У роки війни було створено нову промислову базу на Сході СРСР. • Сільськогосподарське виробництво складало 60 % довоєнного. На 2/3 скоротилося виробництво зерна
Політичні зміни	<ul style="list-style-type: none"> • Патріотичне піднесення, сподівання населення на зміни в політичній та економічній сфері. • Відновлення і посилення репресій, нове ідеологічне забезпечення режиму (поєднання російського націоналізму, шовінізму з антисемітизмом і марксизмом-ленінізмом). • Боротьба з антирадянським повстанським рухом у західних районах СРСР (Україна, Білорусія, Прибалтика)

■ Етапи розвитку СРСР у повоєнні роки

■ Промислові підприємства Європи, що були демонтовані та вивезені до СРСР у рахунок репарацій (березень 1945 — березень 1946 рр.)

■ Відбудова господарства (1943—1951 рр.)

Напрямки			
Скасування обмежень воєнного часу	Заходи щодо підвищення життєвого рівня	Заходи у промисловості	Заходи в сільському господарстві
<ul style="list-style-type: none"> • Відновлення 8-годинного робочого дня і відпусток. • Скасування обов'язкових позаурочних робіт. • Скасування законів і обмежень воєнного часу 	<ul style="list-style-type: none"> • Працевлаштування демобілізованих і репатрійованих. • Скасування карткової системи (1947 р.). • Зниження цін на продовольчі та промислові товари. • Розгортання житлового будівництва. • Збільшення виробництва товарів народного споживання. • Грошова реформа (1947 р.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Часткове переведення підприємств на випуск мирної продукції. • Відновлення зруйнованих промислових об'єктів, у першу чергу важкої промисловості. • Розвиток енергетики. • Запровадження нової техніки і технологій. • Будівництво нових підприємств 	<ul style="list-style-type: none"> • Відновлення МТС, постачання села сільгоспмашинами. • Підвищення норм хлібозаготівлі, збільшення податків. • Примусові позики. • Організовані набори сільської молоді на відбудову міст і промисловості

Джерела відбудови

- Прибутки існуючих підприємств.
- Трудовий ентузіазм. Рух передовиків.
- Грошова реформа 1947 р.
- Колективізація у західних регіонах СРСР.
- Примушення населення до заощаджень і їх вилучення (облігації, лотереї).
- Продаж за кордон національних культурних цінностей.
- Антирелігійна компанія у західних регіонах СРСР. Пограбування церков.
- Збільшення норм виробітку.
- Збільшення експорту сировини і сільгосппродукції за кордон.
- Використання праці в'язнів ДУЛАГу та військовополонених (німців — 1,5 млн осіб, японців — 0,5 млн осіб).
- Збільшення прямих і непрямих податків, особливо на селян.
- Існування карткової системи розподілу продуктів і предметів першої необхідності до 1947 р. Зниження життєвого рівня населення.
- Репарації з Німеччини, Італії, Угорщини, Румунії, Фінляндії

Висновок. Результати відбудовчого періоду були неоднозначними. З одного боку, було загоєно рани війни, протягом 1946—1950 рр. відбудовано промисловість, було навіть збільшено виробництво. З іншого — знизився реальний рівень життя, важкі житлові та побутові умови були характерним явищем. Скасування карткової системи розподілу продуктів і проведення в 1947 р. грошової реформи ще більше посилювало тягар відбудови. Іншим негативним наслідком стало остаточне розорення сільського господарства. На селян, що отримували мізерні заробітки, не поширювались соціальні гарантії, вони були позбавлені права мати паспорти, а відповідно вільно пересуватися країною. Також їм доводилося сплачувати великі податки, що були введені на присадибне господарство. Для інтенсифікації праці колгоспників сталінське керівництво продовжувало використовувати примусові та репресивні методи

■ Основні показники економічного розвитку СРСР (у % до США)

Показники	Рік	1950	1960	1970
Національний дохід		31	60	Більше 65
Промислова продукція		Менше 30	60	75
Сільськогосподарське виробництво		Немає відомостей	75—80	85—90*
Продуктивність праці в промисловості		Немає відомостей	40—50	53**
Продуктивність праці у сільському господарстві		Немає відомостей	33	20—25

■ Видобування нафти, виробництво електроенергії і сталі в СРСР (у % до США)

Показники	Рік	1945	1950	1960	1970	1980	1985
Нафта		8	14	42	80	142	135
Електроенергія		15	22	33	44	53	58
Сталь		16	30	71	108	142	190

*У середньому за період 1966—1970 рр.

**У середньому за період 1958—1960 рр.

■ Середньорічні темпи економічного зростання (%)

Показники	Шоста п'ятирічка (1956—1959)	Семирічка (1959—1965)
Національний дохід	10,8	7,5
Промислове виробництво	12,8	12
Сільськогосподарське виробництво	6,4	2,1
Продуктивність праці (у середньому)	Немає відомостей	5,7

■ Реформи в СРСР (кінець 1950-х — 1960-ті рр.)

Питання для порівняння	Реформи	
	М. Хрущова	О. Косигіна
Промисловість	<ul style="list-style-type: none"> Утворення раднаргоспів. Стимулювання впровадження нових методів управління. Зміна нормативів в оплаті праці 	<ul style="list-style-type: none"> Удосконалення системи планування і підвищення самостійності підприємств. Посилення економічного стимулювання і підвищення матеріальної зацікавленості трудових колективів
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> Зменшення планових показників. Запровадження авансування праці колгоспників. Засудження практики існування слабких господарств за рахунок міцних. Допомога міста селу. Освоєння цілинних і перелогових земель. Стимулювання розвитку тваринництва. Створення відгодівельних комплексів. Масове запровадження посівів кукурудзи. Укрупнення колгоспів. Перетворення колгоспів на радгоспи. Ліквідація «неперспективних» сіл. Паспортизація селян 	<ul style="list-style-type: none"> Зменшення планів обов'язкових поставок зерна. Встановлення твердих планів закупівлі продукції на п'ять років. Підвищення закупівельних цін. Запровадження надбавок за надпланову продукцію. Запровадження гарантованої оплати праці колгоспників. Скасування обмежень щодо особистих підсобних господарств. Зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів і радгоспів. Дотації і капіталовкладення у сільське господарство
Управління	<ul style="list-style-type: none"> Колективні принципи керівництва. Децентралізація управління економікою. Ліквідація галузевого принципу управління економікою. Часткове скорочення державного і партійного апарату. Зміцнення ролі партії. Надання більших прав місцевим органам влади і союзним республікам 	<ul style="list-style-type: none"> Перехід від територіального принципу управління до галузевого. Відновлення системи міністерств

Роки «застою» 1964—1985 рр.

Поняття «застій» відбиває загальні тенденції соціально-економічного і політичного розвитку радянської системи. «Застій» не передбачає припинення розвитку. У цей час здійснювалися реформи

(друга половина 1960-х рр.), реалізовувалися п'ятирічні плани, активно велось будівництво тощо. Для цього періоду характерне досягнення відносної соціальної та матеріальної стабільності.

■ Етапи періоду «застою»

Етапи	Характеристика
I етап. 1965—1970 рр.	Спроба проведення економічних реформ, які мали б упорядкувати економіку СРСР після «реформаторської гарячки» хрущовського періоду (реформи О. Косигіна)
II етап. 1970—1982 рр.	Наростання кризи, «консервація» існуючої в СРСР системи
III етап. 1982—1985 рр.	Зміни в партійному керівництві. Усвідомлення кризового стану радянського суспільства

■ Структурна криза радянської моделі суспільно-політичного розвитку

Криза	Характеристика
Економічна	<ul style="list-style-type: none"> • Дефіцит товарів. • Відмова або повільне запровадження нових технологій. • Невисока якість більшості товарів. • Продовольча криза, глибока криза сільського господарства. • Прихована інфляція (зростання цін при незмінних розмірах заробітної плати). • Переважно екстенсивний шлях розвитку економіки. • Висока затратність виробництва, енергоємність і матеріаломісткість продукції. • Поява тіньової економіки («цеховики»)
Політична	<ul style="list-style-type: none"> • Воєнні авантюри і нездатність вийти з них (Афганістан, Ефіопія, Ангола тощо). • Нездатність вищого керівництва реагувати на нові тенденції розвитку світу. • «Старіння» керівництва. • Недієздатність законодавчих органів. • Утрата динамічності в розвитку радянської моделі і, відповідно, її привабливості для інших країн. • Корупція у вищих ешелонах влади: хабарництво, криміналізація, просування по службовій драбині за принципом знайомства, родинних зв'язків, особистої відданості. • Посилення репресій проти інакомислячих
Ідеологічна	<ul style="list-style-type: none"> • Розчарування у правильності обраного шляху розвитку (побудова комунізму). • Розходження між ідеологічними догмами і реаліями життя. • Усвідомлення нереальності досягнення мети побудови комунізму. • Зростання дисидентського руху і настроїв у суспільстві. • Посилення ідеологічного тиску на суспільство
Екологічна	<ul style="list-style-type: none"> • Бездумна експлуатація природних ресурсів. • Відсутність науково-обґрунтованого розміщення виробничих потужностей. • Руїнування природного середовища, придатного для життя людей (забруднення водоймищ, атмосфери тощо). • Поступова деградація нації (генетичні зміни, зростання дитячих захворювань і народження нездорових дітей, скорочення народжуваності, зростання показників хронічних захворювань тощо)
Моральна	<ul style="list-style-type: none"> • Поява явища подвійної моралі (розбіжності між декларованим стилем поведінки і реальними устремліннями та установками; безвідповідальність, прагнення перекласти відповідальність на іншого). • Зростання престижності професій, посад, які дають змогу отримувати нетрудові доходи. • Зростання кількості побутових злочинів. • Прагнення досягти мети незаконним шляхом. • Зростання числа економічних (господарських) злочинів. • Наростання споживацьких настроїв

■ Середньорічні темпи зростання за п'ятирічками (%)

Показники	П'ятирічки			
	VIII (1966—1970)	IX (1971—1975)	X (1976—1980)	XI (1981—1985)
Валовий суспільний продукт	6,7	5,6	3,4	3,5
Національний дохід	6,7	4,6	3,4	3,7
Капіталовкладення	6,8	6,4	2,1	3,1
Продуктивність праці	6,1	4,1	3,0	3,8
Промислова продукція	8,4	7,2	3,9	3,5
Сільгосппродукція	3,2	3,0	1,6	0,5

■ Дисидентський рух у СРСР

Дисидентство (незгодні) — виступ проти існуючого державного ладу чи загальноприйнятих норм певної країни, протистояння офіційній ідеології і політиці; відступництво від учення панівної церкви.

■ Періодизація дисидентського руху в СРСР

Період	Характеристика
Становлення (1965—1972 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> Діяльність А. Синявського, Ю. Данієля, А. Амальріка, Л. Чуковської, А. Гінзбурга, Ю. Галанського, Б. Буковського, А. Марченка, С. Ковальова, Л. Богораз, П. Григоренка та ін. Початок кампанії проти А. Сахарова і О. Солженіцина
Криза (1973—1974 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> Процес над П. Якіром і В. Красіним
Широке міжнародне визнання (1974—1975 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> Розширення географії дисидентського руху. Вислання О. Солженіцина з країни. Утворення радянського відділення Міжнародної амністії. Присудження Нобелівської премії А. Сахарову
Гельсінський (1976—1982 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> Діяльність Гельсінської групи. Процеси над Ю. Орловим, А. Щаранським, Г. Якуніним, А. Марченком. Заслання А. Сахарова

■ Дисидентський рух другої половини 1960-х — першої половини 1980-х рр.

Характеристика	
Особливості	<ul style="list-style-type: none"> Стає більш масовим і організованим. Були відкинуті ілюзії щодо ідей соціалізму і комунізму, рух почав носити яскраво виражений антитоталітарний характер. У поглядах дисидентів прослідковувалися майже всі ідеологічні напрями. Зв'язок із громадськістю країн Заходу і міжнародними правоохоронними організаціями. Заперечення насильницьких методів боротьби. Прагнення легалізувати свою діяльність. 80 % дисидентів становила інтелігенція

Характеристика	
Течії дисидентського руху в 1960—1980-ті рр.	<ul style="list-style-type: none"> • За соціалізм із «людським обличчям». • Національно-визвольна течія. • Демократична правозахисна течія. • Релігійна течія
Методи боротьби	<ul style="list-style-type: none"> • Масові заходи. • Листи-протести до керівних органів УРСР і СРСР. • Протести, відкриті листи, звернення на адресу міжнародних організацій, урядів демократичних країн. • Видання і розповсюдження самвидаву. • Акції солідарності з іншими народами, що зазнали утисків з боку тоталітарної системи; підтримка кримських татар у їх прагненні повернутися на батьківщину; відстоювання ідеї рівноправ'я народів. • Вивішення синьо-жовтих прапорів. • Розповсюдження листівок. • Індивідуальні протести. • Створення правозахисних організацій

ПЕРЕБУДОВА ТА РОЗПАД СРСР (1985—1991 рр.)

■ Основні періоди перебудови та їх характеристика

Період, дата	Характеристика
I період. Квітень 1985 — січень 1987 рр. (від квітневого 1985 р. пленуму ЦК КПРС до січневого 1987 р. пленуму ЦК КПРС)	<ul style="list-style-type: none"> • Спроба реалізації концепції прискорення соціально-економічного розвитку країни. • Боротьба з алкоголізмом і пияцтвом
II період. Січень 1987 — літо 1988 рр. (від січневого пленуму ЦК КПРС до XIX конференції КПРС)	<ul style="list-style-type: none"> • Оформлення концепції перебудови. • Початок економічного реформування. • Початок кадрових змін в уряді. • Поширення гласності
III період. Літо 1988 — травень 1989 рр. (від XIX партконференції до I З'їзду народних депутатів СРСР)	<ul style="list-style-type: none"> • Початок здійснення реформ політичної системи. • Формування нових органів державної влади — з'їзду народних депутатів СРСР. • Початок виникнення політичних партій
IV період. Літо 1989 — серпень 1991 рр. (від I з'їзду народних депутатів СРСР до спроби державного перевороту 19—21 серпня 1991 р.)	<ul style="list-style-type: none"> • Діяльність I з'їзду Рад СРСР. • Наростання економічної кризи. Перші страйки шахтарів. • Початок формування політичної опозиції. • Початок ліквідації монополії КПРС на владу. • Проголошення суверенітету союзних республік. • Програма «500 днів». • Посилення протистояння центру і союзних республік. • Різке загострення економічного становища. Провал економічних реформ. • Наростання соціальної напруги. • Розкол у КПРС. • Спроби придушення національно-визвольних рухів. Розробка нового союзного договору. • ГКЧП (ДКНС). Кінець перебудови

■ Основні етапи економічних реформ у період перебудови

Етапи	Характеристика
I етап. Квітень 1985 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Прийняття програми прискорення соціально-економічного розвитку, яка передбачала: <ul style="list-style-type: none"> — створення до 2000 р. виробничого потенціалу, що дорівнював би створеному за попередні 70 років; — вирішення традиційних соціальних проблем: продовольчої, житлової, забезпечення населення речами широкого вжитку. • Це передбачалось досягти за рахунок технічного переозброєння машинобудування на основі останніх досягнень НТР, активізації «людського фактору» <p>Результат. Програма була утопічною. Вона свідчила про нерозуміння керівництвом глибини соціально-економічної кризи, у якій опинилося радянське суспільство</p>
II етап. Червень 1987 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Запровадження реформи Рижкова—Абалкіна. Суть реформ виражена в трьох «С»: самостійність, самоокупність, самофінансування. • Були прийняті закони: «Про державне підприємство», «Про кооперацію», «Про індивідуальну трудову діяльність» тощо. Закони передбачали: <ul style="list-style-type: none"> — переведення підприємств на госпрозрахунок; — залежність заробітної плати від результатів господарської діяльності; — сприяння запровадженню досягнень НТР; — розвиток кооперативної форми власності й індивідуальної трудової діяльності <p>Результат. Непослідовність, половинчастість реформ призвели до їх краху</p>
III етап. Червень 1990 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Прийняття Верховною Радою СРСР програми переходу до регульованої ринкової економіки: <ul style="list-style-type: none"> — запровадження елементів ринкових механізмів; — збереження значного державного сектору <p>Результат. В умовах повного розвалу господарського механізму і самого СРСР програма виявилась нежиттєздатною</p>

■ Заходи уряду в економічній сфері

Дата	Зміст
Квітень 1985 р.	Пленум ЦК КПРС висунув стратегічну мету — курс на прискорення соціально-економічного розвитку країни
Травень 1985 р.	Постанова ЦК КПРС про заходи щодо подолання пияцтва та алкоголізму
Лютий 1986 р.	XXVII з'їзд КПРС. Підтвердив курс на прискорення. Ставилось завдання: за три п'ятирічки створити виробничий потенціал, що дорівнював би вже існуючому; подвоїти національний дохід за рахунок підвищення продуктивності праці, запровадження досягнень НТР; вирішити низку соціальних проблем: забезпечення житлом, продовольством і речами широкого вжитку тощо
Лютий 1986 р.	Постанова «Про подальше вдосконалення економічного механізму господарювання в агропромисловому комплексі країни». Передбачала створення вертикальної структури Держагропрому СРСР, яка мала б контролювати виробництво, переробку і збереження сільгосппродукції
Травень 1986 р.	Постанова ЦК КПРС про посилення боротьби з нетрудовими доходами
Листопад 1986 р.	Прийняття закону «Про індивідуальну трудову діяльність»
Червень 1987 р.	Пленум ЦК КПРС «Про докорінну перебудову управління економікою»

Дата	Зміст
30 червня 1987 р.	Прийняття закону «Про державне підприємство». Надання підприємствам самостійності, самоуправління, самоокупності, самофінансування. Незабаром були прийняті інші партійно-державні постанови: про перебудову планування, матеріально-технічного постачання, ціноутворення тощо. Деякі підприємства отримали право виходу на зовнішній ринок. Було порушено державну монополію на зовнішньоекономічну діяльність
Березень 1988 р.	Прийняття нового положення про колгоспи, що допускало можливість існування орендних відносин
1988 р.	Початок поширення орендних і кооперативних форм господарювання. Початок створення асоціацій, концернів, малих підприємств, спільних підприємств з іноземними фірмами
1989 р.	Створення спеціальної державної комісії з питань реформ на чолі з Л. Абалкіним і урядової комісії на чолі з академіком С. Шаталіним. Перша комісія пропонувала поступовий перехід до ринкової економіки під сильним державним контролем. Друга запропонувала програму «500 днів» — перехід до ринкової економіки шляхом «шокової терапії». Обидві програми були відкинуті. Зрештою було затверджено Основні напрями стабілізації народного господарства і переходу до регульованої ринкової економіки (червень 1990 р.). Прийнятий документ виявився недієздатним. Командні методи економіки, яким він надавав перевагу, в умовах стрімкого погіршення ситуації вже не діяли
1989 р.	Початок стрімкого підвищення цін і зарплат. 100% -ве підвищення зарплат представникам партійної і державної номенклатури
1990 р.	Спроби приборкати інфляцію та ажіотажний попит. Павловська фінансова реформа (обмін купюр у 50 і 100 крб). Початок розробки урядом М. Рижкова нового п'ятирічного плану

■ Етапи визрівання економічної кризи в СРСР (1980-ті рр.)

Роки	Прояви кризи
1985—1988	Вартість незавершеного будівництва зросла на 38 млрд руб.
1985—1986	Антиалкогольна кампанія призвела до втрат бюджету в розмірі 10 млрд руб.
1985—1987	Скорочення доходів від зовнішньої торгівлі в результаті падіння ціни на нафту в розмірі 21 млрд руб
1988—1989	Темпи приросту заробітної плати збільшилися у 3 рази і перевищили зростання національного доходу
1989	Початок падіння обсягів виробництва

■ Наслідки і підсумки перебудови в СРСР

Основні прояви
<ul style="list-style-type: none"> • Ліквідація тоталітарного режиму в СРСР, знищення гегемонії КПРС у політичному житті. • Розпад СРСР. Виникнення на його території незалежних держав, зокрема України. • Розвал планової економічної системи, створення реальних умов для формування ринкових відносин. Економічна криза. • Плюралізація громадського і політичного життя, створення багатопартійної системи. • Припинення «холодної війни», зміна співвідношення сил у світі. • Ліквідація «світової соціалістичної системи»

■ Розпад СРСР

Характеристика	
Причини і передумови розпаду СРСР	<ul style="list-style-type: none"> • Глибока економічна криза. Структурна криза радянської системи. • Зростання національної самосвідомості. • Дискредитація центральної влади і КПРС. • Посилення амбіцій політичних лідерів і місцевих еліт
Привід до розпаду	Спроба 19—21 серпня 1991 р. ДКНС здійснити державний переворот

ВІДНОВЛЕННІ ТА НОВІ НЕЗАЛЕЖНІ ДЕРЖАВИ

■ Радикальні економічні реформи в Росії (1992 р.).

Заходи	Наслідки реформ
<ul style="list-style-type: none"> • Лібералізація цін, відмова від їх державного регулювання, ліквідація «економіки дефіциту», насичення прилавків товарами. • Фінансова стабілізація, подолання інфляції шляхом скорочення державних витрат. • Лібералізація зовнішньої торгівлі. • Стимулювання структурної перебудови в промисловості шляхом використання ринкових механізмів. • Створення стійкої національної валюти, досягнення її конвертованості. • Приватизація промисловості, землі. Створення класу власників. • Аграрна реформа (становлення приватного фермерства; перетворення колгоспів, радгоспів у господарства, здатні адаптуватися до ринкових умов; створення кооперативів і зміцнення селянських господарств) 	<ul style="list-style-type: none"> • Лібералізація цін. • Інфляція. Зростання цін. Насиченість прилавків товарами. • Зростання експорту (за рахунок сировини). • Зростання зовнішньої заборгованості. • Спад виробництва. • Затримка з виплатою заробітної плати. • Зростання безробіття. • Зростання кримінальної злочинності. • Падіння життєвого рівня значної частини населення та стрімке збагачення невеликої меншості. • Соціальне розшарування населення. Створення класу власників. Загострення соціальних протиріч. • Приватизація значної кількості підприємств. • Кризові явища в науці, культурі, освіті

■ Діяльність російських урядів

Президент	Голова уряду, роки діяльності	Позитивні явища	Негативні явища
Б. Єльцин	Є. Гайдар (червень — грудень 1992 р.)	Заходи «шокової» терапії: закладання основ ринкової економіки, наповнення магазинів товарами; формування класу приватних підприємців; легалізація долара; запровадження приватної власності на житло	Різке зростання цін; знецінення вкладів; поява безробіття; грошова реформа; ваучерна приватизація; розгул злочинності
	В. Чорномірдин (грудень 1992 — березень 1998 р.)	Товарний достаток, розквіт «човникового» бізнесу, стабілізація курсу рубля; входження Росії до «великої сімки»; залучення іноземних інвестицій	Борги по заробітній платі та пенсіях; розквіт і крах фінансових пірамід; доступ олігархів до бюджетних коштів; «чорний вівторок», стрімке падіння курсу рубля; війна у Чечні та поразка в ній Росії

Президент	Голова уряду, роки діяльності	Позитивні явища	Негативні явища
Б. Єльцин	С. Кірієнко (квітень—серпень 1998 р.)	Початок діяльності фінансових державних пірамід; спроба збалансування бюджету	Страйки, які супроводжувалися «рейковою війною» (перекриття руху на залізницях); обвальне падіння рубля 17 серпня
	Є. Примаков (вересень 1998 — травень 1999 р.)	Політична стабілізація; утримання курсу рубля; погашення заборгованості по заробітним платам і пенсіям; антикорупційні кримінальні справи	Зростання напруженості у відносинах з країнами Заходу; відсутність західних кредитів; конфлікт з президентом і ЗМІ
	С. Степашин (травень—серпень 1999 р.)	Отримання кредитів, відновлення економічного зростання; реструктуризація боргів СРСР; потепління відносин із Заходом	Бензинова криза; загострення становища на Північному Кавказі (бойові дії в Дагестані)
	В. Путін (серпень—грудень 1999 р.)	Стабілізація становища в країні, розгром загонів бойовиків у Дагестані	Початок другої чеченської війни
В. Путін	М. Касьянов (січень 2000—2004 р.)	Боротьба з олігархами та організованою злочинністю; встановлення державного контролю над основними фінансовими потоками; зростання виробництва; захист державних інтересів Росії в економічних відносинах з іншими державами; проведення прагматичної політики; відносна стабілізація у Чечні	Непевність економічного зростання; падіння експорту, переважання в експорті сировинних ресурсів; неврегульованість відносин із сусідніми державами
	М. Є. Фрадков (2004 — до сьогодні)	Продовжив політику попередника	

■ Найбільші міжнаціональні та міждержавні конфлікти на пострадянському просторі

Дата	Території	Суть конфлікту
1988—1994 рр. (збройна боротьба)	Нагорний Карабах	Причиною конфлікту між Вірменією та Азербайджаном стала територіальна суперечка навколо приналежності Нагірно-Карабахської автономної області (НКАО), що входила до складу Азербайджану. Конфлікт супроводжувався гострим етнічним та релігійним протистоянням між вірменами (складали 98 % населення НКАО) та азербайджанцями. Протистояння вилилося у серію жорстоких етнічних погромів; у появу потоків біженців (близько 1 млн); у початок бойових дій. Після розпаду СРСР бойові дії набули особливої жорстокості. Військовий успіх був на боці Вірменії. Збройні загони НКАО витіснили азербайджанські формування, а для забезпечення безпеки області заволоділи сусідніми районами Азербайджану (10 % території Азербайджану). Усі спроби Азербайджану силою відновити суверенітет над цими територіями не мали успіху. Бойові дії були призупинені у травні 1994 р., але політичного розв'язання конфлікту так і не було знайдено. Посередниками між протидержавними сторонами виступають Росія і ОБСЄ

Дата	Території	Суть конфлікту
1991—1997 рр.	Таджикистан	В основі конфлікту лежало збройне протистояння ісламської опозиції офіційному керівництву країни, міжкланове протистояння Півдня і Півночі країни, сепаратистські прагнення окремих районів. Становище ускладнювалося втручанням у конфлікт афганських моджахедів та Росії, війська якої знаходились на території країни (201-ша моторизована дивізія). У 1994 р. розпочався «міжтаджикський діалог», який завершився укладенням у 1997 р. у Москві угод про припинення вогню
1992—1994 рр. (збройна боротьба)	Придністров'я	Причиною конфлікту стало зростання сепаратистських настроїв у Придністров'ї у відповідь на заяву деяких політичних лідерів Молдови про можливе приєднання до Румунії. Гостроту конфлікту додало питання про долю російської 14-ї армії. Після невдалої спроби Молдови силою знищити самопроголошену молдовську Придністровську Республіку (МНР) розв'язання конфлікту було переведено в політичну площину. Проте на сьогодні вирішення проблеми не знайдено. Посередниками в розв'язанні Придністровської проблеми виступають Україна, Росія, ОБСЄ
Початок 90-х рр. XX ст.— до сьогодні	Абхазія	Причина конфлікту — питання про політичний статус республіки. Керівництво республіки на чолі з Анзербою взяло курс на незалежність. Керівництво Грузії вирішило розв'язати проблему силовими методами. До Абхазії увійшли грузинські війська (1992 р.). Абхазькі збройні загони чинили опір. Спираючись на приховану підтримку Росії і добровольчих загонів з північного Кавказу (Чечня та ін.), вони завдали поразки грузинській армії, яка залишила територію республіки. Конфлікт до сьогодні залишається нерозв'язаним, періодично загострюється. Крім проблем з Абхазією, у Грузії є проблеми з Південною Осетією та Аджарією
1991 р.— до сьогодні	Чечня	Причиною конфлікту стало проголошення незалежності Республіки Ічкерії на чолі з генералом Д. Дудаєвим. Протистояння між центральною владою Росії та республікою вилилось у справжню війну. У першій війні (1994—1996 рр.) Росія зазнала поразки, незважаючи на значні зусилля. Друга війна спалахнула в 1999 р. Приводом до неї стало вторгнення чеченських загонів до Дагестану з метою домогтися незалежності цієї республіки. Росія назвала нову війну «антитерористичною операцією». Партизанські дії проти російських військ і терористичні акти в республіці продовжуються до сьогодні

Тема 5. Країни Центральної та Східної Європи

ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ДОМІНУВАННЯ У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

■ Розвиток країн Східної Європи і політика СРСР у 1940—1980-ті рр.

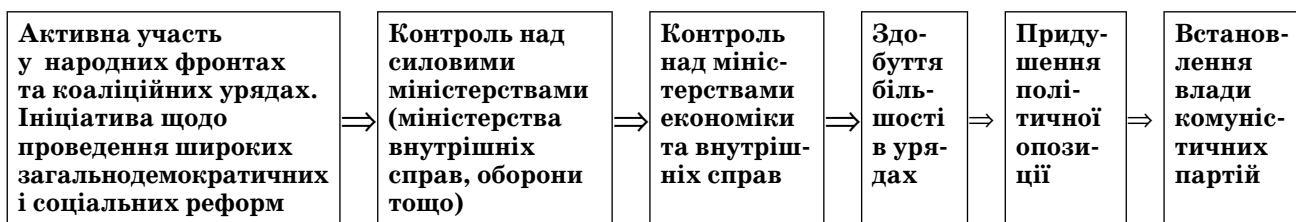
Період	Політика СРСР	Форми протесту
1944—1953 рр. — на-в'язування радянської моделі розвитку	1947 р. — створення Комінформбюро. 1949 р. — створення РЕВ	Вибір Югославією власного шляху розвитку, розрив із СРСР (1948 р.)
1953—1964 рр. — розвінчання сталінізму і спроби оновлення соціалізму	1955 р. — створення ОВД, 1956 р. — придушення радянськими військами повстання в Угорщині	1953 р. — повстання в Берліні. 1956 р. — масові акції протесту, страйки в Польщі. 1956 р. — повстання в Угорщині. 1962 р. — Албанія розриває відносини з СРСР

Період	Політика СРСР	Форми протесту
1965—1987 рр. — спроби СРСР «законсервувати» ситуацію у Східній Європі	Прийняття доктрини «реального соціалізму» як досконалого суспільства, яке не потребує оновлення («Доктрина Брежнєва»). Застосування доктрини щодо Чехословаччини в 1968 р. і загроза її застосування стосовно Польщі (1981 р.)	1967 р. — демонстративна підтримка Румунією Ізраїлю. 1968 р. — спроба переходу в Чехословаччині до «соціалізму з людським обличчям». 1980—1981 рр. — масові антикомуністичні виступи в Польщі
1988—1990 рр. — перехід СРСР до політики «нового політичного мислення»	Відмова від втручання у справи Східної Європи і крах соціалізму	Демократичні «оксамитові» революції в Угорщині, Польщі, Чехословаччині, народне повстання (революція) в Румунії (1989), об'єднання НДР і ФРН, розпад Югославії

■ Створення національних (народних) фронтів у країнах Східної Європи

Країна	Дата, назва	Склад на момент створення
Югославія	1941 р. — Народно-визвольний фронт	Народний рух під керівництвом компартії Югославії
Албанія	Вересень 1942 р. — Національно-визвольний, з 1945 р. — Демократичний фронт	Народний рух, а з 1945 р. — блок суспільно-політичних організацій під керівництвом компартії Албанії
Болгарія	Серпень 1943 р. — Вітчизняний фронт	Болгарська робітничка партія, Болгарська робітничка соціал-демократична партія, Болгарський землеробський народний союз, група «Звено»
Польща	Січень 1944 р. — Національний фронт	Польська робітничка партія, Польська соціалістична партія (левиця), Народна і Демократична партії
Румунія	Осінь 1944 р. — Національно-демократичний фронт	Комуністична партія, Соціал-демократична партія, Фронт землеробів, Союз патріотів, профспілки
Угорщина	Грудень 1944 р. — Національний фронт незалежності	Комуністична партія, Соціал-демократична партія, Партія дрібних сільських господарів, Національна селянська партія, Буржуазно-демократична партія, профспілки
Чехословаччина	Весна 1945 р. — Національний фронт	Комуністична партія, Соціал-демократична партія, Національно-соціалістична партія, Народна партія, Словацька демократична партія
Східна Німеччина	Липень 1945 р. — блок антифашистських і демократичних партій	Комуністична партія, Соціал-демократична партія, Християнсько-демократичний союз, Ліберально-демократичний союз

■ Механізм приходу до влади комуністичних партій у країнах Східної Європи

■ Демократичні революції 1989—1991 рр. у країнах Центральної і Східної Європи

Форма	Країна
Еволюційна	Угорщина. Лютий 1989 р. — пленум УСРП — відмова від керівної ролі партії у суспільстві. Весна 1989 р. — початок роботи «круглого столу». 1990 р. — вибори до парламенту на багатопартійній основі
	Польща. Лютий 1989 р. — початок засідань «круглого столу». Угода про принципи парламентської демократії
Революційна	
«Оксамитові» революції — досягнення революційної мети без кровопролиття. Загальний механізм: масові виступи населення, усунення від влади комуністичного керівництва, демократичні вибори	НДР. Вересень—листопад 1989 р.
	Болгарія. Листопад 1989 р.
	Чехословаччина. Листопад—грудень 1989 р.
Сутічки з органами правопорядку	Албанія. 1990 р. — зміна політичного курсу. Лютий 1991 р. — сутічки з органами правопорядку. Загибло 4 особи. Березень 1991 р. — багатопартійні вибори
Народне повстання	Румунія. Грудень 1989 р. — розстріл виступу населення в Тимішоарі. 21—25 грудня 1989 р. — повстання у Бухаресті. Загибло 1104 особи
Громадянська війна, етнічне протистояння, втручання зовнішніх сил	Югославія. 1991 р. — розпад СФРЮ. 1991—2001 рр. — Громадянська війна та етнічні конфлікти. Утворення нових незалежних держав: Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Союзна республіка Югославія (у 2003 перетворена на державу Сербія і Чорногорія)

Польща

■ Встановлення комуністичного режиму

Фактори, які сприяли встановленню комуністичного режиму	Фактори, які стримували встановлення комуністичного режиму
<ul style="list-style-type: none"> • Спільна участь радянських і польських військ у визволенні країни. • Присутність радянських військ на території країни. Тиск радянського керівництва на польський уряд. • Невизнання країнами Заходу західних кордонів Польщі. • Соціальні та економічні реформи були ініційовані комуністами. • Готовність країн Заходу поступитися своїм впливом у Польщі. • Оточеність території Польщі країнами з прорадянськими урядами, спільний кордон із СРСР 	<ul style="list-style-type: none"> • Участь СРСР разом із Німеччиною у поділі Польщі в 1939 р. • Стійкі антиросійські та антикомуністичні настрої у країні. • Польська компартія була розпущена в 1939 р., а значна кількість польських комуністів репресована. • Існування польського емігрантського уряду, діячі якого були налаштовані проти Радянського Союзу. • Існування армії Андерса, що воювала на боці західних союзників. • Звинувачення СРСР у тому, що він не надав допомоги Варшавському повстанню 1944 р. • Більшість поляків були ревними католиками

Кризи комуністичного режиму

Дата Питання	1956 р.	1970 р.	1980—1981 рр.
Причини	Погіршення становища населення у результаті побудови соціалізму за радянським зразком. Розвінчання культу особи Й. Сталіна	Провал економічної політики 1960-х рр. Боротьба за владу в ПОРП	Погіршення економічного становища. Постійне зниження життєвого рівня. Цілеспрямована діяльність країн Заходу з метою погіршення становища в країні
Привід	Страйк у Познані та його придушення (100 осіб загинуло, кілька сотень поранено, 300 заарештовано)	12 грудня 1970 р. — рішення про підвищення цін на основні продовольчі товари	Страйк на верфях балтійського узбережжя. Створення незалежної профспілки «Солідарність»
Наслідки	Боротьба в ПОРП між прихильниками реформ і сталіністами та перемога перших. Обрання В. Гомулка першим секретарем ПОРП. Ним була запропонована програма «національного комунізму», яка передбачала польський шлях до комунізму: припинення колективізації і розпуску насильно створених кооперативів; проведення амністії і реабілітації незаконно засуджених; здійснення реформи в галузі культури; прийняття нових законів про Сейм, громадські організації, армію тощо. Проте через опір консервативних сил докорінних соціально-економічних реформ не було проведено	Зміна керівництва. Першим секретарем ПОРП було обрано Е. Герека, прем'єр-міністром П. Ярошевича. Скасування рішення про підняття цін. Припинення страйку. Демагогічні заяви про покращення становища в країні не були здійснені. Погіршення економічного становища з середини 1970-х рр.	Легалізація профспілки «Солідарність». Запровадження воєнного стану. Придушення страйку. Погіршення економічного становища. Розгортання антикомуністичного руху. Падіння комуністичного режиму (1989 р.)

Економічні реформи в Польщі

Заходи «шокової терапії»	Фактори успіху (початок 1990-х рр.)
<ul style="list-style-type: none"> Одночасне запровадження вільної торгівлі та скасування контролю над цінами. Зростання цін, різке зниження життєвого рівня, скорочення виробництва, приборкання інфляції. Запровадження ринкових механізмів економіки. Початок приватизації державного сектору, стимулювання розвитку приватного підприємництва. 	<ul style="list-style-type: none"> Порівняно невеликі масштаби економіки. Високий попередній рівень розвитку ринкових відносин і приватної власності. Відсутність опору з боку населення проведенню ринкових реформ. Панування в суспільстві позитивного ставлення до приватної власності й бізнесу. Значна зовнішня допомога, особливо польської діаспори. Згуртованість суспільства. Цілеспрямована діяльність уряду в проведенні реформ. Значні іноземні інвестиції, особливо німецькі. Наявність значного ринку для збуту польських товарів, що відкрився після розпаду СРСР
Результати. Зростання виробництва. Початок зростання життєвого рівня. У 1993 р. Польща вийшла з кризи	

■ «Програма дій» Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) (1968 р.)

Основні положення

- Ліквідація монополії КПЧ на владу, утвердження реальної багатопартійності й демократичних свобод. Відносини між різними партіями повинні будуватися на принципах рівності та партнерства.
- Скорочення працівників адміністративного апарату.
- Запровадження федеративного устрою держави, забезпечення реального рівноправ'я чехів і словаків.
- Запровадження основ ринкової економіки.
- Співробітництво з усіма країнами світу

■ «Оксамитова революція» (1989 р.)

Дата	Подія
17 листопада	Придушення студентської демонстрації в Празі
18 листопада	Створення за ініціативою «Хартії-77» Громадянського форуму — патріотичного демократичного фронту, що об'єднав противників комуністичного режиму
20 листопада	Проведення у Празі 150-тисячної демонстрації під гаслом «Кінець правління однієї партії!»; маніфестації відбулися у різних містах Чехії і Словаччини; у столиці Словаччини Братиславі виник рух «Громадськість проти насилля»; розпочався студентський страйк
25 листопада	Проведення демонстрації на Летенському полі (750 тис. осіб). Голова католицької церкви в Чехословаччині кардинал Франтішек Томашек заявив, що церква на боці народу
26 листопада	Проведення кадрових змін у керівництві КПЧ. Генеральним секретарем ЦК КПЧ став Карел Урбанек. Але це вже не могло врятувати владу КПЧ
27 листопада	Загальнонаціональний двогодинний страйк
29 листопада	Федеральні збори ЧССР виключили з конституції 4 статтю про керівну роль КПЧ. Було прийнято рішення почати переговори про виведення радянських військ (80 тис. осіб) із Чехословаччини
10 грудня	Створення коаліційного уряду на чолі з Маріаном Чалфою. Відставка Г. Гусака з посади президента
29 грудня	Федеральне зібрання (парламент) обрало лідера опозиції В. Гавела президентом країни. Головою парламенту був обраний О. Дубчек

УГОРЩИНА

■ Побудова соціалізму в Угорщині в 1940—1950-ті рр.

Особливості побудови соціалізму

- Наслідування Маттяшем Ракоші основних принципів політики Й. Сталіна.
- Проведення індустріалізації особливо форсованими темпами під гаслом «Перетворимо Угорщину на країну чавуну і сталі», хоча в країні не було відповідної бази.
- Кооперування супроводжувалось пограбуванням селян і на 1952 р. 2/3 селянських сімей взагалі не мали запасів зерна.
- Репресії досягли найбільшого розмаху (було репресовано 1 млн осіб із 9 млн населення). Проводилися показові судові процеси. Перший з них відбувся у вересні 1949 р. проти міністра закордонних справ Ласло Райна та його співробітників. Їм висунули звинувачення у державних злочинах: зв'язок з американськими і югославськими спецслужбами і державна зрада. Засуджені зізналися у скоєнні «злочину», і їх було страчено. Також було ув'язнено й майбутнього керівника УПТ Яноша Кадара

Угорська революція 1956 р.

Характеристика	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> Загальна криза сталінської моделі соціалізму в країнах Східної Європи. Погіршення життєвого рівня населення в результаті побудови соціалізму. Репресивний характер режиму Ракоші. Відсутність його підтримки з боку нового радянського керівництва. Засудження і розвінчання культу особи Й. Сталіна в СРСР
Привід	<ul style="list-style-type: none"> Демонстрація в Будапешті на підтримку реформ у Польщі
Рушійні сили	<ul style="list-style-type: none"> Усі прошарки суспільства
Мета і завдання	<ul style="list-style-type: none"> Виведення радянських військ з території країни. Зміна керівництва і демократизація країни. Проведення соціально-економічних реформ, які покращили б соціально-економічне становище населення. Набуття Угорщиною статусу нейтральної країни
Основні події	
23 жовтня	<ul style="list-style-type: none"> Демонстрація біля пам'ятника герою угорської революції 1848—1849 рр. генералу Бему.
23 жовтня	<ul style="list-style-type: none"> Початок збройних зіткнень повсталих з поліцією держбезпеки (АВХ).
24 жовтня	<ul style="list-style-type: none"> Захоплення повсталими Будинку радіо і редакції газети «Сабат неп». Повалення пам'ятника Й. Сталіну в Будапешті. Призначення І. Надя прем'єр-міністром Угорщини. Вступ у місто радянських військ.
25—28 жовтня	<ul style="list-style-type: none"> Бої повсталих із радянськими військами і поліцією держбезпеки.
27 жовтня	<ul style="list-style-type: none"> Створення нового коаліційного уряду на чолі з І. Надьом.
28 жовтня	<ul style="list-style-type: none"> Укладення угоди про припинення вогню.
30 жовтня	<ul style="list-style-type: none"> Виведення радянських військ із Будапешта.
1 листопада	<ul style="list-style-type: none"> Заява І. Надя про вихід Угорщини з ОВД та нейтралітет країни.
3 листопада	<ul style="list-style-type: none"> Створення нового уряду. Переговори між делегаціями Угорщини та СРСР. Підготовка радянських військ до вторгнення в Югославію та придушення революції.
4 листопада	<ul style="list-style-type: none"> І. Надь попросив притулку в посольстві Югославії. Початок операції радянських військ по придушенню угорської революції (операція «Вихор»).
10 листопада	<ul style="list-style-type: none"> Остаточне припинення бойових дій, придушення Угорської революції.
22 листопада	<ul style="list-style-type: none"> Арешт І. Надя, засудження і його страта (червень 1958 р.)
Причини поразки	<ul style="list-style-type: none"> Радянська інтервенція. Відсутність сильного національного лідера. Прояви крайнього екстремізму з боку деяких учасників революції. Розкол суспільства. Відсутність міжнародної підтримки. Небажання країн Заходу йти на конфлікт із Радянським Союзом
Результати і наслідки	<ul style="list-style-type: none"> Під час вуличних боїв загинуло близько 3 тис. осіб, понад 28 тис. було заарештовано, із них 6321 за політичними мотивами: 500 осіб було страчено (70 політичних), 5913 — ув'язнено (2332 — на строк більше одного року). Зміна керівництва. Утвердження при владі Я. Кадара. Розпуск Угорської партії трудящих (УПТ), створення Угорської робітничої соціалістичної партії (УРСП), яка стала правлячою. Проведення реформ. Перетворення Угорщини на «вітрину» соціалізму

■ Реформи Я. Кадара (1960—1980-ті рр.)

Характеристика		Наслідки
Політична сфера	<ul style="list-style-type: none"> • Припинення і відмова від політичних репресій. • Запровадження альтернативних виборів до Державних зборів та місцевих органів влади. • За умови прийняття рішень дотримувався принципу узгодження інтересів різних прошарків суспільства. • Терпимість до всього, що не суперечить принципам соціалізму. Дотримання принципу: «Хто не проти нас, той за нас». • Непрагнення до проявів загальнонаціональної підтримки режиму, народ повинен терпимо до нього ставитися. • Запровадження відносно вільного виїзду за кордон. • Узгодження політичного курсу з СРСР, але бути на крок попереду нього 	<ul style="list-style-type: none"> • Лібералізація режиму, відсутність політичних репресій
Промисловість та управління	<ul style="list-style-type: none"> • Скорочення центральних органів управління. • Децентралізація управління. • Відмова від директивного планування. • Обмеження впливу партійної бюрократії на економічні процеси. • Надання підприємствам господарчої і фінансової самостійності. • Відмова від подальшої індустріалізації. • Подрібнення великих підприємств. Створення на їх основі оптимальної системи менших. • Запровадження економічних стимулів праці. • Диференціація оплати праці. • Грошові запозичення на Заході на модернізацію промисловості. • Стимулювання і розвиток дрібного підприємництва у сфері обслуговування 	<ul style="list-style-type: none"> • Гармонізація розвитку промисловості. • Поява соціальної диференціації і прихованого безробіття. • Розвиток приватного підприємництва
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> • Дотримання принципу добровільності при створенні сільськогосподарських кооперативів (їм належало 75 % оброблюваних земель). • Виборність керівників кооперативів. • Скасування директивного планування. • Зняття обмежень на закупівлю кооперативами за кордоном сільгосптехніки, добрив, систем захисту рослин тощо. • Податкові пільги. • Створення мережі приватних підприємств з обслуговування техніки, переробки сільгосппродукції тощо. • Стимулювання експорту сільгосппродукції 	<ul style="list-style-type: none"> • Розвиток провінцій. • Перетворення Угорщини на одного з основних експортерів сільгосппродукції в Європі

Румунія

■ Режим Н. Чаушеску

Основні риси
<ul style="list-style-type: none"> • Показне протистояння з Москвою. Підтримання відносин з Китаєм, Албанією, Ізраїлем, США. • Засудження деяких зовнішньополітичних кроків СРСР. • Продовження індустріалізації країни. «Сировинний» індустріалізм. Опора на власні ресурси: нафту, газ, вугілля, мідь, залізо, свинець, цинк, золото та ін. • Засилля спецслужб «Секурітате». • Бюрократизація. • Корупція, зловживання, беззаконня, збагачення правлячої еліти, особливо родини Чаушеску. • Політика румунізації національних меншин. Переслідування діячів угорського національно-визвольного руху

■ Режим Т. Живкова

Основні риси
<ul style="list-style-type: none"> • Повна відданість і підпорядкованість своїм покровителям з Москви. • Продовження індустріалізації країни. Створення нових галузей економіки: електротехнічної, хімічної, машинобудівної, атомної енергетики. • Створення АПК. • Бюрократизація (на 1000 осіб припадало 200 чиновників). • Корупція, зловживання, беззаконня, збагачення правлячої еліти. • Політика болгаризації національних меншин. • Переслідування ісламу і тюркомовного населення. • Запровадження системи привілеїв, які надавалися за соціальними, професійними та ієрархічними ознаками

■ Розвиток економіки Болгарії у 1970—1980-ті рр.

Галузь	Заходи уряду	Результати
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> • Об'єднання державних господарств і виробничих кооперативів в агропромислові комплекси (АПК), які займалися вирощуванням, переробкою і збутом продукції 	<ul style="list-style-type: none"> • Ліквідація кооперативів і кооперативної власності. • Падіння виробництва сільгосппродукції. • Продовольча криза. • Імпорт сільгосппродукції з 1985 р. (картоплі, цибулі тощо). • Розвиток виноробства, виноградарства, овочівництва, маслянистих культур
Промисловість	<ul style="list-style-type: none"> • Створення новітніх галузей економіки: електротехнічної і атомної енергетики. • Промислова спеціалізація в межах РЕВ. • Розвиток туризму. • Грошові запозичення у країн Заходу на модернізацію промисловості. • Створення мережі дрібних і середніх підприємств для швидкого реагування на зміни попиту 	<ul style="list-style-type: none"> • Диспропорція у розвитку галузей промисловості. • Прив'язаність до ринків країн РЕВ (85 % експорту). • Зростання зовнішньої заборгованості (11 млрд дол.). • Це перша країна серед країн соціалізму, де було налагоджено виробництво сучасних персональних комп'ютерів, компакт-дисків тощо. Проте якість продукції значно поступалася світовим зразкам і була неконкурентоспроможною

■ Болгарія на шляху демократичного розвитку (1990—2004 рр.)

Уряд, партійна приналежність	Період перебування при владі	Основні заходи внутрішньої і зовнішньої політики
А. Луканов. БСП	Лютий—листопад 1990 р.	Програма реформ уряду передбачала проведення ринкових реформ і демократичних перетворень. Але відмова опозиційних сил від співробітництва з урядом призвела до зриву реалізації дій уряду. У 1992 р. А. Луканов був притягнутий до юридичної відповідальності, але до суду справа не дійшла. Спроба засудити А. Луканова була відкинута Європейським судом, проти Болгарії було запроваджено санкції. 2 жовтня А. Луканов загинув від рук найманого вбивці

Уряд, партійна приналежність	Період перебування при владі	Основні заходи внутрішньої і зовнішньої політики
Д. Попов. СДС, БСП, БЗНС	Грудень 1990 р. — листопад 1991 р.	Кардинальна економічна реформа («шокова терапія»). У лютому 1991 р. було лібералізовано ціни, скасовано субсидії тощо. Ціни відразу зросли в декілька разів. Щоб пом'якшити «шок», населенню було виплачено компенсацію і підвищено заробітну плату. Улітку розпочалась «мала приватизація». Було прийнято закон про приватизацію землі, який передбачав повернення її колишнім власникам. 12 липня 1991 р. було затверджено Конституцію Республіки Болгарія, яка закріплювала демократичний устрій, приватну власність. Головою держави проголошувався президент. Після цього були проведені вибори до парламенту і президента
Ф. Дімітров. СДС	Листопад 1991 р. — листопад 1992 р.	Проголосив курс на радикальну «зміну системи» та повний розрив із комуністичним минулим. Розгорнувся процес «декомунізації»: конфіскація незаконно присвоєної власності, чистка державного апарату, судовий процес над Т. Живковим та деякими партійними лідерами, прийняття закону про реституцію (повернення) колишнім власникам майна, яке було націоналізовано комуністичним режимом (переважно землі). Економічні реформи супроводжувалися значним зниженням життєвого рівня населення, соціальним розшаруванням, появою безробіття, яке досягло значних розмірів (12—15 % працездатного населення). Почалось масове закриття підприємств, інфляція досягла трицифрових чисел. Численними були зловживання під час приватизації
Л. Беров. Безпартійний, користувався підтримкою БСП	Грудень 1992 р. — жовтень 1994 р.	Відмовився від радикальної «декомунізації». Продовжив процеси реституції та приватизації
Р. Інджова. Безпартійна, близька до СДС	Грудень 1994 р. — січень 1995 р.	Службовий уряд призначений президентом Ж. Желевим, який мав забезпечити керівництво країною до проведення дострокових парламентських виборів
Ж. Віденов. БСП	Січень 1995 р. — грудень 1996 р.	Виконання значних передвиборчих соціальних обіцянок призвело до фактичного припинення реформ. Робились спроби відновити адміністративно-командні методи управління економікою, гальмувалася аграрна реформа. Процвітали корупція, фінансова спекуляція, безкарно діяли фінансові піраміди. Така політика призвела до глибокої економічної кризи 1996 р. Падіння виробництва, інфляція, зубожіння населення досягли критичної межі
С. Софіянь- кий. СДС	Лютий— травень 1997 р.	Службовий уряд здійснював владні повноваження на період підготовки виборів. Подав заявку про вступ Болгарії в НАТО, урегулював відносини з МВФ
І. Костов. СДС	1997—2001 рр.	Першочерговим заходом нового уряду стала фінансова стабілізація. Із цією метою було засновано Валютну Раду — міжнародний орган фінансового контролю, який взяв на себе функції Болгарського національного банку і міністерства фінансів

Уряд, партійна приналежність	Період перебування при владі	Основні заходи внутрішньої і зовнішньої політики
І. Костов. СДС	1997—2001 рр.	Завдяки діяльності ради було зупинено інфляцію, країна уникла банкрутства (зовнішній борг складав 10 млрд дол.). Національна валюта з 1 липня 1997 р. була прив'язана до німецької марки, а згодом до євро. Стабілізація дала новий поштовх реформам, у країні почалося економічне піднесення. 30 червня 1999 р. завершився перехідний період у країні: було проведено приватизацію та структурну перебудову економіки. Уряд І. Костова розгорнув боротьбу з корупцією, організованою злочинністю та безробіттям (19 % працездатного населення)
Симеон ІІ. Антикору-пційна партія, ДПС і БСП	2001 р.	Боротьба з корупцією, організованою злочинністю та безробіттям. Реалізація заходів, що сприяють вступу Болгарії до НАТО і ЄС

ЮГОСЛАВІЯ

■ Югославська модель соціалізму

Основні риси
<ul style="list-style-type: none"> • Однопартійна система. Абсолютний авторитет і влада Й. Броз Тіто. • Самоврядування трудових колективів. • Розподіл функцій партійного і державного апаратів. • Існування дрібної приватної власності. • Приватна власність на землю. Добровільність при проведенні кооперації. • Регульований ринок. • Орієнтація виробництва на експорт. • Ліберальний процес в'їзду і виїзду з країни

■ Криза югославської федерації

Причини кризи
<ul style="list-style-type: none"> • Економічна криза. На кінець 1985 р. безробіття складало 15 %, інфляція — 100 % (у 1989 р. — 3000 %), зовнішній борг складав 19 млрд дол. (1989 р. — 21 млрд дол.). На його обслуговування витрачалось до 40 % усіх валютних доходів держави. Крім того, близько 1 млн осіб постійно виїздили на заробітки до Італії, Німеччини, Австрії. • Нездатність колективного керівництва країною виробити ефективну модель управління. Зміцнення республіканських партійнобюрократичних еліт, які прагнули якнайменше залежати від Центру. Криза Союзу комуністів Югославії. • Давні національні протиріччя між народами, що населяли Югославію. Великосербський шовінізм. Історична пам'ять про масові вбивства сербів хорватськими усташами в роки Другої світової війни тощо. Претензії албанців на територію Косово, яка у середні віки була центром сербської держави. • Нерівномірність розвитку різних регіонів держави. Найвищий рівень життя в Словенії, найнижчий — у Боснії і Герцеговині і Македонії. Значне соціальне розшарування населення. Значний прошарок безробітних. Падіння життєвого рівня населення в результаті кризи другої половини 1980-х рр. • Існування протиріч між релігійними конфесіями. Словенці, хорвати, угорці — католики; серби, черногорці, частина македонців, частина албанців — православні; боснійці, частина албанців — мусульмани

■ Збройні конфлікти на території колишньої Югославії

Дата	Конфлікт
26 червня — 4 липня 1991 р.	Війна за незалежність Словенії. Бойові дії в Словенії між військами Югославської народної армії та словенськими збройними формуваннями
Середина літа 1991 р. — серпень 1995 р.	Війна за незалежність Хорватії. Боротьба Хорватії за проголошення у районах компактного проживання сербів Республіки Сербська Країна (19 грудня 1991 р.). Операція хорватської армії «Буря» по знищенню Республіки Сербська Країна (серпень 1995 р.)
Весна 1992 р. — 14 грудня 1995 р.	Громадянська війна у Боснії і Герцеговині. Дейтонська угода
1988—1999 рр.	Албано-сербське протистояння в Косово. Боротьба сербської поліції та армії проти албанських загонів Визвольної армії Косово
24 березня — 10 червня 1999 р.	Операція сил НАТО проти Сербії «Союзна сила» з метою примусити її прийняти план мирного врегулювання в Косово. Уведення військ KFOR до Косово
Весна—осінь 2001 р.	Громадянська війна в Македонії. Операція НАТО по роззброєнню албанських бойовиків (вересень 2001 р.)
Весна 2004 р.	Загострення протистояння в Косово між сербами та албанцями

Тема 6. Країни Азії, Африки і Латинської Америки

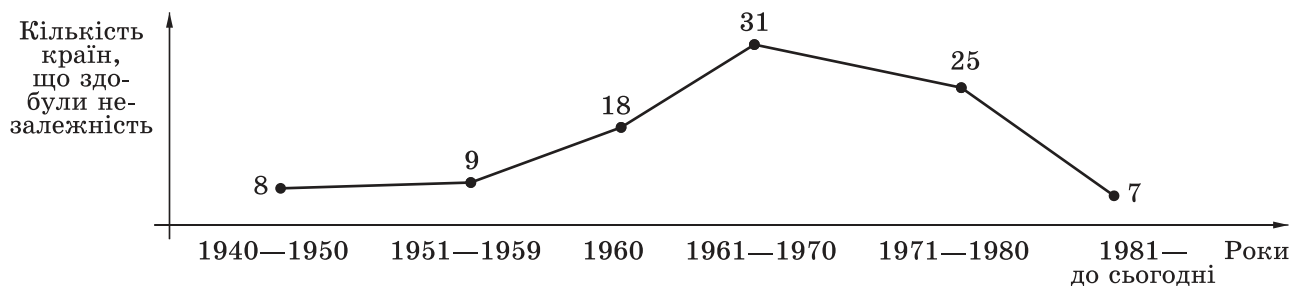
ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

■ Ліквідація колоніалізму

Причини ліквідації колоніалізму

- Ослаблення метрополій після Другої світової війни.
- Зростання впливу й потенціалу колоній (особливо англійських домініонів).
- Розгортання масового національно-визвольного руху.
- Негативне ставлення суспільної думки у країнах-метрополіях і світової громадськості до колоніалізму.
- «Холодна війна». Негативне ставлення до колоніалізму провідних країн світу США та СРСР

■ Крах колоніальної системи

Модернізація країн «третього світу»

Шляхи модернізації	Країни	Характеристика
Імпортозамінна індустріалізація	Бразилія, Аргентина, Єгипет, Нігерія, Індія та ін.	<ul style="list-style-type: none"> Створення власної промисловості, яка виробляла необхідні машини, обладнання та іншу продукцію з метою припинення експорту цієї продукції із промислово розвинених країн. Збереження технологічної залежності від країн Заходу, незважаючи на значний прорив на шляху розвитку
Експлуатація природних ресурсів	Країни ОПЕК	<ul style="list-style-type: none"> Націоналізація або встановлення контролю над видобутком природних ресурсів. Об'єднання найбільш виробників для координації своїх дій на світовому ринку. Завищення цін на сировину. Отримання надприбутків. Технологічна та експортна залежність від країн Заходу
Експорторієнтована стратегія розвитку	«Азіатські тигри»	<ul style="list-style-type: none"> Створення виробництва за рахунок залучення іноземних інвестицій і технологій для виробництва конкурентоспроможної продукції для світового ринку

Японія

Американська окупаційна політика в Японії

Заходи	Основні результати
Розпуск дзайбацу (найбільших промислових корпорацій)	<ul style="list-style-type: none"> Ліквідація мілітаризації і надмірної концентрації економіки. Відновлення конкуренції, вільного ринку
Суд над воєнними злочинцями	<ul style="list-style-type: none"> Засудження й страта винних у втягуванні Японії в загарбницьку війну, яка призвела до національної катастрофи. Засудження японської воєщини й агресивної зовнішньої політики
Демократизація політичного життя	<ul style="list-style-type: none"> Відновлення багатопартійності. Проведення вільних виборів
Прийняття конституції	<ul style="list-style-type: none"> Закладення основ демократичного суспільного розвитку. Збереження японських національних традицій і символів. Викорінення мілітаристського духу
Аграрна реформа	<ul style="list-style-type: none"> Ліквідація великих землеволодінь. Формування фермерського господарства. Подолання продовольчих труднощів. Забезпечення промисловості дешевою робочою силою. Формування ємного внутрішнього ринку
Освітня реформа	<ul style="list-style-type: none"> Відокремлення школи від церкви, а церкви від школи. Заборона пропаганди насильства й війни. Уведення загальної світської освіти. Запровадження безкоштовної початкової освіти. Унаслідок цих реформ японське суспільство почало набувати рис сучасного
Реформи Доджа (податкова і фінансова системи)	<ul style="list-style-type: none"> Поштовх до активізації економічного життя. На початок 1950-х рр. Японія досягла довоєнного рівня виробництва

■ Сан-Франциський мирний договір (7 вересня 1951 р.)

Особливості положення

- Оголошення про припинення стану війни з Японією, визнання повного суверенітету японського народу над Японією та її територіальними водами.
- Визнання Японією незалежності Кореї, відмова від прав і претензій на Тайвань. Маріанські, Маршаллові та Королінські острови переходили під управління США.
- Японія відмовлялася «від усіх прав на Курильські острови і ту частину острова Сахалін і прилеглі острови, суверенітет над якими Японія мала згідно з Портсмутським миром 1905 р.
- Передбачалася можливість збереження на японських островах іноземної воєнної присутності за наявності двостороннього або багатостороннього договору

■ Японське «економічне диво»

Причини й передумови

- Проведення американською окупаційною адміністрацією реформ (аграрна, податкова та ін.).
- Відносно дешева робоча сила.
- Відсутність воєнних витрат.
- Японія більше за інші країни інвестувала кошти в розвиток промисловості.
- Традиційна бережливість японців — через банки їхні заощадження перетворювалися на виробничі інвестиції. Довіра до банківської системи.
- Продумана економічна політика: контроль над зовнішньою торгівлею, закупка новітніх технологій, сприяння модернізації.
- Широке використання технічних досягнень у виробництві товарів масового вжитку.
- Орієнтація виробництва на експорт.
- Висока кваліфікація і дисципліна праці робітників.
- Патріотизм більшої частини населення, готовність купувати власну продукцію.
- Домінування традиційної системи найму, згідно з якою робітник поступає на роботу й працює до виходу на пенсію. Заробітна плата прив'язана до стажу роботи. Заохочується лояльність фірмі, яка навіть у скрутні часи не звільнить робітника. Така система найму називається патерналізмом.
- Кредити США і воєнні замовлення в роки війни в Кореї і В'єтнамі.
- Наявність американських воєнних баз.
- Політична стабільність

■ Зовнішня політика Японії

Етапи	Характеристика
I етап. 1950—1960-ті рр.	<ul style="list-style-type: none">• Повна підпорядкованість зовнішньополітичному курсу США.• Відмова від визнання кордонів з СРСР і Китаєм, що склалися після Другої світової війни
II етап. 1970—80-ті рр.	<ul style="list-style-type: none">• Пріоритетний розвиток відносин з країнами АСЕАН.• Нормалізація відносин з Китаєм.• Жорстка позиція щодо «північних територій»
III етап. 1990-ті рр. — початок XXI ст.	<ul style="list-style-type: none">• Перехід до «глобального співробітництва» зі США.• Безстрокове продовження у 1989 р. японо-американського договору 1960 р. про розміщення американських військових баз і військ

■ Розвиток Китаю в другій половині ХХ ст.

Період	Характеристика
1945—1950 рр.	Остання фаза Громадянської війни. Перемога комуністів. Проголошення Китайської Народної Республіки
1951—1965 рр.	Початок будівництва соціалізму. «Великий стрибок» (1958—1959 рр.) та ліквідація його наслідків
1966—1978 рр.	«Культурна революція»
1978 р. — до сьогодні	«Чотири модернізації». Докорінні економічні реформи

■ «Великий стрибок»

Заходи	Результати
<ul style="list-style-type: none"> • Ідеологічна боротьба з «правим ухилом» у партії. • Безкоштовна праця під гаслом «Три роки наполегливої праці — 10 тисяч років щастя». • Створення замість сільськогосподарських кооперативів «народних комун», які об'єднували по 20 тис. селян. У цих комунах усе, включаючи присадибні ділянки, усупільнювалося, вводився принцип рівного розподілу. Життя селян було жорстко регламентоване: вони строєм ходили на роботу, разом харчувалися у їдальні. • Прискорення індустріалізації. Розгортання масового руху за збільшення виробництва чавуну і сталі. Країна була вкрита примітивними «домнами». • «Підштовхування», «прискорення» світової революції. • Погіршення радянсько-китайських відносин 	<ul style="list-style-type: none"> • Початок політичних репресій. • Повний занепад сільського господарства і промисловості. • Дезорганізація економічного життя. • Ідеологічне протистояння між Китаєм і СРСР, яке згодом призвело до розриву. • Початок політичних репресій. • Поширення в країнах третього світу маоїстських комуністичних партій, які розгорнули збройну боротьбу проти існуючих режимів. • Розкол у соціалістичному таборі

■ «Культурна революція»

Період	Характеристика
I період. Травень 1966 — квітень 1969 рр.	Найбільш активна й руйнівна фаза. Створено групу в справах «культурної революції» (ГКР): Чень Бода — секретар Мао Цзедуна, Цзян Цин — дружина Мао, Чжан Чуньцяо — секретар Шанхайського міськкому, Кан Шен — секретар ЦК КПК, контролював органи держбезпеки. Утверджується культ особи Мао Цзедуна. У боротьбі з опозицією Мао спирався на молодіжні штурмові загони хунвейбінів (червоні охоронці). Заняття у школах і вузах були припинені, почалось переслідування інтелігенції, членів партії, комсомолу. На IX Пленумі ЦК КПК Мао закликав до боротьби з «буржуазними штабами», пропонувалось повністю розгромити або паралізувати діяльність керівних партійних центрів і місцевих організацій КПК, народних комітетів, масових організацій робітників, а потім створити нові революційні органи влади. Наприкінці 1966 р. були створені загони цзаофанів (бунтарі) для поширення «культурної революції» у робітничому середовищі. На початку 1967 р. розгортається кампанія по захопленню влади хунвейбінами і цзаофанями. По всій країні створювалася мережа ревкомів. Наприкінці 1967 р. за наказом Мао контроль над країною взяли військові. Кульмінацією першого періоду став IX з'їзд КПК (1969 р.). Рішення з'їзду закріпили всі попередні дії Мао, був прийнятий новий статут КПК, у якому Лінь Бяо був оголошений наступником

Період	Характеристика
II період. Травень 1969 — серпень 1973 рр.	На початку 1970-х рр. керівництво КНР починає проводити заходи щодо нормалізації становища. На 1970—1971 рр. припадає криза керівництва, приводом до якої стало рішення Мао про перегляд Конституції і ліквідацію посади Голови народних зборів КНР. Лінь Бяо, Чень Бода виступили проти цього, потрапивши в немилість до Мао. На II пленумі ЦК КПК відбулось зіткнення між прихильниками Мао і Лінь Бяо. У вересні 1971 р. Лінь Бяо, Чень Бода разом з військових керівників здійснили невдалу спробу державного перевороту. 13 вересня 1971 р. літак зі змовниками потрапив в авіаційну катастрофу на території МНР. Щоб нейтралізувати вплив армії, Мао починає відновлювати партійні й державні органи. Поряд із поступовим відходом від початкових ідей «культурної революції» і реабілітацією деяких діячів. Влада в країні поступово зосереджується у руках «групи чотирьох» — Цзян Цин, Чжан Чуньцян, Яо Веньюань, Ван Хунвень
III період. Вересень 1973 — жовтень 1976 рр.	Цей етап почався з нової політико-ідеологічної кампанії «критики Лінь Бяо і Конфуція». У січні 1975 р. було прийнято нову Конституцію КНР. Вона закріплювала право мати присадибну ділянку членам «комун», визнавалось існування на підприємствах виробничих бригад, а не комун, закріплювалось положення про оплату праці. У 1974—1975 рр. лідери «культурної революції» зробили спробу закріпити свої позиції. Була розгорнута кампанія з вивчення теорії диктатури пролетаріату, мета якої полягала в боротьбі з поміркованими лідерами КПК Чжоу Енлаєм, Чень Юнем, Ден Сяопіном. Почався наступ на завоювання нової конституції, реанімація ідей «культурної революції». У квітні 1976 р. під час церемонії, присвяченої пам'яті Чжоу Енлая, на площі Тяньаньмень у Пекіні відбувся масовий виступ населення. Ці події викликали масові репресії проти поміркованих, що були звинувачені в «правому ухилі», який нібито сприяє перемозі капіталізму в Китаї. 9 вересня 1976 р. помирає Мао Цзедун. З ініціативи маршала Є. Цзяньїна «групу чотирьох» було заарештовано
Результати. Жертвами «культурної революції» стали 100 млн осіб	

■ Політика реформ у Китаї

Характеристика	
Особливості	<ul style="list-style-type: none"> • Курс «чотирьох модернізацій»: перебудову й переведення на нову базу промисловості, сільського господарства, армії, науки і техніки. • Ідеологічною основою реформ стали такі принципи: соціалістичний шлях розвитку, демократична диктатура народу, керівництво компартії, марксизм-ленінізм та ідеї Мао Цзедуна
Реформи у промисловості	<ul style="list-style-type: none"> • Уведення на держпідприємствах госпрозрахунку та економічних стимулів праці. • Заохочення індивідуальної трудової діяльності. • Створення невеликих приватних підприємств у торгівлі, сфері обслуговування та легкій промисловості. • Запровадження оренди в промисловості. • Створення вільних економічних зон із метою залучення іноземних інвестицій для модернізації китайської промисловості, упровадження нових технологій і підготовки кваліфікованих кадрів
Реформи у сільському господарстві	<ul style="list-style-type: none"> • Землю комун порівну поділено між селянськими сім'ями і передано їм в оренду. • Створення сімейного підряду. • Уведення з 1984 р. дозволу селянам продавати залишки продукції на ринку після виконання державного замовлення. • Підвищення державних закупівельних цін. • Створення мережі малих сільськогосподарських підприємств із переробки продукції і підсобних промислів

Характеристика	
Наслідки	<ul style="list-style-type: none"> Економічні реформи дали значний приріст виробництва (близько 8—10 % на рік). Китай став однією з найбільших країн-експортерів. За обсягом валового національного продукту Китай поступався лише США, але за показниками в розрахунку на душу населення знаходився на останніх місцях. Реформи не зачепили політичну сферу. У Китаї при владі залишається комуністична партія. Спроби демократичних сил поставити питання про політичні реформи завершилися у 1989 р. кривавою трагедією на площі Тяньаньмень. Важливою подією у розвитку Китаю стала передача влади керівниками старшого покоління молодшому поколінню, яка відбулася у 2003 р. Нове керівництво Китаю очолив Хун Дзінтао

Індія

■ Особливості розвитку Індії

Галузь	Характеристика
Промисловість	<ul style="list-style-type: none"> Формування державного сектору: енергетика, залізниця, зв'язок, воєнна промисловість, іригаційні споруди (20 % виробництва). Планування економічного розвитку. Підтримка приватного бізнесу: легка і харчова промисловість. Спільні підприємства: сучасні наукоємні галузі
Сільське господарство	<ul style="list-style-type: none"> Збереження традиційного укладу сільських громад. Розширення прав орендаторів. Скасування привілеїв великих землевласників. «Зелена революція»
Соціальна політика	<ul style="list-style-type: none"> Ліквідація кастового устрою. Урівнення у правах усього населення. Збереження сільських громад. Спроба регулювання кількості населення
Національна політика	<ul style="list-style-type: none"> Здійснення адміністративного поділу країни за національними, мовними, релігійними ознаками. Збереження індійської мови як державної

■ Економічний розвиток Індії

Період	Стратегія модернізації
1940—1950-ті рр.	<ul style="list-style-type: none"> Перехід у власність держави колишніх колоніальних володінь. Формування державного сектору і його плановий розвиток. Позбавлення поміщиків права збирати податки з сільської громади. Надання орендарям права викупу землі
1960—1970-ті рр.	<ul style="list-style-type: none"> Націоналізація великих банків, системи гуртової торгівлі. Обмеження розмірів земельних володінь. Зміцнення державного сектору (20 % промисловості). Проведення «зеленої революції» (перехід на самозабезпечення сільгосппродукцією)
1980—1990-ті рр.	<ul style="list-style-type: none"> Часткова лібералізація зовнішньої торгівлі. Залучення іноземних інвестицій у новітні галузі виробництва. Підтримка приватного підприємництва

■ Індія на сучасному етапі

Проблеми сучасної Індії

- Невирішеність проблеми кордонів з Пакистаном та Китаєм.
- Ядерне протистояння з Пакистаном.
- Стрімке зростання кількості населення.
- Панування патріархальних відносин на селі.
- Сепаратистські рухи (Джамма і Кашмір, Західна Бенгалія, Тамілнад, Пенджаб).
- Забезпечення стабільності економічного зростання

■ Індіо-пакистанські війни

Роки	Назва	Причини	Результат
1947—1948	Перша Кашмірська війна	<ul style="list-style-type: none"> • Боротьба за стратегічно важливе князівство Кашмір 	<ul style="list-style-type: none"> • Підписання 1 січня 1949 р. угоди між Індією і Пакистаном про припинення вогню і встановлення демаркаційної лінії у Джаммі й Кашмірі
1965—1966	Друга Кашмірська війна	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність демаркації кордонів у пустельних районах. • Відновлення боротьби за Кашмір 	<ul style="list-style-type: none"> • Відведення військ на попередні позиції. • Проведення демаркації кордонів (крім Кашміра). • Підписання Декларації про незастосування сили і відновлення переговорів
1971	Боротьба за незалежність Східного Пакистану	<ul style="list-style-type: none"> • Криза у відносинах між Східним і Західним Пакистаном. • Підтримка Індією бенгальців 	<ul style="list-style-type: none"> • Проголошення незалежності Східного Пакистану — Народної Республіки Бангладеш
Кінець 1990-х	Загострення прикордонного конфлікту в Кашмірі	<ul style="list-style-type: none"> • Активізація мусульманських сепаратистів у Кашмірі. • Сутички на кордонах 	<ul style="list-style-type: none"> • Загострення ситуації. • Створення ядерної зброї. Переростання конфлікту в ракетно-ядерне протистояння

Країни Близького і Середнього Сходу

■ Арабо-ізраїльські війни

Дата	Назва	Учасники	Результати
1948—1949 рр.	Перша арабо-ізраїльська війна (війна за незалежність Ізраїлю)	Ізраїль, Єгипет, Трансйорданія, Сирія, Ірак, палестинці	<ul style="list-style-type: none"> • Ізраїль відстояв незалежність. • Палестинську державу не було створено. • Виникнення проблеми палестинських біженців. • Розподіл території Палестини між Ізраїлем і сусідніми арабськими державами
1956 р.	Англо-франко-ізраїльська агресія проти Єгипту	Ізраїль, Франція, Англія, Єгипет, Сирія	<ul style="list-style-type: none"> • Поразка Єгипту. • Припинення судноплавства Суецьким каналом. • Тісне співробітництво між СРСР і арабськими державами. • Поразка англо-французької колоніальної авантюри

Дата	Назва	Учасники	Результати
1967 р.	Шестиденна війна	Ізраїль, Єгипет, Йорданія, Сирія, Ірак, палестинці	<ul style="list-style-type: none"> Розгром Ізраїлем армій сусідніх арабських держав. Окупація Ізраїлем Західного берега річки Йордан, сектору Газа, Синайського півострова, Голанських висот. Розрив дипломатичних відносин ЄСРП та інших соціалістичних держав з Ізраїлем
1967—1969 рр.	Війна на виснаження	Ізраїль, Єгипет, Йорданія, Сирія, Ірак, палестинці	<ul style="list-style-type: none"> Провал спроб Ізраїлю виснажити сили арабських держав і тим самим забезпечити собі безпеку. Зміцнення обороноздатності Єгипту й Сирії
1973 р.	Семиденна війна (Війна Судного дня)	Ізраїль, Єгипет, Сирія, Ірак, палестинці	<ul style="list-style-type: none"> Показала подальшу безперспективність воєнного протистояння Ізраїлю з арабськими країнами. Розвіяння міфу про непереможність армії Ізраїлю. Дала поштовх до мирного процесу, який завершився укладенням Кемп-Девідської угоди між Ізраїлем та Єгиптом
1978 р.	Агресія проти Лівану (Операція «Літані»)	Ізраїль, Ліван, Організація визволення Палестини, Сирія	<ul style="list-style-type: none"> Створення Ізраїлем «зони безпеки» на півдні Лівану. Ізраїль урятував від остаточної поразки християн у громадянській війні. Уведення на територію Лівану сирійських військ, які фактично встановили контроль над країною
1982—1983 рр.	Агресія Ізраїлю проти Лівану (операція «Мир Галілеї»)	Ізраїль, США, Франції, Англія, Італія, Ліван, Сирія, ОВП, екстремістські ісламські угруповання	<ul style="list-style-type: none"> Були розгромлені бази ОВП на території Лівану, палестинські загони були виведені з країни. Ізраїлю не вдалося завдати поразки Сирії і забезпечити недоторканність своїх північних кордонів від нападів ісламських бойовиків. Також не вдалося досягти миру з Ліваном. Ліван зазнав агресії з боку США, Франції, Англії, Італії, які втрутилися у перебіг громадянської війни. Ще більше зміцніли позиції Сирії в Лівані
1987—1996 рр.	Перша інтифада	Ізраїль, палестинці	<ul style="list-style-type: none"> Ізраїль був змушений надати палестинцям обмежену автономію
2000—2004 рр.	Друга інтифада	Ізраїль, екстремістські палестинські угруповання	<ul style="list-style-type: none"> Розробка і початок реалізації плану «Дорожня карта». Будівництво Ізраїлем стіни уздовж кордону

■ Війни С. Хусейна

Роки	Назва
1980—1988	Ірано-іракська війна
1970—1980	Війна з курдами (боротьба з повстанським партизанським рухом)
1990—1991	Агресія проти Кувейту. Війна з багатонаціональними силами на чолі зі США («Буря в пустелі»)

Роки	Назва
1991—1992	Придушення повстання курдів і шиїтів
1992—2002	Перманентне протистояння зі США та Англією. Дії санкцій ООН. Періодичні авіаудари військ коаліції
2002	Агресія США і Англії. Повалення режиму С. Хусейна
Грудень 2003 р.	Полонення С. Хусейна

■ Країни арабського Сходу

Назва країни	Економічний розвиток	Політичний розвиток
Алжир (незалежний з 1962 р., Алжирська народно-демократична республіка)	У 1960-ті рр. було проведено аграрну реформу (земля була передана селянам), встановлено контроль над приватним капіталом, націоналізовано іноземну власність і добування нафти. Але спроба планової соціалістичної економіки в 1970—1980-ті рр. не мала успіху. Із 1980-х рр. проводяться реформи, спрямовані на розвиток приватного підприємництва, ринкової економіки	Після перемоги збройної національно-визвольної боротьби до влади прийшли сили, що стояли на чолі боротьби за незалежність руху. Під впливом Радянського Союзу в країні встановилась однопартійна система. У 1976 р. було прийнято конституцію, яка проголосила курс на побудову ісламського соціалізму. Демократичні процеси в соціалістичному таборі привели до запровадження у 1989 р. в Алжирі багатопартійності. Але цим скористалися ісламські фундаменталісти, які намагалися прийти до влади й проголосити ісламську республіку. Щоб перешкодити приходу ісламістів до влади, у країні було встановлено воєнну диктатуру. Легальна діяльність фундаменталістів була заборонена, вони перейшли до терористичної діяльності. До сьогодні в країні зберігається напруга, хоча правляча еліта пішла на деякі поступки
Лівія (незалежна з 1951 р.; до 1969 р. — монархія; із 1977 р. — Лівійська арабська Джамахірія)	Економіка країни базується на видобуванні та експорті нафти. Проведена націоналізація. У промисловості зайнята значна частина іноземних робітників. Із кінця 1990-х рр. розпочався процес залучення технологій для створення багатогалузевої економіки	У 1969 р. в результаті перевороту до влади прийшли офіцери на чолі з Муамаром Каддафі. У 1970-ті рр. формується авторитарний режим М. Каддафі. У 1977 р. країна була проголошена Джамахірією (загальнонародна самоврядна держава). Після низки невдалих кроків об'єднати із сусідніми державами Лівія зробила спробу стати регіональним лідером. Була створена могутня армія, взято курс на конфронтацію зі США, країнами Заходу, Ізраїлем. Лівія фінансово підтримувала різні терористичні організації. Це призвело до запровадження міжнародного ембарго. У 1986 р. США зробили спробу силою усунути М. Каддафі від влади. У 2003 р. Лівія визнала свою причетність до ряду терористичних актів, сплатила компенсації постраждалим. У результаті цих дій з неї було знято міжнародні санкції. Лівії належить ініціатива створення Африканського Союзу (спільного ринку африканських держав)
Єгипет	Із 1952 р. в країні започатковано аграрну реформу, у 1956 р. націоналізовано Суецький канал	Після перевороту організації «молодих офіцерів» у 1953 р. Єгипет було проголошено республікою. У 1963—1974 рр. існувала однопартійна система, правлячою партією якої був Арабський Соціалістичний Союз

Назва країни	Економічний розвиток	Політичний розвиток
Єгипет (1953—1958 рр. — Республіка Єгипет; 1958—1974 рр. — Об'єднана Арабська Республіка; із 1974 р. — Арабська Республіка Єгипет)	У 1956—1961 рр. проводиться політика «єгиптизації» — робиться ставка на національний капітал. Із 1961 р. почалося будівництво «арабського соціалізму»: була проведена націоналізація. Державний сектор складав 70 %. Тісна економічна співпраця з СРСР. Із 1974 р. запроваджується приватизація, розвиток ринкової економіки, налагоджуються відносини із Заходом, заохочуються інвестиції	Президент Г. Насер був головним ідеологом «арабського соціалізму». Із 1974 р. А. Садат запровадив багатопартійну систему, відмовившись від соціалістичних експериментів. Після вбивства ісламськими екстремістами А. Садата президентом країни став Х. Мубарак. Із кінця 1980-х рр. у країні розгорнули терористичну діяльність ісламські екстремістські організації, які виступають за проголошення ісламської республіки. Правлячий режим веде з ними запеклу боротьбу
Сирія (1943—1958 рр. — Сирійська Республіка; 1958—1963 рр. — увійшла до складу ОАР; із 1963 р. — Сирійська Арабська Республіка)	Проведення аграрної реформи. Націоналізовано велику промисловість, але було збережено і продовжено розвиток приватного сектору. Приймає фінансову допомогу від інших арабських та ісламських держав. У 1950—1980-ті рр. відбувалося тісне співробітництво з СРСР. З 2000 р. економічному життю країни було дано новий імпульс	У 1946 р. країна остаточно здобула незалежність. У 1949—1954 рр. при владі в країні знаходились різні офіцерські угруповання. У 1963 р. в результаті перевороту до влади прийшла партія БААС. У 1966 р. до влади в країні прийшов Хафез Асад, який встановив у країні однопартійну систему. Після його смерті президентом країни став його син Башар Асад (2000 р.)
Ліван (з 1943 р. — Ліванська Республіка)	У 1940—1950-ті рр. в країні панувало засилля іноземного капіталу, особливо американського. Протягом 1958—1967 рр. Ліван став фінансовим і туристичним центром Близького Сходу. Із 90-х рр. ХХ ст. почалось поступове відновлення економіки країни після тривалої громадянської війни	Політична структура країни базується на джентльменській угоді основних релігійних конфесій (християни-католики і християни-православні, шиїти, суніти, друзи), за якої місця в парламенті й основні посади розподілено між ними у процентному співвідношенні. У 1958 р. країна пережила громадянську війну й американську інтервенцію. Протягом 1975—1991 рр. країна знаходилася у вирі громадянської війни. Основним каталізатором війни стало втручання у внутрішні справи палестинців та Ізраїлю. Таїфська угода 1989 р. поклала початок мирному врегулюванню в країні. Ключову роль у цьому процесі відіграла Сирія. У 2000 р. з території країни було остаточно виведено ізраїльські війська
Ірак (з 1958 р. — Іракська Республіка)	Здійснено аграрну реформу, націоналізовано нафтодобувну і переробну промисловість. Із 1979 р. частково відновлено приватний сектор. У 1970—1980-ті рр. відбувалося тісне економічне співробітництво з СРСР	У результаті революції 1958 р. в країні було повалено монархію. Із 1963 р. при владі в країні утвердилась партія БААС, президентом став Ахмед Бакар. Після його смерті в 1979 р. країну очолив Саддам Хусейн. Його політику вирізняв екстремізм у зовнішній політиці та крайній авторитаризм у внутрішній. У 2003 р. в результаті агресії США та Великої Британії режим Саддама Хусейна було повалено, у країні встановлено режим окупації, відбувається процес становлення нових органів влади

■ Туреччина в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.

Період	Характеристика
<p>I Республіка (1924—1960 рр.) Розвиток у 1945—1960 рр.</p>	<p>Перегляд спадщини Ататюрка: відхід від етатизації економіки та однопартійності. В економічному житті було дозволено більшу свободу підприємницької діяльності, а в політичному — багатопартійність (відразу з'явилося близько 30 політичних партій). Найвпливовіші серед них — Народно-республіканська та Демократична партії. Важливий вплив на розвиток Туреччини мало отримання допомоги за «планом Маршалла» і вступ країни в НАТО (1952 р.). Кінець 1950-х рр. був відзначений серйозними виступами населення проти уряду, який для їх придушення застосував антиконституційні методи. 27 травня 1960 р. відбувся воєнний переворот. Створений Комітет національної єдності (КНС) скасував конституцію 1924 р., розпустив парламент, заборонив діяльність політичних партій</p>
<p>II Республіка (1961—1980 рр.)</p>	<p>Військові, здійснивши переворот, не збирались брати управління країною на себе. Їх дії були продиктовані прагненням зупинити політичну кризу і зберегти курс розвитку Туреччини, започаткований Ататюрком. У 1961 р. на референдумі було прийнято нову конституцію. Це стало початком існування II Республіки. Конституція закріпила плановий розвиток економіки, декларувала необхідність проведення аграрної реформи і можливість здійснення націоналізації приватної власності. Конституція містила статті, які попереджали антиконституційні дії як з боку населення, так і з боку уряду. Важливою особливістю II Республіки стала багатопартійність (12 партій). Економічний розвиток у 1960—1970-х рр. був досить стабільним: у 4 рази зросла кількість підприємств, у 7 разів — виробництво. Значну роль в економіці відіграв державний сектор. За рахунок держави та іноземних інвестицій будувалися підприємства важкої промисловості. Туреччина намагалась реалізувати стратегію «доганяючого розвитку», здійснивши широкомасштабну імпортозамінну індустріалізацію, започатковану ще наприкінці 1930-х рр. Проте економічна і політична модель II Республіки виявилася неефективною. Наприкінці 1970-х рр. країну охопила глибока криза. Зрештою у події знову втрутились військові. У вересні 1980 р. стався воєнний переворот. Уряд С. Деміреля було повалено, розпущено парламент, призупинено діяльність партій та профспілок. Влада в країні перейшла до рук Ради національної безпеки (РНБ), сформованої військовими на чолі з К. Евреном</p>
<p>III Республіка (1982 р. — до сьогодні)</p>	<p>У 1982 р. військові ввели в дію нову конституцію, яка фактично затвердила курс на «демократію, що спрямовується». Конституція зміцнювала вертикаль виконавчої влади, засоби масової інформації переходили під контроль держави, обмежувалася діяльність профспілок. На виборах 1983 р. перемогу здобула Партія вітчизни на чолі з Т. Озалом. Десятиліття правління Т. Озала стало періодом широких ліберальних реформ. Здійснення програми Т. Озала дозволило Туреччині досягти високих темпів зростання ВВП (до 8 % на рік), різко збільшити випуск електроенергії, сталі, автомобілів, будівельних матеріалів, побутової техніки, одягу, взуття. З імпортера сільгосппродукції країна перетворилася на експортера. Проте курс на лібералізацію не був повністю реалізований. У країні накопичилася ціла низка проблем: безробіття (5 млн безробітних), інфляція, курдська проблема та ін. У 1995 р. на дострокових виборах перемогла партія, що стояла на ісламських позиціях, — Партія благоденствія (ІПБ) на чолі з Н. Ербаканом. Він розпочав «ісламізацію» економіки (30 % промисловості країни контролював «ісламський» капітал). Швидко почала поширюватися ісламська освіта (у 1982 р. згідно з конституцією запроваджувалося викладання ісламу в школах). Але поворот у політиці не сприяв економічному оздоровленню країни. Зрештою на вимогу військових Н. Ербакан був змушений піти у відставку. Країна знову повернулася на шлях світського розвитку. Проте ісламісти та націоналісти («сірі вовки») зберегли досить значний вплив у суспільстві</p>

■ «Біла революція» в Ірані

«Біла революція» — система реформ, спрямованих на модернізацію країни і викорінення

відсталості, започаткована в 1962 р. Програма реформ не була сталою, вона змінювалась і уточнювалась.

Заходи уряду	Наслідки реформ
<ul style="list-style-type: none"> • Аграрна реформа: обмежувалось велике землеволодіння і володіння релігійних мусульманських общин. • Індустріалізація. Встановлення державного контролю над нафтогазовою промисловістю. Реформа освіти та охорони здоров'я. • Надання у 1963 р. жінкам виборчого права. • Обмеження традиційного інституту багатоженства. • Активне насадження західного стилю життя, західної моди 	<ul style="list-style-type: none"> • Аграрна реформа порушила традиційну структуру суспільних відносин на селі. Сотні тисяч людей переселилися до міст. Зростання промислового виробництва не встигало за зростанням міського населення, що викликало масове безробіття, злидні. • Ліквідація поміщицького товарного господарства призвела до зменшення сільськогосподарського виробництва. Іран став імпортером продовольства. • Особливе роздратування у духовенства і правовірних мусульман викликали зміни у стилі життя і моді. • У зовнішній політиці шах орієнтувався на США та західні країни. Іран був членом блоку СЕНТО (Багдадський пакт)

■ Ісламська революція в Ірані (1978—1979 рр.)

Характеристика	
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Відверта розкіш шаха та його оточення у той час, коли значна частина населення жила у злиднях. • Засилля низькопробної західної культури. Зневажання ісламських цінностей. • Відверта проамериканська політика шаха. • Утиски ісламського духовенства. • Масове невдоволення шахським режимом
Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Повалення шахського режиму. • Припинення європеїзації Ірану. • Відновлення ісламських цінностей. • Виведення країни з-під впливу США
Привід	<ul style="list-style-type: none"> • Розстріл 8 вересня 1978 р. мирної демонстрації (30 тис. осіб) на площі Жале в Тегерані. Постраждало понад 1,5 тис. осіб
Рушійні сили	<ul style="list-style-type: none"> • Ісламське духовенство, студентська та учнівська молодь, дрібні власники, маргінальні прошарки суспільства, робітники
Духовний лідер	<ul style="list-style-type: none"> • Аятолла Рухолла Аль-Мусаві Аль-Хомейні. Знаходився у вигнанні в Парижі, де створив закордонний антишахський центр боротьби
Результати і наслідки	<ul style="list-style-type: none"> • Повалення шахського режиму. Проголошення Ісламської республіки (30 березня 1979 р.). Прихід до влади ісламського духовенства. • Загострення відносин зі США та Ізраїлем (триває до сьогодні). • Ісламізація політики і політизація ісламу. Поширення ісламських радикальних рухів в ісламських країнах. • Напад Іраку на Іран, початок ірано-іракської війни (1980—1988 рр.)

■ Громадянська війна в Афганістані

Етапи	Основні події
I етап. 27 квітня 1978 р. — 27 грудня 1979 р.	<ul style="list-style-type: none"> Квітневий переворот здійснений Народно-демократичною партією Афганістану (НДПА) («саурська революція»). Повалення режиму М. Дауда. Проголошення Демократичної Республіки Афганістан на чолі з Н. Таракі. Державний переворот, встановлення режиму Х. Аміна. Поява руху моджахедів (збройна опозиція, яка діяла під релігійними, національними, ідеологічними гаслами). Початок громадянської війни
II етап. 27 грудня 1979 р. — 15 лютого 1989 р.	<ul style="list-style-type: none"> Радянська інтервенція до Афганістану. Насильницьке повалення влади Х. Аміна, його вбивство. Установлення прорадянського уряду Б. Кармаля. Розгортання громадянської війни. Згуртування руху моджахедів. Фінансова й матеріальна підтримка з боку країн Заходу, США, арабських та ісламських країн. З 1986 р. поступове згортання радянської присутності в країні. Зміна керівництва Афганістану. Проголошення урядом Наджибули з 15 січня 1987 р. політики «національного примирення». Квітень 1988 р. — Женевська угода про політичне врегулювання становища в Афганістані. 15 лютого 1989 р. — завершення виведення радянських військ із країни
III етап. Грудень 1989 р. — квітень 1992 р.	<ul style="list-style-type: none"> Боротьба колишніх лідерів моджахедів проти режиму Наджибули. Вступ військ коаліції до Кабула, повалення влади Наджибули
IV етап. Квітень 1992 р. — 27 вересня 1996 р.	<ul style="list-style-type: none"> Боротьба між лідерами опозиції за владу. Громадянська війна перейшла в площину етнічного протистояння. Поява у вересні 1994 р. нової сили — руху «Талібана» на чолі з Мохаммадом Омаром. Поступове встановлення талібами контролю над більшою частиною країни і захоплення 27 вересня 1996 р. Кабула; встановлення влади на 90 % території країни
V етап. 27 вересня 1996 р. — листопад 2001 р.	<ul style="list-style-type: none"> Боротьба талібів на чолі з Раббані, Масуд і Дустум проти Північного альянсу. На контрольованій талібами території було встановлено режим, заснований на законах ісламу в найжорстокішій формі. Після теракту в США 11 вересня 2001 р. таліби були звинувачені у зв'язках і підтримці терористичної організації Аль-Каїда на чолі з Усама Бен Ладеном. 7 жовтня 2001 р. американські війська та їх союзники почали операції проти талібів та організації Аль-Каїди на території Афганістану (операція «Незламна свобода»). Повалення у листопаді 2001 р. режиму талібів
VI етап. Листопад 2001 р. — до сьогодні	Встановлення режиму на чолі з Хамідом Карзаєм (лютий 2002 р.), який підтримується військами США та інших держав. Проводяться операції проти прихильників талібів

Країни Південно-Східної Азії

■ Здобуття незалежності країнами Південно-Східної Азії

Рік проголошення (здобуття) незалежності	Країна
17 серпня 1945 р.	Індонезія
2 вересня 1945 р.	Демократична Республіка В'єтнам (ДРВ)

Рік проголошення (здобуття) незалежності	Країна
4 липня 1946 р.	Філіппіни
1954 р.	Камбоджа, Лаос
1957 р.	Малайя (з 1963 р. — Федерація Малайзія)
9 серпня 1965 р.	Сінгапур
1984 р.	Бруней
1998 р.	Східний Тимор

■ Розвиток країн Індокитаю

Французький Індокитай				
Боротьба за незалежність 1946—1954 рр.				
В'єтнам	Камбоджа	Лаос		
<table border="1"> <tr> <td>Північний В'єтнам (Демократична Республіка В'єтнам (ДРВ)) Ханой</td> <td>Південний В'єтнам (Республіка В'єтнам (РВ)) Сайгон</td> </tr> </table> <p>1960—1975 рр. — громадянська війна в РВ, втручання ДРВ. 1964—1973 рр. — американська інтервенція 1975 р. — об'єднання В'єтнаму (з 1976 р. — Соціалістична Республіка В'єтнам (СРВ)). 1979 р. — в'єтнамсько-китайський прикордонний конфлікт</p>	Північний В'єтнам (Демократична Республіка В'єтнам (ДРВ)) Ханой	Південний В'єтнам (Республіка В'єтнам (РВ)) Сайгон	<p>Початок 1960-х рр. — 1975 р. — громадянська війна. 1970—1975 рр. — американська і південнов'єтнамська інтервенція. 1975 р. — ліквідація монархії, проголошення Демократичної Республіки Кампучія. 1975—1979 рр. — режим «червоних кхмерів» на чолі з Пол Потом. 1979 р. — повалення режиму Пол Пота. 1979—1989 рр. — в'єтнамсько-камбоджийський збройний конфлікт. 1991 р. — ліквідація пров'єтнамського режиму. Повернення назви «Камбоджа». 1994 р. — відновлення монархії. Продовжувалася громадянська війна протягом 1990-х рр. до смерті Пол Пота</p>	<p>1947—1975 рр. — існування монархії. 1960-ті рр. — 1975 р. — початок громадянської війни. 1964—1973 рр. — американська і південнов'єтнамська інтервенція. Грудень 1975 р. — проголошення Лаоської Народно-Демократичної Республіки</p>
Північний В'єтнам (Демократична Республіка В'єтнам (ДРВ)) Ханой	Південний В'єтнам (Республіка В'єтнам (РВ)) Сайгон			

■ Війни в Індокитаї

Роки	Назва	Характеристика подій
1946—1954	Визвольна війна проти Франції	Спроба Франції відновити колоніальне становище В'єтнаму, ліквідувати ДРВ. Вирішальна битва біля Денъб'єньфу, де французи зазнали повної поразки. Згідно з Женевськими угодами В'єтнам, Лаос і Камбоджа отримали повну незалежність. В'єтнам був поділений уздовж 17 паралелі на дві зони — Північний В'єтнам (ДРВ) і Південний В'єтнам, де утворився маріонетковий профранцузький, а згодом — проамериканський уряд
1960—1975	Боротьба за об'єднання В'єтнаму	У 1960 р. прокомуністичні, національно-патріотичні сили Південного В'єтнаму підняли повстання проти існуючого режиму. Значну допомогу повсталим надала ДРВ, яку підтримували СРСР і Китай. Розгорнулася партизанська війна. На допомогу південнов'єтнамському режиму прийшли США та їх союзники

Роки	Назва	Характеристика подій
1960—1975	Боротьба за об'єднання В'єтнаму	Складовою цієї війни стала американська агресія (1964—1973 рр.). Незважаючи на зусилля США, партизанський рух не вдалося зломити, ДРВ теж не бажала йти на поступки США. Зрештою було підписано Паризьку мирну угоду про припинення війни і відновлення миру. Утративши підтримку США, південнов'єтнамський режим зазнав поразки. 30 квітня 1975 р. війна закінчилася перемогою партизанів. В'єтнам було об'єднано, і 2 липня 1976 р. проголошено Соціалістичну Республіку В'єтнам
1960—1975	Громадянська війна в Лаосі	Після воєнного перевороту 1960 р. в країні спалахнув конфлікт, для врегулювання якого було скликано міжнародну конференцію (1961 р.). Із 1962 р. розгорілась збройна боротьба між лівими партіями та організаціями (на чолі з Суфанувонгом), правими (Бун Ум) та нейтральними (Суванн Фум). За кожною з воюючих сторін стояли певні міжнародні сили — СРСР і Китай, США, Франція відповідно. Ситуація ускладнилась вторгненням американських і південнов'єтнамських військ, які намагалися «перерізати» «стежку Хо Ши Міна». У 1975 р. боротьба завершилась перемогою лівих сил. Країна була проголошена Народно-Демократичною Республікою
1964—1973	Агресія США	Після Тонкінського інциденту США розпочали відкриту агресію проти ДРВ (систематичні бомбардування) і боротьбу з партизанським рухом у Південному В'єтнамі. У 1973 р. США підписали в Парижі угоду про припинення війни
1970—1975	Партизанська війна «червоних кхмерів» та інших опозиційних сил проти проамериканського режиму	У березні 1970 р. проамериканські сили на чолі з Лон Нолом здійснили переворот, усунувши від влади Н. Сіанука. Проти режиму Лон Нола об'єдналися прихильники Н. Сіанука і «червоних кхмерів» (комуністи), які розгорнули партизанську боротьбу. Ані підтримка США, ані південнов'єтнамських військ не врятувало воєнний режим. На початку 1975 р. «червоні кхмери» вже контролювали 90 % території і 17 квітня 1975 р. вступили в Пномпень
1978—1989	Агресія В'єтнаму проти Кампучії	У 1978 р. у Кампучії спалахнуло повстання проти режиму Пол Пота. Повстанці звернулися по допомогу до СРВ. У грудні 1978 р. в'єтнамські війська і повстанці розпочали наступ, розгромили війська Пол Пота і 7 січня 1979 р. вступили в Пномпень. Було створено пров'єтнамський уряд Хенг Самрін. Навесні 1979 р. на території країни було ліквідовано основні опорні бази «червоних кхмерів». Проте США, КНР і більшість членів ООН не визнали новий режим. Це надихнуло всіх противників нового режиму на об'єднання і розгортання збройної боротьби, спираючись на американську допомогу і військові бази в Таїланді. У країні розгорнулась тривала війна, у якій в'єтнамські війська брали найактивнішу участь, проте розгромити сили опозиції вони не змогли. У 1989 р. в'єтнамські війська з території країни було виведено. Країна відмовилась від будівництва соціалізму, тут було відновлено монархію
1979	В'єтнамсько-китайська війна	Причиною конфлікту стала боротьба за гегемонію між Китаєм і В'єтнамом в Індокитаї. Приводом до конфлікту стала невирішеність прикордонних суперечок і вторгнення в'єтнамських військ до Кампучії і повалення режиму Пол Пота, який був союзником Китаю. Після запеклих прикордонних боїв китайські війська просунулись углиб території В'єтнаму, подальше просування було припинено регулярною армією В'єтнаму, яку вже підтримували радянські війська
1979—1990	Партизанська війна в Кампучії (Камбоджі)	Боротьба «червоних кхмерів» і прихильників принца Н. Сіанука проти пров'єтнамського режиму. Після виведення в'єтнамських військ (1989 р.) і відновлення монархії (1993 р.) «червоні кхмери» продовжили боротьбу проти нового режиму до смерті Пол Пота

■ Деколонізація Африки

Метрополія	Рік здобуття (надання) незалежності	Країна
Велика Британія	1951	Лівія (з 1943 р. була під спільним управлінням Англії і Франції)
	1956	Судан
	1957	Гана
	1960	Нігерія, Сомалі
	1961	Танганьїка (Танзанія після об'єднання із Занзібаром), Сьєрра-Леоне
	1962	Уганда
	1963	Кенія, Занзібар
	1964	Північна Родезія (Замбія), Ньясаленд (Малаві)
	1965	Південна Родезія (з 1980 р. Зімбабве)
	1966	Бечуаналенд (Ботсвана), Лесото
	1968	Свазіленд
	1990	Намібія (була окупована ПАР)
Франція	1956	Марокко, Туніс
	1958	Гвінея
	1960	Малі, Нігер, Чад, Центрально-Африканська Республіка, Того, Бенін, Камерун, Габон, Дагомея, Верхня Вольта, Берег Слонової Кістки, Конго, Мавританія, Сенегал, Мадагаскар
	1962	Алжир
	1977	Джибуті
Бельгія	1960	Конго
	1962	Бурунді, Руанда
Португалія	1973	Гвінея-Бісау
	1975	Ангола, Мозамбік, Острови Зеленого Мису, Сан-Томе і Принсіпі
Іспанія	1968	Екваторіальна Гвінея
	1974	Західна Сахара (північна частина з 1976 р. окупована Марокко)

■ Установлення військово-диктаторських режимів

Причини
<ul style="list-style-type: none"> • Незавершеність процесів формування африканського суспільства. • Відносно короткий період незалежного розвитку африканських країн. • Складне переплетіння різних типів економічних відносин. • Слабка соціально-класова диференціація суспільства. • Залишки родоплемінних відносин. • Широкий спектр ідеологічних поглядів населення. • Економічна і політична залежність від розвинутих країн. • Наявність таких соціальних явищ, як голод, злидні, хвороби, неграмотність, низька політична культура

Трайбалізм — племінний або етнічний сепаратизм у суспільстві. На практиці він означає, що всі соціально-економічні відносини базуються на родоплемінних

та етнічних. Політичні партії створюються за етнічною ознакою, справи намагаються вести лише з одноплемінниками.

■ Найбільші конфлікти на території Африки

Роки	Країна, події
1952—1960	Кенія, заколот руху «Мау-мау»
1954—1962	Алжир, національно-визвольна боротьба за незалежність
1955—...	Судан, боротьба християнського населення на півдні
1960—1965, 1977—1978, 1997—...	Демократична Республіка Конго, (Заїр — 1965—1997), громадянська війна, сепаратистські рухи, втручання сусідніх та європейських держав, СРСР
1961—1975	Ангола, війна за незалежність
1962—1973	Гвінея-Бісау, війна за незалежність
1963—1975	Мозамбик, війна за незалежність
1963—1967	Сомалі, війна з Кенією
1964—1968, 1977—1978	Сомалі, війна з Ефіопією
1964 (1972) — 1979	Родезія, громадянська війна (війна білої і чорної громад)
1966—1989	Намібія, боротьба за незалежність
1967—1970	Нігерія, громадянська війна. Спроба створення на півдні країни незалежної держави Біафра
1968—1971, 1976—1990	Чад, громадянська війна, втручання в події громадянської війни Франції та Лівії
1975—2002	Ангола, громадянська війна. Втручання в події громадянської війни СРСР, Куби, ПАР
1975—1995	Мозамбик, громадянська війна. Втручання в події громадянської війни СРСР і ПАР
1978—1979	Війна між Угандою і Танзанією
1988—1989, 1993—1994	Бурунді, громадянська війна
1959, 1990—...	Руанда, громадянська війна
1989—2003	Ліберія, громадянська війна
1989—...	Сомалі, громадянська війна
1991—2000	Сьєрра-Леоне, громадянська війна

Країни Латинської Америки

■ Шляхи модернізації країн Латинської Америки

Країни	Період реалізації	Шляхи модернізації
Аргентина, Бразилія та ін.	1940—1960-ті рр.	Створення блоку національно-патріотичних сил, мобілізація внутрішніх ресурсів, імпортозамінна індустріалізація, популістська соціальна політика

Країни	Період реалізації	Шляхи
Бразилія, Чилі, Мексика та ін.	1960—1980-ті рр.	Встановлення воєнних диктатур (крім Мексики). Широкомасштабні проекти із залученням іноземного капіталу і технологій
Куба, Нікарагуа, Чилі	1960—1980-ті рр.	Встановлення лівих режимів, які запровадили жорсткий контроль над економікою і спиралися на допомогу СРСР та інших соціалістичних країн
Більшість країн Латинської Америки	1980—1990-ті рр.	Встановлення демократичних режимів, які здійснюють поступову модернізацію за активної соціальної політики. Формування експорторієнтованої економіки

■ «Союз заради прогресу» (програма Дж. Кеннеді, 1961 р.)

Характеристика	
Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Прискорення індустріалізації країн Латинської Америки. • Створення багатогалузевої економіки країн регіону. • Мирний, регульований перехід до демократії. • Приборкання партизанських, повстанських рухів. • Зведення нанівець впливу лівих сил
Умови надання допомоги	<ul style="list-style-type: none"> • Аграрна і податкова реформи. • Заходи з покращення охорони здоров'я та освіти
Розміри допомоги	<ul style="list-style-type: none"> • 20 млрд дол. протягом 10 років
Результати	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання внутрішнього ринку держав регіону. • Зростання іноземних інвестицій в економіку країн Латинської Америки. • Ослаблення позицій латифундистів у політичній та економічній сферах. Зняття соціальної напруги на селі. • Зміни соціальної структури населення. Зростання населення міст

■ Повстанський і партизанський рух у країнах Латинської Америки

Етапи	Особливості
I етап	Пов'язаний з кубинською революцією 1959 р., мав антиамериканський, загальнодемократичний характер
II етап. 1960-ті — початок 1970-х рр.	Проходив під безпосереднім впливом кубинської революції. У період 1960—1967 рр. у Латинській Америці нараховувалось 12 вогнищ партизанської боротьби. Не зважаючи на те що ці вогнища були придушені, вони сприяли процесу демократизації у країнах
III етап. Кінець 1970-х — 1980-ті рр.	Пов'язаний головним чином із боротьбою в країнах Центральної Америки, насамперед сандиністів у Нікарагуа. Їхня перемога надихнула на партизанський рух лівого спрямування у Сальвадорі, Гватемалі, Гондурасі, викликала антисандиністський рух «контрас» у Нікарагуа
IV етап. 1980-ті — 1990-ті рр.	Активізація діяльності воєнно-політичних організацій у Перу і Колумбії, тісно пов'язаних із наркомафією. У 1990-ті рр. спалахнула партизанська боротьба на півдні Мексики. Місцеві індіанці підняли повстання проти нестерпних умов життя

Тема 7. Міжнародні відносини

■ Початок «холодної війни». Створення воєнно-блокової системи

Дата	Дії СРСР	Дії країн Заходу
Липень—серпень 1945 р.	На Потсдамській конференції Й. Сталін пред'явив територіальні претензії до Туреччини, вніс пропозиції щодо спільної оборони Чорноморських проток і розміщення в їх зоні радянських військ, а також щодо режиму опіки над володіннями Італії в Африці	Під час роботи Потсдамської конференції президент США Г. Трумен натякнув, що США мають нову зброю (атомну бомбу) з метою змусити СРСР бути поступливішим
Осінь 1945 р.	—	Звинувачення на адресу СРСР, що той нав'язує Болгарії та Румунії комуністичні уряди. СРСР звинувачується у порушенні угоди щодо Ірану (про вивід радянських військ з території країни по закінченні Другої світової війни)
Грудень 1945 р.	Створення Радянським Союзом на півночі Ірану курдської та азербайджанської автономій	—
Лютий 1946 р.	—	«Довга телеграма» посла США до Москви про неможливість співробітництва з Радянським Союзом
Весна 1946 р.	Виведення радянських військ з Ірану. Нав'язування Ірану договору з СРСР	Промова В. Черчілля у Фултоні (березень 1946 р.)
Кінець літа — осінь 1946 р.	СРСР вимагає від Туреччини дозволу на розміщення в районі проток Босфор і Дарданелли радянських військ. Початок комуністичного повстання у Греції	—
Березень 1947 р.	—	Проголошення «доктрини Трумена»
Травень 1947 р.	—	Усунення комуністів з урядів Франції та Італії
Літо 1947 р.	—	Прийняття плану Маршалла, що реалізовувався протягом 1948—1952 рр.
Осінь 1947 р.	Відмова СРСР і країн Східної Європи від участі в «плані Маршалла». Створення Комінформбюро	—
1948 р.	Блокада Західного Берліну. Берлінська криза (1948—1949). Укладення договорів про взаємну допомогу між країнами Східної Європи та СРСР. Встановлення в усіх країнах Східної Європи комуністичних режимів	Грошова і господарча реформи в Західній Німеччині та Західному Берліні. Створення Західного Союзу (Англія, Франція, Бенілюкс)
1949 р.	Створення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ). Проголошення НДР. Прихід комуністів до влади в Китаї. Проголошення КНР.	Проголошення ФРН. Створення Північноатлантичного союзу (НАТО). Виведення американських військ з Південної Кореї

Дата	Дії СРСР	Дії країн Заходу
1949 р.	Виведення радянських військ з Північної Кореї. Створення в СРСР атомної бомби	—
1950—1953 рр.	Допомога СРСР і КНР комуністичному режиму Північної Кореї	Участь військ США та їх союзників у війні в Кореї під прапором ООН
1951 р.	—	Тихоокеанський пакт безпеки (АНЗЮС) за участю США, Австралії, Нової Зеландії
1952 р.	—	Прийняття Греції та Туреччини до НАТО. Дозвіл ФРН формувати збройні сили. Створення у США водневої бомби
1953 р.	Створення в СРСР водневої бомби	—
1954 р.	—	Створення Організації договору Південно-Східної Азії (СЕАТО)
1955 р.	Створення Організації країн Варшавського договору (ОВД)	Прийняття ФРН до НАТО. Підписання Багдадського пакту за участю Великої Британії, Туреччини, Іраку, Пакистану та Ірану (з 1959 р. після виходу з нього Іраку було перейменовано в СЕАТО)

■ Воєнно-політичні блоки періоду «холодної війни»

Назва, дата створення	Країни-учасники
Організація Варшавського договору (ОВД), 14 травня 1955 р.	СРСР, Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, НДР, Албанія (до 1968 р.)
Північноатлантичний союз (НАТО), 4 квітня 1949 р.	США, Велика Британія, Франція (1966 р. вийшла з воєнних структур), Канада, Італія, Бельгія, Нідерланди, Португалія, Норвегія, Данія, Люксембург, Ісландія (1949 р.), Греція, Туреччина (1952 р.), ФРН (1955 р.), Іспанія (1982 р.)
Тихоокеанський пакт безпеки (АНЗЮС), 1951 р.	США, Австралія, Нова Зеландія
Організація договору Південно-Східної Азії (СЕАТО), 1954—1977 рр.	США, Велика Британія, Франція, Нова Зеландія, Австралія, Таїланд, Філіппіни, Пакистан
Західноєвропейський союз (ЗЄС), 1955 р.	Велика Британія, Італія, Франція, ФРН, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Іспанія, Португалія
Багдадський пакт, з 1958 р. Організація центрального договору (СЕНТО), 1955—1979 рр.	Велика Британія, Туреччина, Ірак (до 1958 р.), Іран, Пакистан
Азіатсько-Тихоокеанська Рада (АЗПАК), 1966 р.	Австралія, Нова Зеландія, Японія, Малайзія, Тайвань, Республіка Корея, Таїланд, Філіппіни
Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), 1967 р.	Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней
Тихоокеанський пакт оборони (АНЗЮК), 1971 р.	Велика Британія, Австралія, Нова Зеландія, Малайзія, Сінгапур

■ Рух неприєднання

Характеристика	
Дата	<ul style="list-style-type: none"> • Вересень 1961 р. — у Белграді відбулася перша конференція країн, що не приєдналися
Засновники	<ul style="list-style-type: none"> • Дж. Неру (Індія), Г. А. Насер (Єгипет), Й. Б. Тито (Югославія), А. Сукарно (Індонезія), К. Нкруме (Гана)
Принципи Руху (вироблені в квітні 1955 р. в Бандунзі (Індонезія) на конференції 29 країн Європи, Азії та Африки)	<ul style="list-style-type: none"> • Незалежна від наддержав політика. • Підтримка національно-визвольних рухів. • Позаблоковий статус. • Заборона використання своєї території для іноземних військових баз

■ Хроніка розрядки

Рік	Зовнішньополітична акція
1968	Відкрито до підписання договір про нерозповсюдження ядерної зброї. Вступив у дію в 1970 р.
1970	Договори між СРСР і ФРН, НДР і ФРН, Польщею і ФРН, Чехословаччиною і ФРН про відмову від претензій на перегляд кордонів у Європі
1971	Чотиристороння угода між США, СРСР, Англією і Францією стосовно Західного Берліна
1972	Послання (лютий 1972 р.) президента США Р. Ніксона конгресу, у якому зазначалося, що СРСР досяг воєнно-стратегічного паритету зі США. Візит Р. Ніксона до СРСР і підписання договору ПРО (про обмеження систем протиракетної оборони) і ОСО-1 (про обмеження стратегічних наступальних озброєнь строком на 5 років)
1973	Візит Л. Брежнєва до США, підписання угоди про запобігання ядерній війні. Зустріч Л. Брежнєва у Владивостоці з президентом США Дж. Фордом. Укладення попередньої угоди про співробітництво в галузі контролю над озброєнням
1974	Договір між СРСР і США про обмеження підземних ядерних випробувань
1975	Спільний політ радянського й американського космічних кораблів «Союз» і «Аполлон»
Серпень 1975	Нарада з безпеки і співробітництва в Європі в Гельсінкі. Підписання Гельсінського заключного акту
1977	Розпуск СЕАТО і СЕНТО
1979	Договір між СРСР і США ОСО-2 (не був ратифікований сенатом США)

■ Зовнішня політика СРСР (1970-ті — перша половина 1980-х рр.)

Основні принципи
<ul style="list-style-type: none"> • Зміцнення і розширення соціалістичного табору, єдність і згуртованість політичного, воєнного та економічного співробітництва. • Підтримка національно-визвольних рухів, комуністичних і робітничих партій, рішуча відсіч агресивним силам. • Мирне співіснування держав із різним суспільним ладом, усунення загрози світової війни, розширення взаємовигідних ділових контактів

Хроніка «нового політичного мислення» (1985—1991 рр.)

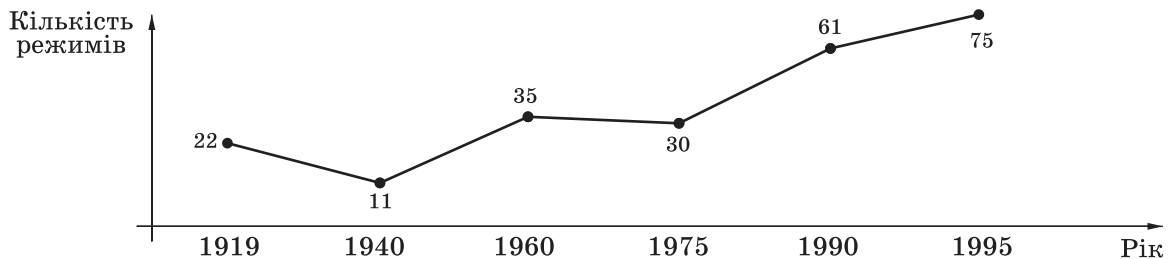
Дата	Подія
1985 р.	На Стокгольмській конференції з питань довіри і безпеки в Європі Радянський Союз запропонував вивести із Середземномор'я як радянські, так і американські кораблі — носії ядерної зброї, згодом — військові флоти США і СРСР. Було узгоджено широкий комплекс політичних і військово-технічних заходів щодо зниження ризику війни в Європі
7 квітня 1985 р.	СРСР припинив розгортання ракет середньої дальності СС-20 у Східній Європі
6 серпня 1985 р.	Односторонній мораторій СРСР на ядерні випробування, який діяв півтора року
1985 р.	Зустріч у Женеві М. Горбачова (СРСР) і Р. Рейгана (США); підписання проміжного договору про ядерні сили середньої дальності; досягнення домовленостей про скорочення ядерних наступальних озброєнь
Січень 1986 р.	М. Горбачов висунув програму ліквідації до кінця століття зброї масового знищення
1986 р.	Зустріч у Рейк'явіку лідерів СРСР і США; домовленість про 5% -ве скорочення стратегічних наступальних озброєнь упродовж п'яти років. Угоду не було підписано через суперечку в питаннях про розгортання програми СОІ
Травень 1987 р.	Політичний консультативний комітет ОВД прийняв основні положення нової військової доктрини оборонного характеру. Декларувалося: учасники ОВД ні за яких обставин не почнуть військові дії проти будь-якої держави чи союзу держав, якщо самі не стануть об'єктом військової агресії; ніколи не застосують першими ядерну зброю; СРСР та його союзники не мають територіальних претензій до жодної з держав і не ставляться до жодної країни, як до свого ворога
Грудень 1987 р.	Радянсько-американський договір про ліквідацію ракет середньої і малої дальності в Європі. Крім того, Радянський Союз брав на себе зобов'язання знищити аналогічні ракети в Сибіру та на Далекому Сході. Договір вступив у дію в червні 1988 р. і передбачав скорочення ядерних потенціалів на 4 %
1987 р.	Початок політики національного примирення у гарячих точках планети: Анголі, Ефіопії, Нікарагуа, Афганістані, Камбоджі. Початок виведення радянських і кубинських військ із цих країн
15 січня 1989 р.	У підсумковому документі, прийнятому на загальноєвропейській нараді у Відні, серед різних аспектів міжнародної безпеки особливо виділялася проблема прав людини. Усім державам було рекомендовано «удосконалювати свої закони, адміністративні правила і політику в галузі громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав людини і основних свобод та застосовувати їх на практиці»
15 березня 1989 р.	Завершення виведення радянських військ із Афганістану
Листопад 1989 р.	Зустріч на Мальті М. Горбачова і Д. Буша. Спільна заява про завершення «холодної війни»
1990 р.	Договір між ОВД і НАТО про скорочення звичайних озброєнь в Європі
1990 р.	Початок виводу радянських військ зі Східної Європи
3 жовтня 1990 р.	Об'єднання Німеччини
1991 р.	Радянсько-американська угода про скорочення стратегічних наступальних озброєнь
1991 р.	Ліквідація ОВД і РЕВ

■ Закінчення «холодної війни»

Наслідки для людства

- Припинення глобального ракетно-ядерного протистояння між наддержавами, завершення балансування на межі війни. Скорочення ядерних потенціалів.
- Становлення єдності світу. Прискорення процесів глобалізації, регіональних інтеграційних процесів (Європа, Південно-Східна Азія, Північна і Латинська Америка).
- Становлення єдиного світового ринку, заснованого на функціонуванні ринкових економік, приватній власності й конкуренції.
- Об'єднання Німеччини. Виведення радянських (російських) військ зі Східної Європи. Прискорення європейської інтеграції, розширення НАТО і ЄС на Схід.
- Поява нових держав у Східній Європі після розпаду СРСР, Югославії і Чехословаччини. Відновлення історичних та поява нових конфліктів між новоутвореними державами (на теренах колишньої Югославії та СРСР).
- Приборкання конфліктів, викликаних «холодною війною» (Нікарагуа, Камбоджа, Ангола, Афганістан тощо).
- Загострення проблем, які раніше стримувало глобальне протистояння наддержав, поява нових і загострення старих регіональних конфліктів, посилення нестабільності в різних регіонах світу.
- Зміна системи міжнародних відносин. Зміна ролі міжнародних організацій, зокрема ООН.
- Формування нових центрів світової політики. Приоритет США, їх домінування у міжнародних відносинах.
- Започаткування процесу ліквідації тоталітарних і авторитарних держав, становлення ліберально-демократичних режимів.
- Поява проблеми розповсюдження зброї масового знищення та міжнародного тероризму

■ Ліберально-демократичні режими у світі (статистика ООН)

■ Міжнародний тероризм на сучасному етапі

Причини	Особливості
<ul style="list-style-type: none"> • Невирішеність національних проблем; проблем кордонів. Значна частина народів була позбавлена права на національне самовизначення. • Відсутність дієвого механізму боротьби з тероризмом. • Домінування США у світі як єдиної наддержави. • Протиріччя між християнською, ісламською, далекосхідною цивілізаціями. • Прагнення окремих людей посіяти зерна страху та невпевненості, дезорганізувати встановлений світовий порядок 	<ul style="list-style-type: none"> • Спрямованість проти провідних країн світу. • Використання регіонів міжнародної нестабільності для розбудови мереж своїх організацій та здійснення терористичної діяльності. • Підтримка сепаратистських рухів, спроба встановити контроль над національно-визвольними рухами. • Використання найсучаснішої техніки і технологій. • Координація дій і взаємна підтримка терористичних організацій. • Прагнення терористів створити «державу в державі». • Фінансування терористичної діяльності за рахунок легального бізнесу і контролю над нелегальним бізнесом. • Здійснення широкомасштабних терористичних акцій, які мали б широкий світовий резонанс. • Значний вплив ісламського фактору

Тема 8. Культура країн зарубіжного світу в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.

■ Загальна характеристика напрямів розвитку культури в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.

Тенденції розвитку

- Розвиток «масової культури», її стрімке поширення, комерціалізація.
- Пошук нових форм і засобів естетичного вираження сучасності.
- Розвиток національних культур, взаємопроникнення культур різних регіонів світу, синтез культур.
- Прискорений розвиток техніки і технологій.
- Прогрес у поширенні інформації, інформаційних технологій

РОЗВИТОК ОСВІТИ І НАУКИ

■ Розвиток сучасної науки

Основні тенденції

- Розвиток атомної енергетики, пошук нових альтернативних джерел енергії.
- Пошук ресурсозберігаючих технологій.
- Створення і використання штучних матеріалів.
- Пошук нових систем управління, комп'ютеризація.
- Посилення прикладного характеру наукових досягнень.
- Розвиток кібернетики і біотехнологій

■ Найважливіші науково-технічні досягнення та відкриття другої половини ХХ ст.

Дата	Найважливіші досягнення та відкриття
1942 р.	Створення першої електронно-обчислювальної машини. Д. Атанасофф (було визнано лише в 1973 р.)
1945 р.	Створення першої атомної бомби (США)
1947 р.	Винайдення методу радіовуглецевого аналізу для визначення віку археологічних та інших знахідок. У. Ліббі (США). Нобелівська премія (1960 р.)
1947 р.	Винайдення напівпровідникового транзистора. Д. Бардін, У. Браттейн, В. Шоклі. Нобелівська премія (1956 р.)
1951 р.	Розробка технології масової забудови типовими будинками з квартирами із сучасним оздобленням. В. Левіт (США)
1951 р.	Створення перших протизаплідних пігулок. Г. Пінкас (США). У 1960 р. схвалені до використання
12 серпня 1953 р.	Перше випробування водневої бомби в СРСР
27 червня 1954 р.	Пуск першої у світі атомної електростанції потужністю 5 МВт (СРСР)
1954 р.	Створення першого літака з вертикальним зльотом (США)
1954 р.	Створення першої мови програмування високого рівня — Фортран
1955 р.	Спущено на воду перший атомний підводний човен (США)

Дата	Найважливіші досягнення та відкриття
1956 р.	Винайдення оптичних волокон (світловодів), що пропускають світло, переносячи зображення із незначними втратами світла. Н. Капані (США)
1956 р.	Уведення в експлуатацію першого реактивного літака Ту-104
9 серпня 1957 р.	Спущено на воду перший радянський атомний човен «Ленінський комсомолец»
4 жовтня 1957 р.	Запуск у СРСР першого штучного супутника Землі «Супутник-1»
3 листопада 1957 р.	Виведення на орбіту першого біологічного супутника Землі «Супутник-2» із собакою Лайкою. Собака від перегріву загинула на п'ятій годині польоту
5 грудня 1957 р.	Спущено на воду в СРСР перший атомний криголам «Ленін»
Грудень 1957 р.	Запуск наймогутнішого на той час прискорювача елементарних частин — синхротрона (СРСР)
1958 р.	Винайдення першого електростимулятора слабкого серця. В. Грейтбетч
1959 р.	Створення першої у світі інтегральної схеми на пластинці кремнію (Р. Нойс) і германію (Д. С. Кілбі). Цей винахід є ключовим у сучасній мікроелектроніці
3 березня 1959 р.	Запуск космічної міжпланетної станції «Піонер-4» за межі сонячної системи. На станції був диск із посланням інопланетянам від землян (США)
7 жовтня 1959 р.	Радянська міжпланетна автоматична станція «Луна-3» уперше сфотографувала зворотний бік Місяця і передала зображення на Землю
1960 р.	За допомогою американських супутників «Ехо», «Кур'єр» уперше встановлено супутниковий телефонний зв'язок між США і Європою
12 квітня 1961 р.	Перший політ людини в космос на космічному кораблі «Восход-1». Ю. Гагарін (СРСР). Пробув у космосі 108 хв, облетівши один раз навколо Землі
1962 р.	Запуск у США першого телевізійного супутника «Телстар»
1964 р.	Нагородження радянських фізиків М. Басова, А. Прохорова, американського Ч. Таунса Нобелівською премією за створення перших квантових генераторів
18—19 березня 1965 р.	Перший вихід радянського космонавта А. Леонова у відкритий космос (20 хв)
1 березня 1966 р.	Радянська автоматична станція «Венера-3» досягла поверхні Венери
1966 р.	Радянська автоматична станція «Луна-9» взяла проби ґрунту на Місяці, а «Луна-10» стала першим штучним супутником Місяця
4 листопада 1967 р.	Відкриття найвищої на той час Останкінської телевежі в Москві (540 м заввишки з антеною і прапором); може витримувати урагани і землетруси у 8 балів)
1967 р.	Здійснення першої у світі операції з пересадки серця. Хірург К. Барнард (ПАР)
31 грудня 1968 р.	Перший експериментальний політ пасажирського надзвукового літака Ту-144
16—24 липня 1969 р.	Створення на навколосемній орбіті першої космічної станції з трьох радянських космічних кораблів «Союз»
20 липня 1969 р.	Висадка американських астронавтів Н. Армстронга і Е. Олдріна на Місяці
1977 р.	Радянський криголам «Арктика» вперше досяг Північного полюса

Дата	Найважливіші досягнення та відкриття
1978 р.	Перше штучне запліднення. Народження дитини в «пробірці»
12—14 квітня 1979 р.	Політ першого багаторазового космічного корабля «Колумбія» (США), створеного в межах програми «Шатл»
1982 р.	Пересадка першого штучного серця
1982 р.	Відкриття вірусу СНІДу
1991 р.	Створення всесвітньої мережі Інтернет (Wold Wide Web)
2000 р.	Початок будівництва на навколоремній орбіті міжнародної космічної станції «Альфа»

ЛІТЕРАТУРА ТА МИСТЕЦТВО

■ Напрямки в мистецтві другої половини ХХ ст.

Назва	Особливості	Представники
Соціалістичний реалізм	Найбільшого поширення набув у СРСР, де він уважався частиною офіційної ідеології. Основні риси: присутність нового героя — революціонера-пролетаря, комуніста; оспівування комуністичних ідеалів; відображення й оцінка життєвих ситуацій з точки зору марксизму-ленінізму; багатогранність художніх форм і проявів. У мистецтві 1950—1960-х рр. домінували теми Другої світової війни, класової боротьби, революції, пафосу соціалістичних перетворень. Починаючи з 1960-х рр. в офіційному мистецтві й масовій культурі посилювались парадність, ейфорійне захоплення дійсністю, гігантomanія, звужилась тематика творів. Митці, які не вписувались у визначені межі соцреалізму, підлягали гонінням і вигнанню: поет і прозаїк Б. Пастернак (за роман «Доктор Живаго» у 1958 р. був удостоєний Нобелівської премії), письменник О. Солженіцин (лауреат Нобелівської премії), поет Й. Бродський та ін.	Кінорежисер С. Герасимов, письменники А. Платонов, М. Шолохов, О. Гончар, Ч. Айтматов, художник Д. Шмаринов; французький письменник Л. Арагон
Неореалізм	Напрямок в італійській літературі та мистецтві, що виник після Другої світової війни у боротьбі за антифашистську і демократичну культуру. Вирізнявся прагненням до соціальної справедливості, демократизмом, протестом проти жорстокостей сучасного життя. У центрі творів — доля простої людини, народне життя без прикрас. Неореалізм мав значний вплив на розвиток мистецтва США, Японії, СРСР. Художнім маніфестом неореалізму став фільм режисера Р. Росселліні «Рим — відкрите місто» (1945 р.), а теоретичний маніфест митців — фільм «По той бік Герніки» (1946 р.)	В. Праголіні, К. Леві, Е. Де Філіппо, Е. Вітторіні, К. Кассола (література); Р. Гуттузо, Д. Дзигайна, А. Піццінато (живопис); Л. Вісконті, Дж. де Сантіс, П. Джермі (кіномистецтво)
Гіперреалізм	Набув поширення наприкінці 1960-х рр. У творах гіперреалізму сюжет не має ніякого значення. Використовуючи майстерну техніку, художники намагаються документально передати колір і форму предмета, імітуючи фотографію. Це призвело до абсолютної бездуховності та абсурдності	Гамбурзька група «Зебра»
Сюрреалізм	Представники цього напрямку прагнули проникнути в глибини підсвідомості людини, розшифрувати її сні й потаємні бажання. Зародився у 1920-ті рр., досяг розквіту у 1950—1960-х рр.	М. Ернст, С. Далі, І. Тангі

Назва	Особливості	Представники
«Розлючені молоді люди»	Назва групи англійських письменників, що в 1950-ті рр. виступила з творами, у яких виражався протест молоді проти конформізму, влади грошей, соціальної нерівності та ханжества	Дж. Уейн; К. Еміс; Дж. Брейн; Дж. Осборн
«Нові дикі»	Напрямок у європейському та американському мистецтві, який спираючись на традиції експресіонізму і фовізму, доводить принципи спонтанності, свободи від будь-яких правил і обмежень до крайньої межі. На полотнах «нових диких» переважають різкі контрастні кольори, нанесені хаотичними розмахами широкого пензля. Часто імітуються прийоми народного мистецтва, графіті, дитячої творчості, сучасної масової культури	Саломе, М. Дізлер, З. Польке, Г. Базелиц, Г. Пенц, І. Докупіль, І. Ваврин

■ Олімпійські ігри другої половини ХХ ст.

Літні ігри			Зимові ігри		
Номер	Рік	Країна	Номер	Рік	Країна
XIV	1948	Лондон, Англія	VII	1948	Санк-Моріц, Швейцарія
XV	1952	Гельсінкі, Фінляндія	VIII	1952	Осло, Норвегія
XVI	1956	Мельбурн, Австралія	IX	1956	Кортіна д'Імпеццо, Італія
XVII	1960	Рим, Італія	X	1960	Скво-Велі, США
XVIII	1964	Токіо, Японія	XI	1964	Інсбрук, Австрія
XIX	1968	Мехіко, Мексика	XII	1968	Гренобль, Франція
XX	1972	Мюнхен, ФРН	XIII	1972	Саппоро, Японія
XXI	1976	Монреаль, Канада	XIV	1976	Інсбрук, Австрія
XXII	1980	Москва, СРСР	XV	1980	Лейк-Плесід, США
XXIII	1984	Лос-Анджелес, США	XVI	1984	Сараєво, Югославія
XXIV	1988	Сеул, Корея	XVII	1988	Калгарі, Канада
XXV	1992	Барселона, Іспанія	XVIII	1992	Альбервіль, Франція
XXVI	1996	Атланта, США	XIX	1994	Ліллекхаммер, Норвегія
XXVII	2000	Сідней, Австралія	XX	1998	Нагано, Японія
XXVIII	2004	Афіни, Греція	XXI	2002	Солтлейксіті, США

СВІТ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ

Глобальні проблеми людства	Сучасні проблеми
<ul style="list-style-type: none"> Екологічна проблема. Проблеми міжнародного тероризму. Освоєння космосу і Світового океану. Продовольча проблема. Енергетична проблема. Демографічна проблема. Проблема подолання відсталості. Проблема нестачі сировинних ресурсів 	<ul style="list-style-type: none"> Проблема інформаційної безпеки. Криза традиційних цінностей. Національно-етнічні проблеми